

BARTHA JÚLIA
HIT, HAGYOMÁNY, KULTÚRA
TÖRÖK NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZOLNOK, 2013

A kötet a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

ISBN 978-963-9273-74-0

A borítón az isztambuli Kék Mecset képe látható.

A kötetben szereplő fotók a szerző felvételei.

© Dr. Bartha Júlia

Kiadó: Damjanich János Múzeum

Szolnok, Kossuth tér 4.

Felelős kiadó: Dr. Horváth László múzeumigazgató

Könyvterv és tipográfia: TT Play Kft. - Debrecen

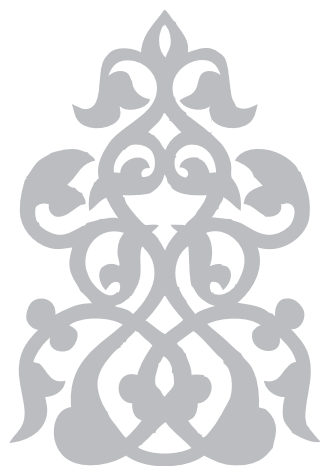
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft. - Debrecen

Felelős vezető: Kapusi József

Bartha Júlia

HIT, HAGYOMÁNY, KULTÚRA

TÖRÖK NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

Szolnok, 2013

Sára-Katának

Előszó

Hit, hagyomány, kultúra... ennél jobban nem tudnám összefoglalni annak a közel három évtizednek a kutatását, amit az anatóliai török kultúra területén kalandozva végeztem. Megvalom, örömmel barangoltam a törökök között, s bár elsősorban a folklór érdekelt, rácsodálkoztam a tárgyi néprajz egy-egy területére is. Rabul ejtett a török népi építészet és mindvégig jelen volt a bennem az a gondolat, hogy milyen hatása volt a török kultúrának a mienkre. A kötetbe tíz tanulmányt szerkesztettem azzal az igyekezettel, hogy a sava-borsát adjam annak a különleges világnak, ami immár évtizedek óta lenyűgöz.

A kötetben az első tanulmány Ibrahim Müteferrikáról, a kolozsvári diákról szól, aki igen magasra jutott a Török Birodalom ranglétráján és lehetőségéhez, tehetségéhez mérten sokat tett a magyar ügyek szolgálatáért. Nagyra tartják a törökök, hiszen a könyvnyomtatást neki köszönhetik.

A Kalim című tanulmány a menyasszony vételáráról szól, annak a szokásnak a továbbéléséről, mely ma is meghatározó eleme a török népek lakodalmas szokásrendjének. A Menyegző című tanulmány a lakodalmas szokásrendet írja le. A török folklór különleges színfoltja a lélekkel kapcsolatos hiedelmek sora. A bölcsőtől a sírig meghatározza az emberről alkotott képet, és az emberélet fordulóinak szokásrendjét. Egy rövid tanulmány szól a lélek és a hagyomány kapcsolatáról. A metélkezés a török hagyományban valójában avatási szertartás. Természetesen egészségügyi okai is vannak, a vallás beágyazta a szokásrendjébe, de amolyan befogadó szertartás ez, ami után megváltozik a gyermek státusza a családban. Fontos lépés a férfivá válás útján. Rövid tanulmány szól a rózsáról, erről a különleges jelképről, ami olyan diszkrét színfoltja a török szemiotikának.

A kötet második felében helyet kap a török népi építészet egyik jellegzetessége, a lakótorony típusú épületről szóló tanulmány, valamint két, Anatólián kívül élő török népcsoport, a gagauzok és a meszheti törökök életéről és folklórjáról szóló rövid tanulmány. Hálás vagyok a sorsnak, amiért megadatott nekem, hogy Közép-Ázsiába is eljuthattam több alkalommal közéjük és

gyűjthettem hagyományait. A kötet utolsó tanulmánya magyar vonatkozású: a magyar népi díszítőművészet török elemeit mutatja be, a török hatást próbálja tetten érni. Bemutatja azt a folyamatot, melynek köszönhetően máig termékenyítőleg hat a török kulturális átvétel. A példákat szűkebb pátriám, Jász-Nagykun-Szolnok megye területéről választottam.

Ezúton is köszönetet mondok mindazon török családoknak, elsősorban prof. Dr. Naciye Güngörmüşnek és családjának, Cemâl Şenolnak, Mesude Şenolnak és családjának, akik befogadtak a gyűjtéseim során és minden tőlük telhető módon segítettek a munkámat. Köszönöm a családomnak és azoknak a muzeológus kollégáknak, akik az elmúlt közel harminc évben bátorítottak, támogattak és mellettem álltak, támogatásuk nagyban hozzájárult ahhoz, hogy egy szerencsés nagyívű pályaképet tudhatok magam mögött. Nekik ajánlom ezt a kötetet és mindazoknak, akik a török kultúra iránt érdeklődnek.

Karcagon, 2013. augusztus 30-án.

Dr. Bartha Júlia

Ibrahim, a kolozsvári diák, a török-magyar kultúra szolgálatában

A török-magyar történelem bővelkedik közös pontokban, a sors olykor hol baráti kapcsolatot, már-már nemes gesztust gyakorolt a két ország között, hol pedig ismerve az oszmánok európai hódító szándékát, a másfél évszázadig tartó hódoltság állapotát hozta ránk. Tény, hogy a török-magyar kapcsolatokat leginkább azzal jellemezhetjük, hogy magyar vesztes forradalmak, elbukott függetlenségi törekvések vezetői török földön leltek menedéket Thökölytől Rákóczin át Kossuthig. A tudomány és az irodalom művelői minden igyekezetükkel azon voltak, hogy megkeressék az ügyeket mozgató kulcsembereket, feltárják azokat a kapcsolódási pontokat, amelyek által kirajzolódhat a korabeli kép. Nagy lépés történt a 19. század második felében, ekkor alakult szivélyessé a két ország közötti kapcsolat, aminek eredményeként a magyar kutatók bejuthattak a törökországi levéltárakba és a könyvtárakba. Egy fiatal tudós, Karácson Imre az isztambuli könyvtárban rábukkant Ibrahim Müteferrika memorandumára, a *Riszále-i iszlámije* című munkára, amit magyar nyelven is ismertetett.¹ Tudományos értekezések a 20. század elejétől jelentek meg Müteferrikáról. A Rákóczi-kutatás kapcsán került a figyelem fókuszába Ibrahim Müteferrika, akit a török könyvnyomtatás megteremtőjeként tisztelnek Törökország-szerete. A sort a századfordulón Thaly Kálmán indította, aki Rákóczi rodostói éveinek dokumentumait kutatta fel és publikálta, közöttük a Fejedelem francia származású udvari nemese, Césár De Saussure naplóját és levelezését, amit eredetiben a Magyar

1. Ibrahim Müteferrika önéletrásából való miniatúra. A szultántól balra álló alak Müteferrika.

1 Horváth József 2003/1 11-12.

Tudományos Akadémia kiadójánál jelentetett meg, magyar fordítással ellátva. A Rákóczi-kor kutatói érthető okokból nem Müteferrikára helyezik a hangsúlyt, de kétségtelenül hozzájárulnak ahhoz, hogy különös ember életműve kirajzolódjék az utókor számára. Kutatók megjegyzik, hogy noha Rákóczi haláláig a Müteferrika 17 művet jelentetett meg, ami a maga korában kimagasló teljesítmény volt, hiszen az Oszmán Birodalomban az első nyomdát ő alapította, ennek ellenére nem nyomdászként, hanem Rákóczi tolmácsaként és a Porta összekötőjeként, a magyar ügyek előmozdítójaként emlegetik a források. Okkal.

Pontosan nem tudjuk a születésének dátumát. Újabb források 1674-re datálják a születési évét, de mivel a magyar nevét nem jegyezte fel a memoárjában és eddig nem került elő olyan forrás, ami bizonyítaná a kilétét. Ha valami erre vonatkozó támpont lenne, lehetne levéltári kutatást végezni, mert bizonyára megtalálható az anyakönyvi bejegyzés, hiszen 1601-től a Magyar Királyság területén kötelező az anyakönyvezés. Más levéltári forrásnak is kell lennie, mert Ibrahim 18 éves volt, amikor kikerült a Birodalomba, vagy kalandvágyból, vagy elfogták a portyázó török csapatok, addigi életét a felnőtt kor küszöbéig szülővárosában élte. Bár tudjuk, hogy a *devşirme* (*gyermekadó*) révén is kikerültek a Török Birodalomba, és az ott nevelkedett gyerekek, ha tehetségesek, jóeszüek voltak, igen fényes karriert futhattak be. Erre a legjobb példa talán a hasonló nevet viselő Ibrahim nagyvezír esete, aki Nagy Szulejmán szultán nagyvezíre (katonai vezetője) volt és a Török Birodalom legnagyobb kiterjedése idején szolgált a szultán mellett, noha nem török, hanem görög származású volt. Ő is a *devşirme* révén került a birodalomba. Ibrahim Müteferrika már túl volt azon a koron, ami még a *devşirme*-be belefért, tehát nagyobb a valószínűsége annak, hogy az előző két verzió egyike révén kerülhetett török földre. Mivel akkoriban az erdélyi unitáriusokat igen sok atrocitás érte, templomukat 1689-ben bezárták, a kutatókban megfogalmazódott a kérdés: lehet, hogy önként emigrált a Török Birodalomba? A választ aligha tudjuk meg. Minden esetre megtalálta a számítását, mert igen szép politikai karriert írt le, életpályája nagyívű volt. Müteferrika (titkár és a Szultáni tanács dzsemaat tagja) lévén államtitkok tudója volt, komoly megbízatásokat kapott a szultántól 1715-től. Különösen 1736-39-ben játszott komoly diplomáciai szerepet a

török háború idején.² Dagesztánba és Lengyelországba küldték, de az Ausztriával folytatott tárgyalásokon is szerepet kapott.³

Mivel a Rodostóban Rákóczi fejedelem mellett egy Musztafa nevű tolmács is volt, valószínű, hogy Ibrahim effendi Isztambulban töltötte idejének nagyobb részét, ott képviselte a fejedelmet.

A családjáról sem tudunk igazán semmit, ami azért nagy veszteség, mert a kutatást megkönnyítené, hiszen az egyházi feljegyzésekben könnyebben nyomára lehetne jutni. Maga, az egyébként több önéletrajzi vonatkozást tartalmazó *Riszále-i iszlámija* című memorandumában csupán azt írja: „Én igénytelen, szegény szolga, Magyarországon, Kolozsvár városában születtem.” Az Oszmán Birodalomban a jóeszmű fiatalember miután elszakított a török nyelvet, (források bizonyossága szerint a latint és az arabot is)⁴ könnyen boldogulhatott, hiszen a tanult embert tisztelték és a Birodalomban, ha tehetsége volt valakinek egészen magas posztra is juthatott. (Elég Nagy Szulejmán szultán nagyvezírre Ibrahimra gondolnunk, aki görög származású volt, a *devsirme* (gyermekadó) révén került a birodalomba és a második ember lett a hatalmas közigazgatás élén.)⁵ Ilyenformán érthető Ibrahim Mütefferika előmenetelének az útja. A Birodalomban a boldogulás első lépése az iszlám hitre térés volt. Könnyű az iszlám felvétele, a követése is, hiszen nem kíván a hívektől teljesíthetetlen dolgot, csupán lelki odaadást és az iszlám öt alappilléreinek elfogadását, ami valljuk be egy 18. században élő, amúgy is vallásos ember számára nem elfogadhatatlan feltétel. Hogy miért az *Ibrahim* nevet kapta? Talán mert Ábrahám volt a keresztnéve, vagy mert a keresztény próféták nevét az iszlám vallás is elfogadja és szívesen használja a törökösített változatát, de az is lehet, hogy az egyistenhit megalapítóját, Ábrahámot mind a keresztény,

2. Mütefferika önéletrészésének első lapja.

2 Ibrahim Mütefferika diplomáciai tevékenységéről szép tanulmányt írt Tóth Ferenc a Magyar Tudomány folyóiratban. Tóth Ferenc 2011.39-47.

3 Horváth József <http://members.iif.hu/visontay/ponticulus/rovatok/limes/mutefferika.html> letöltés: 2011.01.25.

4 Halil Acikgöz (Isztambuli Egyetem Nyelv – és Irodalom Tanszékének tanára) szíves közlése. Isztambul, 2011. május 4. Bartha J. feljegyzése.

5 Matuz József 1990

mind az iszlám vallás prófétaként tisztelt, s így adott, hogy a keresztény hitről muszlimmá vált fiatalember az Ibrahim nevet kapja. Ez megint olyan talány Müteferrika élettörténetében, hogy amíg valami hitelesnek mondható forrás nem kerül a kutatók kezébe, nem tudjuk meg az igazságot. Az iszlám hitre térés első lépéseként *nevet* kap az ember. Nem is kell azonnal vallást váltani, a közösség *megnevezi* az illetőt, ezzel jelezvén, hogy befogadta őt.⁶ Noha Cézár De Saussure jól ismerhette a Rákóczi udvarában élő fiatalembert, nem tartotta fontosnak feljegyezni, hogy mi volt az eredeti neve.⁷

Müteferrika minden politikai érdeme mellett a könyvnyomtatásban elért igencsak figyelemre méltó eredményeit elismerte a világ. A könyvsajtó megjelenése Törökországban különösnek hatott és a vállalkozás nem is volt könnyen induló, hiszen ott, ahol társadalmi rétegek élnek abból, hogy kézzel másolják az írást, a könyveket, ahol külön illusztrátorokat, miniatúra-festőket képeznek arra, hogy megörökítsék a kor történeteit, nem aratott egyértelmű sikert egy nyomda. Az világ azonban utóbb elismerte a nyomda munkáját, az 1789-ben olaszul megjelenő török irodalomtörténet (Litteratura Turchesca, G. Toderini munkája) felsorolja Ibrahim Müteferrika valamennyi nyomtatványát. Kalandos élete a szépírókat is megihlette időnként. Magyarul László-Bencsik Sándor írt róla az ifjúságnak szánt Nagy magyarok idegenben c. munkájában.⁸ Orlin Sabev 2004-ben bulgárul kinyomtatott Müteferrika életmű újraértékeléseként, bővített kiadásban Istambulban is megjelent 2006-ban. Ibrahim Müteferrika ya da İlk Osmanli Matbaa serüveni (1726-1746) címmel. Újabban Solmaz Kamuran tíz évi kutatómunka után írta meg szépírói erényeket megcsillantó művét Müteferrikáról.⁹

6 Magam is megtapasztaltam 1992-ben amikor Kazakisztánban jártam egy kedves családnál, akik megneveztek a maguk nyelvén. *Aykerim* lett a nevem, s ha az iszlám vallást is felvenném, bizonyosan ezt a nevet használnám. A névadás mágiájának törvénye szerint amit *megnevezek, ezáltal megjelölöm, az aminek nevezem...*

7 Thaly Kálmán.1909.vö:Antal László.1999., Horváth J.József.2004.

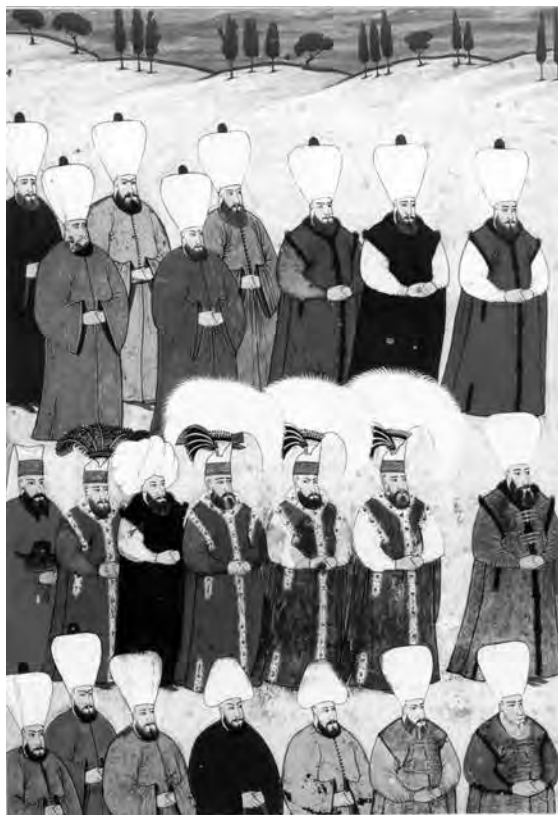
8 László-Bencsik Sándor 1971.16-23.

9 Solmaz Kamuran 2010,

A sajtó is időről-időre igyekezett a hírek között szerepeltetni az isztambuli könyvnyomtatás történéseit, különösen a 200. évforduló kapcsán, de ezek a híradások felületesek, gyakran pontatlanok voltak.¹⁰ A XX. század második felében újra az érdeklődés homlokterébe került a török könyvnyomtatás atyja¹¹ Alig van olyan török kultúrával foglalkozó kutató, akit valami módon ne érintene meg a Műtefferika-jelenség. Gutenberg török megfelelőjének tartja a kutatás.¹²

A magyar sajtóban Ibrahim Műtefferika elismertetéséért a legtöbbet Horváth J. József tett, amikor összefoglalta mindazt, amit az elmúlt száz év kutatástörténete eddig elért.¹³

A török sajtót is foglalkoztatta a nyomdászat különös sorsú alapítója.¹⁴ De a hívatásos kutatók is időről időre megjelentetnek tanulmányokat, ami a tudományos érdeklődés homlokterében tartja Műtefferikát. Necati Gültepe, az Állami Levéltár igazgatóhelyetese a források legjobb ismerője, maga is meglepve tapasztalta, hogy a források időrendje milyen szépen kirajszolja Ibrahim Műtefferika hivatalos pályafutását, s maga is elemezte a megjelent 17 művet.¹⁵ Műtefferika életének fontosabb állomásairól, 23 levéltári dokumentum került elő eddig a török archívumokból. Mind mind az életének egy fontos állomását dokumentálja, szinte nyitott könyvvé teszi a pályaképet. A közben zajló eseményekről természetesen más forrásokból,

3. A Török Birodalom legfelsőbb vezetői ünnepi viseletben.

10 Lampért Géza 1929.12-1; Clauser Mihály 1935.94.

11 Szabó- Pap L. 1973.129-132.

12 Nedret İslî isztambuli (Galatasaraylı) antikvárius közlése, aki maga is tart 5. db. könyvet Műtefferika nyomtatványai közül. Isztambul, 2011. május 4. Bartha J. gyűjtése.

13 Horváth J. József Török füzetekben részletesen leírja Műtefferika életét, összegzi az eddig megjelent munkákat. Alapmű a Műtefferika kutatásban.

14 İlk Türk matbaasin dair yeni vesikalar = Hayat, 1928, Gerçek Türk matbaacılığı, Istanbul, 1929

15 Necati Gültepe szíves közlése. Isztambul, 2011. május 4. Bartha J.

leginkább követjelentésekből vagy egyéb történelmi leírásokból tudhatunk. Nézzük miként mutatják a források Ibrahim efendi életét.

Az első okmány 1715. szeptember 30 – december 26-ig tartó időszakra vonatkozik, spáhiként (lovass katonaként) a 41. hadtestbe sorolják, zsoldot kap.¹⁶

1716. április 18-án (iszlám időszámítás szerint 1128. Rebiüláhir hónap 25. napján) a szultáni udvar a szultáni testőrségbe választják, müteferrikává nevezik ki. Az erről szóló okmányt a levéltár őrzi, az életét bemutató hatalmas vállalkozás Coşkun Yilmaz és Fikret Sarıcaoğlu munkájában közzé tette.¹⁷ A müteferrika igen bizalmi státusz volt, a *dzsemaat* tagjai szultán jelen voltak, ahol a szultán kihirdette a parancsait, vagy diplomáciai esemény történt, a nagyobb ünnepségeken pedig a testőrséget adták. A dzsemaat tagjai turbánviseletükben is különböztek más, a birodalom egyéb tisztségviselőitől. Voltaképpen a viseletük színe és a turbán formája már messziről elárulta a társadalmi státuszukat. Igen nagy tiszteletnek örvendtek. Számos miniatúra megjeleníti ezeket az ünnepségeket, ahol jól látni a rangsort és a viseletet is. Hiteles ábrázolások ezek, amik művészi fokra vitték a karakterek megjelenítését is.

1716. november 30-tól 1717 június 30-ig Nándorfehérváron volt a magyarok mellett teljesítette a szultáni udvartól kapott feladatot. Ez nyilvánvalóan az volt, hogy a Rákóczi emigráció rodostói útját előkészítse. Itt gyülekeztek a Rákóczi szabadságharc menekülő csapatai. A porta megbízásából Bécsben is tárgyalt Szavolyai Jenő herceggel. Az a tény, hogy a szultán megbízásából jelentős külpolitikai döntések előkészítésében részt vehetett, részint tolmásként, részint európai műveltséggel bíró emberként, igen érdekessé teszi a személyét. A szultáni udvar feltétlen bizalmát kellett élveznie.

1720. november 2- 1738. június 18-ig II. Rákóczi Ferenc vezérőrnagy titkára és tolmácsa volt. A fejedelemhez

16 Fikre Sarıcıoğlu-Coskun Yilmaz 2009. 130.

17 Fikret Sarıcaoğlu-Coskun Yilmaz 2009.121.

Edirnében csatlakozott, és mellette maradt annak haláláig, majd Isztambulban folytatta a magyar ügyek képviselését. Nagy valószínűséggel nem tartózkodott állandóan Rodostóban Rákóczi mellett, Isztambulban lakhatott. A fejedelem igen elégedett volt a szolgálataival, amit a halála előtt Sadrazam Hekimoglu Ali Pasához írott levele is tanúsít, abban legmegbízhatóbb tolmácsának említi és a pasa figyelmébe, kegyelmébe ajánlja, mintegy rábízva a továbbiakban.

1724.január 23-án müteferrikaként 50 akcse napidíjat vett fel. Ez tisztességes fizetésnek számított. Nyilván nem havibérük volt, hanem vagy éves jövedelmük, vagy egy-egy feladatra külön fizetést kaptak, mert a következő okmány egy év múlva arról tudósít, 1725. október 7-én, hogy a kiadásainak fedezésére 54 akcséra emelték a napidíját. Részletes kimutatás is előkerült Ibrahim efendi pénzügyi helyzetéről.¹⁸

1729. május 29-én újabb 100 akcséra emelték a napidíját.

Egy 1736-ban írott levél szerint Lengyelországba küldték titkos megbízatással, a török-orosz háborúval kapcsolatban. Hivatali feladatot is kap.

1737-ben, február 6-án a felemelik a müteferrika napidíjat 120 akcséra.

1738. február 2-án az ágyúaltapasok írnokának nevezik ki.

1739. januárjában, 1740 decemberében és 1742 december 17.-én kelt okmányban megerősítik a kinevezését.

1743-ban felmentik a feladat alól. Ezzel a tűzérek írnoka újabb megbízatást kap, egy másik levéltári forrás már arról tanúsodik, hogy 1744.augusztus 22-én Yalovába rendelik egy írnokház építési tervének felügyeletével.

Életének legnagyobb állomásához 1744. november 14-én érkezett: a Díváni hümayün a szultáni tanács tagja lett. Óriási ívű pálya ez, amit minden bizonnyal hűségének, tudásának és

4. III. Ahmet szultán,
aki a nyomda alapítását engedélyezte

18 Fikret Sarıcaoğlu-Coskun Yilmaz 2009.121.

5. Sadrazam Nevsehirli Damad Ibrahim Pasa

6. A Földközi –tenger és a Fekete-tenger hajózási térképe.

szorgalmának köszönhetett. Szép jövedelmet is tudhat magának, amint azt az 1745. november 25-én kelt forrás igazol.

Gyászjelentés a következő okmány, ami egyértelművé teszi a halála dátumát: 1747. február 6-án kelt, 73 éves korában halt meg Ibrahim Müteferrika. Ez a levéltári forrás azért rendkívül fontos irata a Müteferrika-kutatásnak, mert miként a születési éve, úgy a halála idejében sem voltak egységes állásponton a kutatók. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy a sírkővére 1745 –ös dátumot rótták. Valószínűleg a régi sírkő elkopott arab betűs írásának rossz olvasatából származik a számok tévesztése.¹⁹ Isztambul Aynalikavak temetőjébe temették a Kasimpasa Kulaksiz Dzsámival szemben. Azonban 1942-ben sírját áthelyezték a Mevlevi Dervisek Kolostorának sírkertjébe.²⁰ Mellé tették a nyomdaalapítástól vele dolgozó jóbarátját és nyomdászmasterét, Kirimli Abdullah Efendit, aki 1732-ben tért meg teremtőjéhez.²¹

Némely kutató véleménye azt erősíti,²² hogy Ibrahim Müteferrika unitárius papnövendék volt, a nyomdatechnikát is ismerhette, hiszen abban az időben Kolozsváron már működött két nyomda is. 1689-ben Kolozsváron a legfontosabb az unitáriusok nyomdája volt, írja a korszakot jól ismerő Mihail Kiss.²³ Az ötlet, hogy nyomdát alapítson a birodalomban és ezzel beírja magát a történelembe, valószínűleg a szülőföldről származik. A történelmi körülmények kezére játszottak, hiszen bár jóval korábban már volt könyvnyomtatás a Török Birodalomban, de 1483-ban II. Bajezid szultán megtiltotta, majd ezt a tilalmat 1515-ben I. Szelim megerősítette mintegy két évszázadig könyvnyomtatás nélkül volt a Fényességes Porta minden alattvalója. Ez nem azt jelentette, hogy nem voltak könyvek. Voltak. A másoló

19 Fikre Saricaoglu-Coskun Yilmaz 2009. 55.

20 Fikre Saricaoglu- Coskun Yilmaz 2009.55. Nem tudni miért helyezték át a sírját, általában nem háborgatják a sírokat, legfeljebb, ha komoly városrendezési és építési tervek miatt vannak útban.

21 A Mevlevi Kolostor sírkertjében található kb. 70 sír jelenleg is restaurálás alatt áll, ezért a temető csak különleges engedéllyel látogatható. A sírokat megszámozzák és katalogizálják. 2011. május 5-én jártam ott.

22 Necati Gültepe levéltáros szíves közlése. Isztambul, 2011. május 4. Bartha J.

23 Necati Gültepe kézirata nyomán. A Müteferrikával kapcsolatok riportok a szolnoki Damjanich János Múzeum Orientalisztikai Adattárában található.

műhelyekben kézzel írott, a kalligráfiát művészi fokra emelő írnokok keze közül csodálatos vallási, vagy bölcseleti témájú könyvek születtek. No és Koránok minden méretben és az írás művészetének minden lehetséges megjelenési formájában. Azonban a 18. századi Török Birodalom bár sem kerülhette el a reformokat amiket egyébként az európai kapcsolatok révén maguk a szultáni udvar tanácsadói is szorgalmaztak. Az egyébként a műveltségéről és a reformjairól híres szultán III. Ahmet, a *tulipán* korszaknak nevezett időszakban maga is mellé állt a nyomda alapításának, az erről szóló engedélyt 1727-ben adta ki. A nyomda ügyének két magas rangú tisztségviselőt is megnyert, Sadrazam Nevsehirlí Ibrahim pasát és Seyhülislám Kirimli Abdullah efendit. Mindez azt bizonyította, a porta számára is fontos volt a nyomda alapítása, mintegy a műveltség jelképének, a birodalom világiasodásának jeleként tekintették. Szükség is volt a magas pártfogókra, mert a modernizálásnak nem volt feltétlen híve minden alattvaló, főként a kalligráfus műhelyekben dolgozó írnokok féltették a kenyerüket, valljuk be, okkal, hiszen igen szép megélhetést jelentett ez a munka az írástudók rétegének. De a haladás elkerülhetetlen volt. A nyomda 1727-32, majd 1740-42 között működött, viszonylag rövid idő alatt, hét év alatt szép munkákat adott ki, összesen 17 féle művet nyomtatott ki, amiből 13 könyv 1727-32 között, 4 pedig 1740-42 között készült. Voltak közöttük bölcseleti művek, nyelvészeti témájú, és történeti munkák. Történeti munkái közül a leghíresebb a Muhtar as-Sahah – két kötetes arab-török szótár, amit Vankuli szótárnak is neveznek. Ennek egy szép példánya, amit a szultán számára készített, aranyozott

7. Régi és az Új Világ térképe

8. Anatólia térképe

9. Részlet India történetéből
(A csillagászati könyvének két oldala)

10. A *Târîhi Râsîd* második kötetének első lapja.

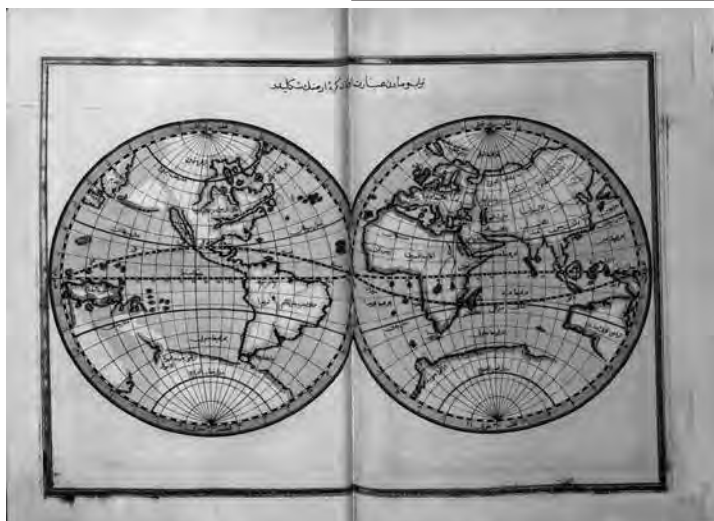

11. Müteferrika aláírása

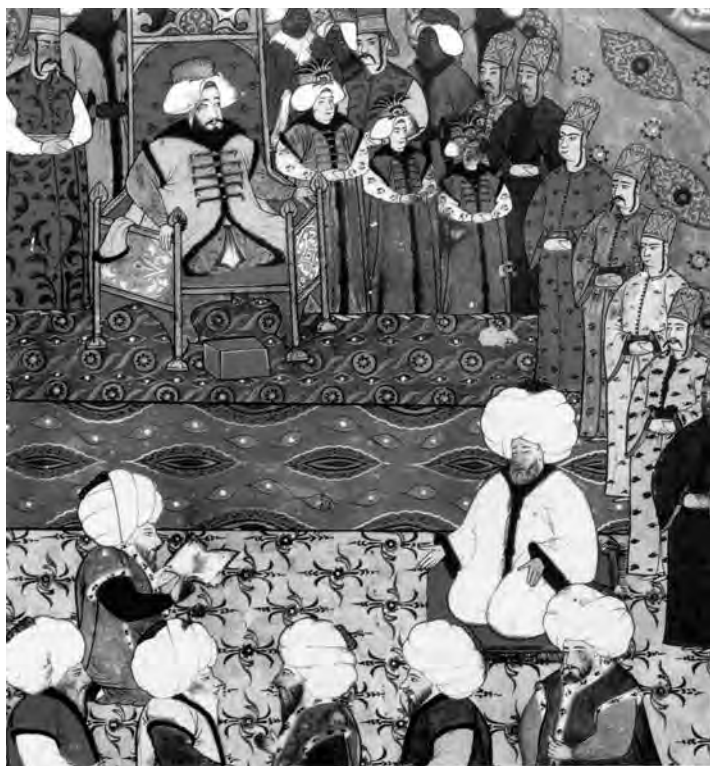
díszítéssel (és egy másik, köznépi használatra szánt) megtalálható egy antikváriumban Isztambul Galataszeráj városrészében. A teljes Müteferrika életmű pedig a Nemzeti Könyvtárban sorakozik. Az első könyvek 1000-1200 példányban jelentek meg. Különösen nagy érdeklődésre tarthatott számot a legelső könyve, a *Risâle-i Islâmiyye*, amit 1710-ben nyomtatott, s amelyben az a kevés személyes adat, amit tudhatunk róla, megtalálható. Az iszlám felvételének, a valláshoz való viszonyát írja le.

A Kátib Celebi-nek a tengeri háborúról írott műve, amely 5 gyönyörű rézmetszetes térképet is hoz. 1730-ban orientalisztikai témájú könyveket is nyomtatott, a *Tercumen tarihi seyyah*, az 1720-as afgán, perzsa háborúról szóló könyvet. A történeti munkákban, különösen érdekesek a haditechnikáról szóló illusztrációk, városok, védművek támadási tervének rajzai, ami a kor haditechnikáját kutatók számára még ma is tart meglepetéseket. A hadművészetről szóló munka a nyomda kilencedik kiadványa volt 1732-ben, I. Mahmut szultánnak ajánlotta. Nyugat-India története (*Tarihî Hindî Garbî*) különlegessége az, hogy egy Ptolemaiosz Klaudiosz utáni csillagászai térképet is közöl. A csillagászat az Oszmán Birodalmon belül igen fejlett volt, mondhatni a mindennapok részévé vált, hiszen a Ramazán idején fontos volt a Nap lementének pontos meghatározása, a bőjtöt akkor törhették meg, amikor a Nap lebukott a horizonton, egy perccel sem előtte, s enne kiszámításához pontos csillagászati és matematikai ismeretekre volt szükség. Különböző városokban és a Birodalom különféle részein ez természetesen más-más időpontban következett be. A hajózás, nemcsak a haditengerészet miatt, hanem a fejlett és igen kiterjedt kereskedelmi hajózás miatt is a jó csillagászati térkép minden kincsnél többet ért, hiszen a tájékozódás szintén a csillagok állása alapján történt. Történeti nyomtatványai között kiemelkedően fontos a közép-ázsiai bálvány és hódító, Timur Lenk története, ami *Tarihî Timur gürgân* címen jelent meg. A *Tarihî Misrilcedid* az ó és új Egyiptom történetét mutatja be. Ugyanebbe a vonulatba sorolandó a *Kalîfâk rózsakertje* című munkája, ami Bagdad történetét írja le.

A történeti munkákon kívül nyelvészeti könyvek, szótárak is kikerültek a nyomdából. A franciák különösen pártfogolták és

12. Mütefferika egyik térképe

13. III. Ahmet szultán és három fia aKorán felolvasását hallgatják.
Ibrahim Mütefferika korát idéző miniatúra

14. Mehmet Said Efendi,
aki Mütefferikát segítette
a nyomda létrehozásában.

15. Ibrahim Mütefferika sírja Isztambul-
ban.(Foto: Bartha J. 2011.)

nyilván anyagiakkal is segítették a nyomda működését. Nekik szánta a *Grammaire turque* című török nyelvkönyvet, korabeli politikai segédletnek számíthatott az *Usulülhikem finizamilümen* című könyve, ami a népek kormányzásához való alapvető ismereteket közli. Latin forrásokat is szívesen használt munkáihoz, a *Füyüziati miknatisiyye* a mágneses kisugárzásról szóló, 23 levélből álló tudományos ismeretterjesztő munka.

A leghíresebb és mondhatjuk legnépszerűbb könyve a *Cihanüma*, amely a világ földrajzában igazítja el az olvasót. Arab, perzsa és latin műveket használt forrásként a mű megírásához.

Ibrahim Mütefferika munkásságának második szakaszában egy történeti sorozatot indított, aminek első kötete a Tarihî Rasít. Szerzője Mehmet Rasit Efendi, birodalmi történetíró volt. Voltaképpen a kortársak számára foglalta össze az Oszmán Birodalom történetét. A sorozat befejező kötete a *Tarih i Celebizâde* 1721-1741 között született Seyh Asim Efendi tollából. Az *Ahvali gavazat der diyari Bosna* című történeti könyv szerzője Omer Efendi, az 1736-39-es boszniai háborúról ad leírást. Az utolsó ismert nyomtatványa egy két kötetes perzsa nyelvkönyv melynek szerzője Suuri Hasan Efendi, címe: *Kitabi lisanül Acem*.

Amilyen nagyívű volt Ibrahim Mütefferika politikai pályája, olyan a művelődéstörténet terén elért sikere is. A könyvkiadás és nyomdász egyben, akkoriban nyilván nem vált el ez a két terület egymástól. Olykor szerzőként is beírta magát a könyvszet történetébe. Hálás neki az utókor. Egy tartalmas, különleges kalandokkal teli pálya ért véget 1747. február 6-án. A törökök csodálatos módon adóznak emlékének. Isztambulban két szobra áll, egyik az Könyvbazár által ölelt téren (Sahaflar Çarşısı), a másik az Aranyszarv öböl mellett a Bindirdirek téren. Rodostó emlékparkot nevezett el róla, amelyben a székelyek szép ajándékként fából készült egészalakos szobor emlékeztet az egykor élt törökké lett kiváló magyar emberre, aki a könyvnyomtatás révén műveltséget vitt a török földre.

BARTHA JÚLIA

2006 Lále. Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulójának népszokásai Szolnok

BERKES, NIYAZI

1968 İlk Türk matbaası kurucusunun dini ve fikri kimliği
Belleten, c.26.715-737

CLAUSER MIHÁLY

1935 Az első török nyomda magyar vonatkozása. In. Könyvtári Szemle.12.sz.94.

FIKRET SARICAOĞLU- COSKUN YILMAZ

2009 Müteferrika. Basmacı Ibrahim Efendi ve Müteferrika matbaası. Istanbul,

HOPP LAJOS

1974 Ibrahim Müteferrika In: Magyar Könyvszemle,(1974.1-2.sz.) 126-131.

HORVÁTH J. JÓZSEF

2003 Ibrahim Müteferrika Magyarországon In. Török Füzetek.

2003/1, 11-12.

2003/2.11-12.

2004 Ibrahim Müteferrika Magyarországon.

Ponticulus Hungaricus –

VIII.évfolyam 1.szám január forrás: http://members.iif.hu/visontay/ponticulus_rovatok/limes/muteferrika (2011.01.25.)

KÂMURAN, SOLMAZ

2010 Macar Tefrika-i Müteferrika Istanbul

KARÁCSON IMRE

1911 A sztambuli mecset magyar vonatkozású kéziratai In: Századok 3.sz.196-199.

1911 A Rákóczi-emigráció török okmányai Budapest

KÓS KÁROLY

1969 Ibrahim Müteferrika (Írtam és részben törökből fordítottam.)

Hármaskönyv. 49-58.

LAMPÉRT GÉZA

1929 Az első török nyomdát magyar ember állította fel 200 éve. In: Pesti Hírlap Vasárnapja. február 24. 12-13.

LÁSZLÓ-BENCSIK SÁNDOR

1971 Nagy magyarok idegenben. Budapest. 16-23.

MATUZ JÓZSEF

1990 Az Oszmán Birodalom története. Budapest

NECATI GÜLTEPE

2011 Ibrahim Müteferrika (D.1674 ö.1747) İlk Türk matbaasinin kurucusu, yayımcı, Osmanlı devlet adamı ve aydını (Kézirat. Lelőhely Damjanich János Múzeum Néprajzi Adattára)

SZABÓ- PAP LÁSZLÓ

1973 Ibrahim Müteferrika In. Élet és Tudomány 3.sz. 129-132.

TÓTH FERENC

2011 Ibrahim Müteferrika, egy oszmán diplomata a magyar függetlenség szolgálatában az 1730-as évek végén. In: Magyar Tudomány 2011.01.05. www.matud.iif.hu/2011/01/05 – (2013.08.17.)

TÓTH MÁRIA

2004 Gecmisten günümüze resimlere türk haritacilik tarihi Ankara, (Könyvismertetése)

Kalim

Egy népi jogszokás továbbélése

A keletkutatók között alig van olyan, aki ne említene meg a nomád nemzetségi társadalmakról szólva, hogy a nő a nagycsaládba, *vétel*, vagy *nőrablás* útján kerül. A *kalim*, értelmében a nőrablás szokásához kötődik, voltaképpen a rablott menyasszonyért fizetett vételár, ami különféle értékes állatokból, prémekből, drága ruhaneműből és némi pénzből áll.¹ Az állatok, a pénz valamint a többi ingóság a nő *vételárának*, a fiatalok sátrának berendezéséhez számítanak, a leány atyja által ajándékozott prémek pedig a lány *kelengyájének* tekintendők. A nő vételára a *kalim* vagy *kalin* a *kälinak* ≈ *kälin* kelengye jelentésű ótörök eredetű szó² a törökségi kultúrában általánosan elterjedt megnevezése a menyasszonyért adott térítésnek. A szó jelentése nem azonos a maival. Időközben nagy átalakuláson ment át, de mint népi jogszokás a mai törökségi kultúrában is él.

A nomád kultúrában mindig valami ingóságot, állatokat, illetve némi pénzt, kendőpénzt takart. A török népek többsége iszlám vallású, a házassági jogot, a házasságkötést a Korán és a *şeriat* szabályozzák, azonban annak nem minden részlete ered az iszlám vallásból. Jóval korábbiak annál, több vonatkozásukban a sámánizmushoz kötődnek

Nézzük hogyan alakult a kalim fizetésének szokása a törökségi kultúrában. Vámbéry Ármin a szibériai tatárokról szólva jegyzi a 19. század végén, hogy megegyezés tárgya a menyasszonyért adott barom illetve ruhadarabok száma és minősége, de a pénzösszeg alig 5-10 rubel.³ Ezzel szemben a jakutok 19. század végi jegyajándéka „rendesen tíz ménből, tíz kancából (csikóstól), tíz erős ökörből, tíz jó tehénből áll,

1 László Gyula nyomán. László Gyula: 1944. 277.

Vö. Nagy Janka Teodóra : 2001.49-53.

2 Kovács Előd szives közlése.

3 Vámbéry Ármin: 1885.133.

ehhez még húsz hízott ökör és tehén húsa is járul. Azon kívül kell, hogy a vőlegény atyja a menyasszony atyjának százötven és anyjának száz rubelt fizessen.”⁴ Elvárás, hogy a kalim felett adott ajándék értéke a kalim felével egyezzen. Noha a jakutok keresztény vallásúak, csak egy feleségük lehetne, de, amint azt a korabeli kútfő hírül adja, általában két nőt tartanak. Ha olyan rendkívül gazdag volt a menyasszonyért fizetett kalim, szokás volt viszonzni is, ilyenkor a jakut menyasszony két ezüsteel kivert szerszámú lovat, húsz hízott tehenet, egy evetbőrbundát, hímzett nyári és téli süveget, fülbevalókat, nyakláncokat vitt vőlegénye házához. Ha a kalim összegének kifizetése túlságosan megterhelő volt a család számára, lehetőség volt arra is, hogy két részletben fizesse ki a vőlegény apja, de a menyasszony csak akkor hagyhatta el a szülői házat, ha a kalim teljesen ki volt fizetve. A menyasszony vételára mindig pontosan jelezte a család rangját illetve vagyoni helyzetét. A közép-ázsiai törökség hagyományai szerint a kalim kiszámításának alapja 47 ló, illetve ezek értékének megfelelő jószág és pénz.⁵ Szerencsésnek számított, ha a kalim *hetes* számra végződött, vagy a *hetes*, mint mágikus szám benne volt. A leggazdagabbak *hét*száz, a legszegényebb nomádok *hét*, vagy *tizenhét* darabban állapították meg a kalmot. A kunokhoz közel álló kazakoknál és a kirgizeknél a következő részekre oszlott:

-a fő adomány	10 ló
-egyéves kanca 16 csikóval	17 ló
-három éves ló mindkét nemből	7 ló
-kétéves csikó	7 ló
- egy kanca, csikó nélkül	1 ló
-egy ló vagy teve választás szerint	1 ló
- legalsó adomány	4 darab

47 darab

A közép-ázsiai nomád népeknél általános volt a kalim megléte, bár eltérés természetesen lehetett, hiszen éppen a kazakok egy csoportjánál a számítás alapja 20 egység. Tehát

4 Vámbéry Ármin: 1885.195.

5 Vámbéry Ármin: 1885.279.

négy kanca csikóival	8 db.
Két kétéves kanca csikóival	4 db.
Két-két csikó mindkét nemből	4 db
Két kétéves csikó mindkét nemből	4 db

Összesen: 20 db-nak felel meg.⁶

A kalim előállítására olyan mértékű megterhelést jelentett a családok számára, hogy olykor kibúvókat kerestek, csakhogy ne kelljen a familiát a csőd szélére juttatni. Erre szolgált a szibériaiaknál gyakori *bölcsőjegyeség*, amikor még apró gyermekként, mondhatni a bölcsőben összeházásították a gyermekeket, csupán 4-5 rubelt adtak a leányért a szülőknek. Vámbéry a szegényeket jellemző viszonyok leírásánál jegyzi meg, hogy azért a lehetőséghez képest még a pénz fölött némi ajándék is járt a kismenyasszony rokonainak.⁷ Megjegyzem, a bölcsőjegyeség egyáltalán nem ritka a keleti népeknél, némely törökországi etnikai csoportnál (pl. a kurdoknál) még ma is szokás, miként a *keresztházasság*, amikor is a két család két-két gyermekét is összeházásítja, ezzel, mintegy biztosabbá téve a vagyoni kötődést.⁸

A kiskorú lányért fizetendő díjat néha részletekben törlesztik, vagy szegény vőlegény ledolgozza a leendő apósa családjánál.

A kirgizeknél a nő különleges helyet foglalt el a családon belül. A fiatal lányokat kb. 13 éves korukig együtt nevelik, később is egészen szabadon érintkeznek a fiatalok egymással. A felnőtt lány feltűnően kivételes helyzetben van. Nem kötelezik munkára, „mindig a legpompásabban van felöltözve, valósággal virágkorát éli a szépségének, őrzik is, mint valami kincset” állapítja meg Almásy György a 20. század eleji kitűnő munkájában.⁹

A kalim fizetési egysége itt is 47 ló, jóllehet, a 20. század elején a kalim összetételében a készpénz játsza a főszerepet, de még ott van a vételárban ló, birka, teve, nemez és egyéb, természetben fizetett móríng.

6 A kazakok „Kis hordája” Vámbéry Ármin: im. 279. p.

7 Vámbéry Ármin im. 133.

8 Bartha Júlia: 2001.27-34.

9 Almásy György: 1903. 714-715.

A városi hatások erősödésével a nomád hagyományokat mégoly erősen őrző kazakok körében is fontosabb szerep jut a pénznek, mint az gondolnánk. A *kalim*, *kalin* alig egy fél évszázad alatt *kendőpénzzé* alakult át, noha a neve nem változott meg. Kazakisztánban 1998-ban egy menyasszonyért fizetett „kendőpénz” 1000 dollár, illetve ennek megfelelő tenge, ezen felül néhány juh, a menyasszonynak aranyak, valamint a menyasszony családjából legkevesebb 30 embernek egy öltözet ruha. A Kaukázusból a második világháború idején Kazakisztánba deportált meszheti törökök¹⁰ között ugyancsak szokás a kalim fizetése. Itt legkevesebb négy juhot, 50 kg. rizst adnak, a menyasszony kap aranygyűrűt és karkötőt is, ezen felül 1000 dollárnyi kendőpénzt, amit vagy valutában, vagy az ország fizetőeszközében, tengében rónak le.

Yaşar Kalafat a török népek népszokásait kutatva 1994-96-ban gyűjtött az egykori Türkisztánban és Afganisztánban¹¹ élő *kazárok* között, ahol ma is szokás a kendőpénz fizetése, de amennyiben a család jó módban él, úgy kölcsönös a gesztus, a vőlegényért is adnak jegypénzt, vagy jegyajándékot, de utóbbit csak a városokban. A falvakban nem szokás. Megfizetik a kalimot a *balkárok*, a *karakalpakok* is. Utóbbiak ugyancsak kitesznek magukért, hiszen a kalimot adni kell az *apa jogán*, (*ata hakkı*) az *anya jogán* (*ana hakkı*), sőt a *tej jogán* (*süt hakkı*) s mindezek tetejében még él a *sandık çar hakkı* – a ládanyítás, a menyasszonyláda megtekintése jogán járó pénz vagy természetbeni ajándék.¹² Ehhez jön még az útelkötéskor fizetendő pénz, sőt amikor a menyasszonyt az új házába viszik, fátylát felhajtják az arcát kitakarják és mindenki megnézheti, de persze megfelelő ajándék vagy pénz ellenében.

Joggal vetődik fel a kérdés, ha ilyen drága a menyasszony, hogyan maradhatott fenn a köznép szokásaiban a poligámia. Az

10 1944 decemberében a szovjet-török határon élő más mohamendán csoportokkal együtt (kurdok, türkmének, karakalpakok, azeriek és kemsili örmények) elrendelték a Meszheti tartományban élő törököknek az üzbegisztáni és kazakisztáni steppékre való deportálását. A 200 000 deportált közül útközben legalább 30 000 elpusztult, a többiek kis szigeteken a kazak–kirgiz határon és Almaty környékén élnek. 1998-ban gyűjtöttem a kazakisztáni Merkiben élő meszheti törökök szokásait.

11 Yaşar Kalafat: 2002.142.

12 Yaşar Kalafat im. 73.

Ázsia-kutatók többsége a nomád életforma természetes velejárójának tekintik, lévén, hogy az állatok körül rengeteg tennivalója van a férfiaknak, a házimunkától egyébként is írtóznak, a sátor és a család körüli teendők végett szükség van a sok asszonykézre. Almásy György a 20. század elején megjegyzi a kirgizekről szólva, hogy „csak a legeslegszegényebb ember éri be egyetlen feleséggel, a kirgizek legnagyobb része legalább is kettőt vesz el, több, mint négy nőt tartani azonban úgy látszik az iszlám törvényeinek értelmében – nem szokás...”¹³ A többnejűséget minden bizonnyal a nomád körülmények és a harcos életforma nyomán létrejött a nemek közötti arány felbomlása, illetve az apaági leszármazási rendnek megfelelő tulajdonviszonyok hozták létre. Tény, hogy az iszlám jog megengedi a többnejűséget, de csak ott élnek vele, ahol a gazdasági és társadalmi viszonyok megengedik sőt megkívánják. Bizonyos értelemben – és ez napjainkra is jellemző – ott maradt fenn a poligámia, ahol a nők nem tanulnak, ennél fogva saját jogon nem vállalhatnak munkát, tehát el kell őket tartani. Kialakult egy olyan műrokonsági intézmény, amelyben annak a nőnek is helye van, akit szépsége, gazdagsága jogán nem kért feleségül senki, de második, harmadik és negyedik feleségnek elmegy. Talán meglepőnek tűnik, de a többnejűség divatos szóval élve a *szociális háló* egyik láncszeme. A kazakoknál, kirgizeknél a főfeleség neve *beybise volt*, a fejviselete is jelezte, hogy úrnő, a második *tokal*, a többi *zas tokal*, *mardza*, természetesen a fejviseletük is jelezte a rangot.¹⁴ A törökországi törököknél kuma a második, harmadik és negyedik feleség neve.¹⁵ A családjog természetesen nem ismeri el, de népi jogszokásként fennmaradt napjainkig. A *tokalért* és a *kumáért* kevesebb kalim és kendőpénz járt, mint a főfeleség jogán vett menyasszonyért.

A nőknek, nem számítva a munkaerejüket már az érték fizetett kalimnál fogva is nagy értékük volt. Válás előfordulhat ugyan, de az asszonnyal együtt a kalim jókora része is odavész, így könnyen belátható, hogy a férfiak jó része ügyel a házi békére.

1. Anya és lánya együtt imádkozik
(Konya, 2004.)

13 Almásy György:1903.715.

14 Bartha Júlia: 1998.47.

15 Bartha Júlia: 1997.39

2. A viselet megőrizte az egykori nomád hagyományokat (Edirne, 2002.)

Kendőpénz

A polgáriasult lakosság körében ahol a megélhetés alapját már nem az állattartás adja, a kalim lassan átalakult kendőpénzzé, az állatok és egyéb ingóság helyére a pénz került. Érdekes példák erre is akadnak, például Törökország fővárosa, Ankara mellett lévő Polatli város többségében tatár eredetű lakóinak szokása. Itt már csak a kendőpénzt fizetik a menyasszonyért, de a hajdani kalim emléke megmaradt a menyasszonyfogadás ritusánál. A tatár menyasszonyt lóval viszik új házához, ahol az apósa egy juhot, vagy tevét és aranyakat ad ajándékba, s csak ezután szállhat le a lóról.¹⁶

A török polgári jog rugalmasan kezeli a kendőpénz fogalmát. Elismeri, népi szokásként tartja számon.

A férfi a kendőpénz felét az ígértételtkor (eljegyzés), másik felét a házasság megkötésekor fizeti meg. A nő jogot csak a házasságkötés után formálhat a kendőpénzre. Mértékét nem rögzítik, ez a mindenkor kialakult összeg.

Az 1990-es években volt egy felmérés, amely azt vizsgálta, hogy a modern török társadalom miként viszonyul a menyasszony vételárához. Az eredmény az, hogy a

nagyvárosokban	19,1 %
városokban	41,0 %
kisvárosokban	47,5 %
falvakban	63,3 %
Összesen	53,1 %

fizeti meg a kendőpénzt.

16 Serdal Taçkın Güner BT. 205. Ankara Üniversitesi. 2001.43.

Mentesül a kendőpénz fizetése alól az, aki a vérbosszú¹⁷ után békét köt a családdal, vagy városba viszik feleségül a lányt. Viszont maradéktalanul vissza kell adni a kendőpénzt, ha a házasság meddő, vagy ha a menyasszony becsapta a férjét, pl. nem volt szűz a házasságkötéskor. Ha özvegyasszony megy újra férjhez, kevesebb kendőpénzt fizetnek, mint a hajadon lányért.

Nőrablás

A menyasszony vételára, a kalim és a nőrablás szokása egyidejűleg alakulhatott ki, illetve a nőrablás miatt keletkezhetett a kalim, ami azonos értékű a rabolt menyasszony vérdíjával. Idővel a szokás szelídült valamit, de olyan mélyen gyökerezik a hagyománya, hogy pl. a kirgizeknél még akkor is eljátszák a nőrablást, ha a vőlegény megfizette a kalimot. Valóságos nőrablás is előfordul, ilyenkor nem ritka a véres elégtétel, hiszen a megtámadott család igyekszik elégtételt venni. A kazakok között most is gyakori a nőrablás, négy –öt legény lóra pattan és megszőktetik a kiszemelt lányt. A szülők vigasztalására vodkát küldenek, egy juhot és kb. 1000 dollárnyi pénzt, a menyasszony aranyat kap. Az első reakciók mindig hevesek, idővel azonban kénytelenek megbékélni, hiszen nincs más választás, az elrabolt menyasszony már nem talál párt magának.¹⁸ Akkor is szokás menyasszonyt rabolni, ha a család nem tudja előteremteni a menyasszonyért járó pénzt. A Törökországban élő etnikai csoportok közül a kaukázusi eredetű cserkeszeknél a párválasztásnak szinte egyetlen módja a nőrablás. Uzuntarla (belsőanatoliai falu) lakói nagyon erősen ragaszkodnak a hagyományokhoz, viszonylag későn, 30 éves koruk táján nősülnek a férfiak, saját etnikai csoportjukból vesznek párt maguknak.

17 Nőrablás esetén gyakori, hogy a lány családja véres elégtételt vesz.

18 Şirin Mamasırkova közlése, Merki, 1998. okt. 16. Bartha J. gyűjtése.

Házassági szerződés

Az iszlámhívők a házasságkötést nem tekintik szentségnek, bár a Korán szerint, ünnepélyes esemény lévén, van valamiféle szent karaktere. Sokkal inkább a felek szerződésének tekintik. A házassági szerződés meglehetősen gyakori a törököknél. A szerződés alapvető részét adja a hozomány, amelyre a menyasszonynak élete végéig joga van. Tulajdonképpen a fiatalokat védte a krízishelyzetben, ugyanis ha nem sikerült a frigye, a hozományt mindenki visszavihette. Belső-Anatólia falvaiban szokás *házassági szerződést* írni (*çeyiz defteri*) amiben felsorolják, hogy ki mit vitt a házasságba. Az asszony igyekszik biztosítani magát minden módon. Tény, hogy a nomád vándorló társadalmakban alakult ki az a szokás, hogy az asszony minden vagyontárgyát, ékszereit magán hordta, ezzel is jelképezte a személyes vagyont, s ha mennie kellett, magával vihette ami rajta volt. A gazdagság jelképe is egyben a díszes ruha, sok ékszer, lehetőleg nemes fémből vagy tallérokából felfűzve, amit a népviselet is jól tükröz. Törökországban a ma látható népviselet, az ünnepi viselet, az egykori menyasszonyviseletet mutatja. Csak újabban, az 1960-as években változott meg a menyasszonyi ruha színe fehérre, de néhol a vörös fátol használatát megőrizte a hagyomány.

Ennek a tanulmánynak természetesen nem célja az östörténeti kérdések megidézése, még kevésbé tisztázása, de az elkerülhetetlen, hogy ne utaljak arra: tőlünk, magyaroktól, mint török műveltségű néptől sem volt idegen a nővétel. Erre az egyik legkorábbi kútfő, Gardézi szól a 10. században: ” *A leánykérés alkalmával náluk az a szokás, hogy amikor a leányt megkérlik, vételárát visznek a lány gazdagságával arányában több, vagy kevesebb állatot. Amikor a vételár meghatározására összegyűlnek, a lány atyja a vőlegény atyját saját házában viszi és mindent összegyűjt amije csak van: coboly-, hermelin-, mókus-, nyest prémből és rókamálból brokát ruházatokkal és mindenféle bőrrel egyetemben tíz bőrruhára valót. Mindezt egy szőnyegbe göngyöli és a vőlegény atyjának lovára köti, majd hazaküldi őt. Ekkor az mindent elküld neki (a lány atyjának) amire csak szükség van az előre megállapított vételárhoz:*

*állatot, pénzt, ingóságot – és akkor hazaviszik a lányt.*¹⁹ Az állatok és a pénz az ingóságokkal a nő vételárának, a lány apja által adott prémek pedig a hozományának tekinthető. A nővétel szokása a 18. században még előfordult, sőt a cigányok körében néhol még most is van rá példa, hogy valamennyi pénzért és lóért kapják meg a menyasszonyt akit persze előtte elraboltak.

A nővételtől fejlődött ki a hitbér. A hitbért a férj ígérte feleségének hűsége jutalmaként arra az esetre, ha túlélné őt. Jogot csak a férj halála után formálhatott rá. A hitbér értéke azonos volt a nő vérdíjával, amit megölése esetén (vagy elrablása esetén) fizetni kellett érte. Két formáját különböztette meg a magyar joggyakorlat: a törvényes hitbért és a szerződéses (írott) hitbért, a móríngot.

Voltaképpen a török *çeyiz defteri*, a hozománylevél, az erdélyi házassági szerződés, a *parafernum* és a kunsági *mórínglevél* egy töről fakad. A nővétel emlékét ismerhetjük fel a kézfogó elemeiben, a kendőpénz kapcsán.²⁰

3. A hagyományos életforma
lehetővé teszi a tradíciók továbbélését
(Edirne, 2002.)

19 László Gyula : 1944..277-278.

20 Tárkány Szűcs Ernő: 1981. 265.

ALMÁSY GYÖRGY: Vándorutam Ázsia szívébe. Bpest, 1903.

BARTHA JÚLIA: Allah akaratából, a próéta segedelmével...
Kisázsiai török lakodalmas szokások In. Lakodalmi szokások
Mátkaság, menyegző (Szerk. Györgyi Erzsébet) Bpest, 2001.

BARTHA JÚLIA: Adatok az anatóliai törökök rokonsági rendszeréhez in: Fogyó hold. Tanulmányok a török népi kultúráról.
Debrecen, 1997.

BARTHA JÚLIA: Keleti tanulmányok. Karcag, 1998.

LÁSZLÓ GYULA: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944.

NAGY JANKA TEODÓRA: A nőrablástól a házasságkötésig.
In: Lakodalmi szokások Mátkaság, menyegző (szerk. Györgyi Erzsébet) Bpest, 2001.

SERDAL TAÇKIN GÜNER BT. 205. Ankara Üniversitesi.
2001..

YASAR KALAFAT: Türk halk inanclari. I. Ankara, 2002.

TÁRKÁNY SZŰCS ERNŐ: Magyar jogi népszokások Bpest,
1981.

VÁMBÉRY ÁRMIN: A török faj ethnológiai és ethnographiai
tekintetben Budapest, 1885.

Menyegző

A bölcsőtől a sírig tartó életút szokásainak sorában a házasság kiemelkedik, hiszen az élet egyik beteljesülési formáját, az élet továbbadásának lehetőségét, a szaporodást célozza. A szokássort úgy rendezi és örökíti át a rítus, hogy minden mozzanat, jel és jelzés az egyesülést célozza. Tekintettel arra, hogy a párválasztásnak különféle módjai ismertek, és az általánosnak mondható, hogy a fiatalok a szülői akaratból kerülnek össze, ha kölcsönös szimpátia van is a két fél között, azt azonban nem mondhatni, hogy ismerik egymást. Erre majd a házasságkötés, a nászéjszaka után kerül sor, de egymás igazi megismeréséhez, sokszor az élet is kevés, mert oly nagyok a tabuk. A lakodalmas szokáscselekvések a ráhangolódást segítik, az elfogadást, a befogadást, a nász hangulati előkészítését, hiszen a nászéjszaka eredményére a teljes násznép kíváncsi. Addig nem tekinthető befejezettnek a lakodalom, amíg a lepedő felmutatása vagy a pisztolyok dördülése, vagy korsótörés nem jelzi azt. Ezért minden varázslat, az előkészületek hosszú-hosszú sora. A 20. század elején Arnold van Gennep átmeneti rítusoknak nevezi azokat a szokás-cselekvéseket, amelyek elősegítették az emberélet folyamán bekövetkező változások átélését, zökkenőmentes változását. Ezek a rítusok segítették az egyénnek elhagyni a korábbi életformáját és alkalmazkodását az új élethez.

A házasság a legösszetettebb társadalmi intézmény, amely egyidejűleg ötvözi a szokássor, a vallás és a jog tartós elvárásait, a házasságok szexuális kapcsolatával, a gazdasági együttműködéssel közös anyagi értékek teremtésével.

A házasság kapcsán szokás először a szexuális kapcsolatra, az utódnemzésre gondolni, azonban mindezek háttérben a gazdasági feltételek, a megélhetés alapjainak biztosítása is húzódik. Ezért alakította ki a szokásjog némely területen a poligámia intézményét. Tehát bármily különösnek is tűnik az európai gondolkodás felől közelítve, az iszlám kultúrkörben a többnejűség a ma divatos szóhasználatkal élve, a „szociális háló egyik szeméke” tűnik, hiszen ha egyenes ágon nem örököl vagyont a nő, akkor gondoskodni kell róla, magyarul el kell tartani. Akár többnejűségről van szó, akár többférjűségről – hiszen a keleti

társadalmakban erre is van példa, Tibet esete, ahol a nemek arányának mérlege a természetföldrajzi viszonyokból következően a nők javára billent, ott a vallás a poliandriát a törvényei sorába emelte. Sok esetben azonban ez nem más mint egy „elvi lehetőség”, a férj számára, amivel a modern gondolkodású férfi nem él.” (Nyíltan.)

De nézzük az iszlám miként vélekszik a házasságról?

1. Török házassági szerződés a 20. század elejéről

A Korán egyértelműen kinyilatkoztatta, hogy az iszlámhívők számára a házasság kívánatos dolog: „Alláh saját magatokból feleséget teremtett nektek, hogy velük lakozzatok, és szeretet és irgalmat rendelt el közöttetek.”¹ A férfiak egy fokkal magasabban állnak a nők felett, tudniillik kötelességük megvédeni és eltartani őket gyermekeikkel. Ez már önmagában egy fontos kitétele a jogalkotásnak arra utalván, hogy a többnejűség állapota csak azokat illette meg, akik tudtak több nőről és utódjairól gondoskodni. A házasulók kölcsönös egyetértésével megkötött házassági szerződés alapvető részét alkotja a hozomány meghatározása, amire a menyasszonynak joga van, saját tulajdona, válás esetén magával viheti. A menyasszony vételára, a kendőpénz, (*başlık parası*) vagy *kalm*, eredetileg a hozomány kompenzálására szolgál azért, mert a vőlegény elvette a családtól a leányt. Az értékhatár koronként és vidékenként változott.

A jogszokást mindig a helyi közösség alakította a vallás értékrendje mentén, a táj ökológiai gazdálkodási keretein belül.

A törökországi szokásrendekben, így a lakodalmas szokásokban is a vallás szerepe nagyon erős, a mélyen gyökerező tradíciók miatt nagyobb súllyal esik latba a hodzsa előtt tett fogadalom, mint a hatóság előtti frigy. A 20. század nagy változást hozott a társadalom életében, a házasság jogi formáit is megfogalmazta. Mivel a lakodalmas mulatozások ideje olykor nagyon eltérő volt, szinte felborította a gazdálkodási rendet, 1921-ben hoztak egy törvényt, (*Düğünlerde Men-i İnafat Kanunu*), amely egy hétben határozta meg az események időtartamát. A polgári jog (*Madeni Kânunu*) a házasság jogi feltételeit rögzítette. A 89. cikkelye kimondja: alapkövetelmény az, hogy a házasulandók szabadok legyenek, tehát a többnejűséget a jog nem ismeri el. Követelménye

1 Korán 30:21.

továbbá az is, hogy a házasulandók épelméjűek legyenek, mert a legenyhébb elmebaj is kizáró oka a házasságkötésnek. A polgári jog 13. cikkelye kimondja, hogy aki nem érte el a házasulandó korhatárt – a férfiaknál 17. életév, a nőknél 15. év az alsó határ – nem köthet házasságot, illetve az alsó korhatáron lévő házasulandóknál is kikérik a szülők szóbeli véleményét. Más esetben pl. nőrablás alkalmával a hivatalos korhatár alatt is, (pl. 14 éves lány, és 15 éves fiú) házasodhat, de a szülők utólagos beleegyezésével.² A törvényes házasságot hivatalos személy előtt kötik aki az önkormányzat anyakönyv-vezetője, vagy a falugazda, a *muhtar* de külföldiek esetében a konzul is lehet.

Van még néhány kitétel, ami a házasság akadályja is lehet, ilyen a rokonok közötti házasság. A *Mádeni Kánunu* 92. cikkelye rögzíti, hogy testvérekkel, vérrokonokkal, pl. az anya testvérével és az apa testvérével tilos házasodni. A levirátust is tiltja a törvény, tehát az elhalt férj testvére nem veheti el a megözvegyült asszonyt, a férj halála után annak apja sem veheti el egykori menyét. Nem véletlen a szigorú törvényi szabályozás, hiszen még napjainkban is gyakori a rokonházasság, főleg a *yürük* (nomád) csoportoknál, ha nem is közvetlen *konszangvinikus* rokonsági fokon, hanem az unokatestvérek között. Ez kétségtelen torzulása a török társadalomnak, elsősorban a nehéz vagyonszerzésre vezethető vissza, mert ha a közép-ázsiai valóban nomád társadalmakat nézzük, közöttük a kazakokat, kirgizeket, azt tapasztaljuk, hogy a rokonsági fokokat hetedízíglén számon tartják, nem nő fel úgy gyermek, hogy ne tudná az ágat, s azt, hogy ő azon hányadik leszármazott. Ez azon túl, hogy az identitástudatot és az ősök tiszteletét erősíti, azt is szolgálja, hogy az egyenes ági rokonok ne házasodjanak a vérfertőzés elkerülése végett. A nyolcadik íznél szétválík az ág, nagy kötélvágási ünneppel teszik ezt emlékeztessé s ez után már házasodni is lehet, az „amúgy rokonként” számon tartottakkal.³

A későbbiekben látni fogjuk, hogy az erős tradíciókon alapuló török társadalomban a törvényi szabályozást a jogszokás sok tekintetben felülírja. A nem csak a rokonházasság, de a levirátus intézménye is él még jó néhány etnikai csoportnál, elsősorban Anatólia keleti délkeleti részén.

2 Arslan, Gazi B.T. 63.1993.101-102.Ankara Üniversitesi

3 Bartha Júlia 1998.40.

A már említett polgári jog tiltja a fogadott gyermek (*evlât*) és a nevelőszülő házasságát is. Az elváltak újraházasodása nem tilos, de a bírósági végzés felmutatása elkerülhetetlen, és egyúttal gátat vet a korábbi gyakorlatnak, amely szerint a férj csak úgy egyszerűen elküldhette a feleségét. A már megidézett *Mâdeni Kânunu* 5. cikkelye azt is rögzíti, hogy ha a nő megözevgyül vagy elválik, az újabb házasságkötéssel 300 napot várnia kell.⁴ A névviselést illetően is új törvény született. Amíg a korábbi gyakorlat az volt, hogy a férj a nevére vette a feleségét, 2000-tól a nő, ha akarja, megtarthatja a lánykori nevét, vagy a sajátja mellé felveheti a férje családnevét, úgy, hogy azt a sajátja után írja. (Pl. *Sevginar Güngörmüş Sezgin*, itt a Güngörmüş a lánykori név, a Sezgin a férj családneve.)

A házasság ideje

A házasságra való érettség idejének megítélése igen változó. A törvényi szabályozásról szóltunk, azonban a faluközösségek a helyi szokásokhoz igazítják az életüket, így azt is, hogy mikor tekintik érettnak, házasságra alkalmasnak a fiatalokat. A városokban természetesen ez a korhatár eltolódott már, de a falusi társadalmak erősen kötik magukat a tradíciókhoz. A lányok általában 15-17 éves korukban férjhez mehetnek, a fiúknál a katonaviseltség számít, s mivel 18 éves korukban vonulnak be, ha nem tanulnak, csak a leszerelés után szokás házasodni. A vőlegénynek a jogszokás előírja azt is, hogy akkor nősülhet, ha valamilyen szinten megteremtette az egzisztenciáját, el tudja tartani a leendő családját. Számít tehát, hogy legyen munkája. Ezen túl egészséges legyen, férfias tartású és viselkedésű legyen, a közízlés szerint eleve rossznak ítélt dolgoknál ő is a megfelelő oldalon álljon, ne igyon, ne kártyázzon...stb.

A lányok esetében kicsit elnézőbb szokásjog. Azt tartják helyesnek, ha a nő fejét minél hamarabb bekötik. *Agicik* faluban már 15-17 éves korában érettnak tartják a lányokat.⁵ Ha nem megy a lány férjhez „időben” vénlánynak számít. A nők

4 Gazi, Arslan B.T.63.1993.103.

5 Yıldırım, Ayşe B.T. 212. Halk Bilimi Ankara Üniversitesi 2001.76.

körében a házassági kötelék kívánatos életforma. Törökországban nem divat a nyugaton már megszokott szingli létforma. Bár azt tapasztaljuk, hogy az egyetemet végzett diplomás nők között sokan élnek egyedül vagy azért, mert már nem hajlandó férjhez menés után csak a „fakanál” mellett maradni, vagy pedig azért, s ez is nagyon gyakori, hogy a tanulmányai miatt kicsúszik a megszokott korhatárból és már nem talál magához illő párt. A nők munkavállalása csak az utóbbi tíz évben vált gyakorivá Törökországban. Korábban a hagyományos családmódel volt a jellemző, tehát a férfiak családfenntartó szerepe, a nők (még a diplomás nők is) otthon maradtak és a gyermeknevelés gondját vállalták. A nagy számok törvényét tekintve ez ma is így áll, de az kétségtelen, hogy a hagyományos nagycsaládmódel felbomlóban van, a nők helyzete az európai példákhoz közelít. Válljuk be ez meglehetősen furcsa állapotokat fog eredményezni, sok európai nő nem akart ilyen áron (helytállni munkahelyen, családban) emancipált lenni. Talán fontosabb volna megőrizni a hagyományos szerepeket, hogy a család, mint a társadalom alapja ne inogjon meg, mert már „fejlettebb” országok esetében látjuk, hogy hová vezet ez.

Mint említettem, a házasság korhatára meglehetősen szórást mutat. Íme néhány példa: *Sinca, Yeni Cimsit* falu (Belső-Anatólia) legényei 18-20 éves korukban nősülnek, a lányok 14-20 éves korukban mennek férjhez. *Beypazar* faluban kitolódott a korhatár, a férfiaknál 25 év, a nőknél 18-22.⁶

A párválasztásnál a férfi ízlése dominál, de minden esetben kikérlik a szülők véleményét. Együtt megy a legény lánynézőbe a szüleivel, vagy valamelyik idős rokonával. Ha mindenkinek megfelel a választás, csak akkor jöhet szóban a frigy, ha nem, akkor más után néznek. A társadalmi elvárás alapján fontos, a leendő menyasszony fizikai állapota, tetszetős kinézete, megfelelő viselkedése, jelleme, szorgalma, fontos, hogy magas természetű legyen, alkalmazkodó, jó természetű. Az is fontos, hogy a kiszemelt lány vagyonos legyen, de legalább azonos társadalmi státust töltsön be a két család. Pl. kézműves család hasonlóval szeretne kapcsolatot, a földműves szintén, s akkor még nem

6 Doğru, Advıye, B.T. 163. Ankara Üniversitesi Halk Bilimi Bölümü 2001.2.

beszéltünk a vallási endogámiáról, mert az legalább olyan fontos szempont, mint a vagyoni kötődés.⁷

Bölcsőjegyeség

A párvalasztás archaikus formája, a *bölcsőjegyeség* (*beşik kertme*) a törököknél is megtalálható. (A *kertme* egyfajta jel, amolyan rovásjel, ami a tálcákon, *sziniken* gyakran látható is. Úgymond rovásra veszik az ígéretet a szülők, s amint a gyermekek felnőttek, összeadják őket, a rovásjel érvényét veszíti.) A 20. század első felében még általános szokás volt a bölcsőjegyeség ott, ahol a nagycsaládos vagyon egyben tartását így akarták biztosítani. Ma már csak elvétve fordul elő, de létezik. *Yenipancarsak* faluban, *Bala-Ergen* faluban találunk rá példát. Itt az azonos napon született gyermekeket adják össze. Amíg a gyerekek cseperednek, a családok ápolják a kapcsolatot. Apró ajándékot küld a fiús ház, olykor már a bölcső is jegyajándéknak számít, s ünnepnapokon meglátogatják a kislányt.⁸ *Koçhisar* faluban még 1983-ban volt bölcsőjegyeségből kötött házasság.⁹ Mindig is gazdasági okai voltak annak, ha a szülők már a bölcsőben egymásnak ígérték gyermekeiket. A *süt hakkı* a tejtestvérség joga is érvényesült egykor pl. *Susuz* faluban (Ankara) ma már nem gyakorlat. Mivel a párvalasztásnál mindig a szülői akarat érvényesült nem nagyon volt ellenvetés, a fiatalok összeházasodtak. A bölcsőjegyeségre hoz példát *Afyonkarahisarból* Nasrettinoğlu,¹⁰ amikor is az általános iskola 3. osztályába járó leányka egyszer csak kimaradt az iskolából, mert férjhez adták. Hamarosán gyermeke is született. Ugyan ez a szerző 5. osztályos fiú nősüléséről is ír. Ezek a példák azonban kirívóak. A háttérben nyilván a család gazdasági kényszere állhat. *Afyonban* egyébként az a szokás, hogy először a legidősebb lányt adják férjhez. Amíg ő otthon van, a többi nem házasodhat. Ugyanitt szigorú szokás az, ami egész Törökországra jellemzőnek mondható, hogy szülői beleegyezés nélkül nem lehet házasodni.

7 Yıldıım, Ayşe B.T. 212. Ankara Üniversitesi Halk Bilimi Bölümü 2001.76.

8 Doğru, Advıye, i.m. 2001 131.

9 Uğurlu, Orhan B.T. 187. Ankara Üniversitesi H.B. 2000.19.

10 Nasrettinoğlu, İnfân Ünver 1970.5783-5793.

Afyonkarahisarban, ebben a Szultán hegység lábánál fekvő kedves kisvárosban a párválasztásnak egy különös szokása él. Az eladó sorban lévő lányok, élükön anyjukkal és idősebb nőrokonokkal csapatba verődnek és sétára indulnak a városban. *Dünür gezmek* a neve az eseménynek, ami amolyan *leányvásár*, hiszen nem titkolt célja az, hogy felhívják magukra a környék nősülő sorban lévő legényeinek figyelmét, vőlegényt fogjanak a lányoknak. Itt nem titkolni való a lány szépsége, a háziasságának megtapasztalásáról pedig gondoskodnak a nőrokonok, mert amelyik lányt kiszemelték az anyja hamar vendégségbe hívja a jövőendőbeli vő anyját, aki kap az alkalmon és közelebből is tüzetesen megfigyelheti a leendő mátkát. A lány ezúttal minden báját latba vetve igyekszik megfelelni, aminek következtében nem ritka, hogy már az első látogatás során elhangzik a szokásos lánykérő formula: „*Allahın emri, peygamberin kavrı...Allah akaratából, a prófêta segedelmével...*”

Az afyoni példa jól sejteti, hogy nem könnyű az ismerkedés a fiatalok körében, hiszen állandó felügyelet alatt állnak, egymást legfeljebb a kútnál, vagy szőnyegmosás idején, láthatják, vagy iskolából hazamenet titokban találkozhatnak. Bár újabban panaszkodnak az idős szülők, hogy romlanak az erkölcsök, a telefon megkönnyíti a fiatalok ismerkedését. Azért a hagyományos jelrendszer is él még. Apró jelekkel hozzák egymás tudtára a szimpátiát. A legény tüzet gyújt a lány előtt, vagy gyufát küld, esetleg tükröt ajándékozik. A válasz hasonló. Ha elfogadja a lány a közeledést, tükröt tart a kedvese elé, ami a fényt, a szabad utat jelzi a kapcsolat előtt, ha nem tetszik a közeledés zsebkendőt dob a legény elé.¹¹

Nőrablás

A nemzeti társadalmak sajátossága volt, így a törökségi kultúrára is érvényes, hogy a nők nem rendelkeztek jogállással, a nagycsaládba *nőrablás* vagy *vétel* útján kerültek. Minden törvényes tiltás ellenére a házasság ez az ősi formája voltaképpen él a mai török társadalomban. Olykor szelídített formában,

11 *Bey pazari-Karacor* falu, 2002. aug. Bartha J.

2. Cserkeszlány népviseletben
(Edirne, 2002.)

jelképesen követik el a nőrablást, aminek az oka, hogy a hatóságok keményen tiltják, hiszen a rablott menyasszony családjá gyakran véres elégtételt vett az esemény után.¹² Más a helyzet persze akkor, ha a lány beleegyezésével történik a szöktetés, ha a szülők tiltják a kapcsolatot, de a fiatalok hajthatatlanok, megtörténik az esemény és idővel kénytelen-kelletlen megbékélnek a szülők is. Rendszerint azért rabolják el a menyasszonyt, mert túl magasnak ítélik a, a *kalim*, a vételár mértékét. A cserkeszek körében gyakori a nőrablás.¹³ Egyes török szerzők szerint a nőrablás szokása az Észak-Kaukázus térségében jellemző fogoly-ejtés, rabszolgaság idejét idézi a népi emlékezetben. Tiltják ugyan, ennek ellenére máig megmaradt a szokás. Némely vonatkozásban szelídült ugyan, előfordul, hogy megbeszéli a fiatalok és nagy titokban a falu előljárója elé mennek. A titoktartás azért hangsúlyos,

mert ha az esemény közben rajtakapják a fiatalokat, kemény büntetés elé néznek. Ha eljutottak az előljáróig, aki falvakban a muhtar, a falugazda, puskalövésekkel adják a falusiak tudtára a történeteket, majd énekszó kíséretében elvonulnak az előljáróságtól. A rablott menyasszonyt nem viszik azonnal a vőlegény házához, mert az illetlen volna, hanem valamelyik barát fogadja be egy kevés időre, amíg elcsendesednek a dolgok. *Uzuntarla* faluban ma is így zajlanak a menyasszonyszöktetés eseményei. Csak a vőlegény részéről van néhány beavatott barát.¹⁴ A nőrablás kialakulásának társadalmi okai vannak, vidékenként más-más lehet a szokás alapja. Semmiképpen sem vezethető vissza vallási okokra, ugyanis az iszlám jog szerint, a szunna alapján semmi sem kényszerítheti a lányt arra, hogy akarata ellenére hozzámenjen egy férfihez.¹⁵

12 Acıpayamlı, Orhan 1994.17.

13 Yasa, İbráhim, 1962.

14 Al, Emel 2000.

15 Kéri Katalin, 2002.22.

Levirátus

A polgári jog természetesen tiltja, de a szokásjog ez esetben is erősebbnek bizonyul néhány helyen Délkelet-Anatóliában, elsősorban a kurd etnikai csoportnál, de a törökök között is előfordul. Az özvegyet feleségül veszi az elhalt férj valamelyik testvére. *Polatlı-Sihali* faluban (a lakosság zöme tatár eredetű) is szokás volt, hogy az özvegyet elvette a néhai férj testvére, de a fordított helyzet is előfordult: a megözvegyült férfi vett magának újabbat az elhalt feleség családjából.¹⁶ A karakalpakok között is él a levirátus (*yenge alma*) szokása.¹⁷ A levirátusnak minden esetben az a célja, hogy vagyon osztódását megakadályozza.

3. Iskolás lányok Isztambulban (2011.)

Rokonzasság

Mint korábban említettem, a *Mádeni Kánunu* előírja, hogy vérrokonok nem házasodhatnak, ennek ellenére előfordul az ilyen kötelék, de mindenkor a családi gazdaság egyben tartásáról van szó. A nomádok körében (*yörükök*, türkmén eredetű etnikai csoport) gyakori a rokonházasság. Kíváncosnak is tartják, mondván, hogy a vagyon nem keveredhet máséval. A *Honamlı yörükök* között mondhatni általános ez a nézet.¹⁸

Ağlıcık faluban tejtestvérek nem házasodhatnak, mert édes testvérnek számítanak de a rokonházasság egyébként unokatestvéri fokon előfordul, miként a nőrablás útján köttetett frigy is.¹⁹ *Susuz* faluban gyakori a rokonházasság, de a tejtestvéreket édes testvérként tartják számon, ezért közöttük tilos a házassági kapcsolat, *Karahoca* faluban a *kirve* gyermekei azonban nem számítanak rokonnak, velük lehet házasodni.²⁰

4. Jegyeseik (Alanya, 2003.)

16 Tackin, Serdal B.T. 205. H.B. Ankara Üniversitesi 2001. 71.

17 Yaşar Kalafat 2002.239.

18 Tanyıldız, Ali 1990.125.

19 Yıldırım, Ayşe B.T. 212. Ankara Üniversitesi 2001. 73.

20 Yıldırım Ayşe im. 125-126.

Keresztházasság (Berder olayı)

Főleg Dél- és Délkelet-Anatóliában szokás a párválasztásnak ez a különös módja, amikor is a két család dupla kötelékkel igyekszik a már meglévő kapcsolatot erősíteni. Mivel ezen a vidéken sok a gyermek, bőven van választási lehetőség és rendszerint az egyik család fia a másik lányát feleségül véve a lányos családban levő fiút is összeházasítják az előző család lányával. Dupla kötelék ez és nem szorul magyarázatra, hogy elsősorban gazdasági okai vannak. Természetesen ilyenkor nem fizetnek a menyasszonyért jegypénzt, vagy kendőpénzt.²¹

Többnejűség

Az iszlám vallás voltaképpen nem tiltja a többnejűséget, hiszen amikor megfogalmazódtak a vallás alapvető tanításai, és a Korán, ami magát a törvényt jelentette, a társadalomban a nemek aránya és a középkori társadalmi normák is mások voltak. Ez a különös jog, ha jogszokás formájában is, de túlélte az elmúlt évszázadokat és az alkotmányos jog minden tilalma ellenére ma is él főleg a keleti, délkeleti tartományokban. Mint a már felsorolt párválasztási formák mindegyikének, ennek is kemény szociális háttere van. A nőt, aki nem tudott férjhez menni, nem tanult szakmát, nem költözött el más faluba vagy nagyvárosba, el kell tartani. Tehát a társadalmi szociális háló valamiféle láncszeme a többnejűség is. Voltaképpen hivatalosan csak egy bejegyzett, anyakönyvezett felesége van a poligámiában élő férfinak, de *kuma*, rajta kívül három is lehet. A második, harmadik, negyedik feleség neve *kuma*, (*kumának megy*, mondják) s a tőle született gyermekeket az első nevére írják.

Ki megy *kumának*? A szegény sorsú lányok, akik nem iskoláztak, kapcsolatteremtés híján „otthon maradtak”. Az ilyen frigyet csak a hodzsza szentesíti. Azonban a közösségi jog szabályozza azt is hogy ki engedheti meg magának azt, hogy több felesége legyen. Csak az a férfi, aki anyagilag is tehető, jó módon él. Tudunk olyan esetről, ahol az apát halála után 60 gyermeke gyászolta.²²

21 Tackın, Serdal B.T. 205. Halk B. Ankara Üniversitesi 2001. 9-10.
22 Sevginar Güngörmüş Sezgin 28 éves (Bursa) közlése.

Başlık parası kendőpénz

A menyasszony vételáráról már esett szó. A kalim az ingóság, állatot és egyéb dolgot jelenti, a *başlık parası*, a menyasszony családjának fizetett vételár. Nagy múltú jelenség, Ibn Rusta a 10. században a magyarok szokásairól is leírta, s hogy ez később sem volt idegen a magyarságtól, bizonyítja, hogy a nemesség körében a hitbér később a nővételből alakult ki a 16. században.²³ A törökségi kultúrában ez máig megmaradt.

A polgári jog rugalmasan kezeli a kendőpénz fogalmát, elismeri, népi jogszokásként tartja számon. A férfi a kendőpénz felét az ígértételtkor, a másik felét a házasság megkötésekor fizeti meg. A nő jogot csak a házasságkötés után formálhat a kendőpénzre. Mértékét nem rögzítik, ez a mindenkor kialakult összeg.²⁴

A kendőpénz megfizetése egyben a menyasszony családjának gazdasági helyzetét is javítja. Változik ez a szokás is, mert amint azt Gazi Arslan felméréséből ismerjük²⁵ a nagyvárosok lakosainak 80,9%-a már nem fizeti meg a menyasszony vételárát, de közel 20 % még igen! Közepes városokban ez az arány úgy alakul, hogy nem fizet 59,9 % fizeti 41 % , kisvárosban nem fizet 52,5 % fizet 47,5 % . Falvakban 36,7 % nem fizet, 63,3 % fizeti a jegypénzt.

Ha össztársadalmi szinten nézzük a *başlık parası* dolgát, a lakosság 53.1 % -a még megfizeti a nővétel kialakult árát. Drága a menyasszony Törökországban, a kendőpénz eléggé megterheli a családok pénztárcáját.

Mentesül a kendőpénz fizetése alól az, aki a nőrablást követő vérbosszú (*kan davası*) után visszaadja a lányt, esetleg városba viszik feleségnek a menyasszonyt. Vissza kell adni a jegypénzt akkor is, ha az újasszony meddőnek bizonyul, vagy becsapta a férjét, nem volt érintetlen a házasságkötéskor. Eleve kevesebb kendőpénzt fizetnek azok, akik özvegyasszonyt vesznek feleségül. *Karahoca* faluban szokás az özvegyek második házassága.

23 Nagy Janka Teodóra 2001.50.

24 Arslan, Gazi B.T. 63. Halk Bilimi, Ankara Üniversitesi. 1993.114.

25 Arslan, Gazi im. 1993.99.

5. A népviselet az egykori menyasszonyi viselet emlékét őrzi (Edirne, 2002.)

Szerelmi ajándék

A férfiak tükröt, fésűt, zsebkendőt ajándékoznak kiszemelt kedvesüknek, míg a nők zoknit kötnek, apró ajándéktárgyakat készítenek jövődöbelijüknek.

Polatli- Beyceyiz faluban a lány jegyajándékkul cipőt, fehérneműt, ékszereket kap, a legényeknek ruhát, cipőt vesznek viszonzásul. Előfordul, hogy a lány szüleit és a közeli rokonokat is megajándékozzák. *Safranbolu-Yörük* faluban a jegyajándékként a menyasszony selymekendőt, a legény gyűrűt ad, s ezzel valóban kezdetét veszi a rövid mátkaság. Általánoságban elmondható, hogy nagyvonalú ajándékokkal igyekezik a legény családja biztosítani a menyasszony familiáját a jó választásról. Közszájon forog a mondás, hogy „*Kız evi, naz evi!*” – a lányos ház

óhajok háza... Eleget is kell tenni a közösségi elvárásoknak, különben megszólják a családot.

Szerelmi rontás

A lányok régóta szeretett kedvesüket szerelmi rontással igyekeznek magukhoz kötni. A praktikák legkiválóbb ismerői az özvegyasszonyok.²⁶ Vannak köztisztelőben álló javasszonyok, akik minden bajra, így a szerelmi rontásra is tudják a megoldást, de a bajok orvoslásáért is hozzájuk kell fordulni, mert a jól megválasztott írás, *muska*, (ami rendszerint a Korán egyik, az adott esetre is alkalmazható idézete) a néphit szerint segít. A termékenységvarázslás ugyancsak a vénasszonyok dolga, habár a család nőrokonai rendszerint kitanítják a praktikákra a fiatal asszonyokat. Amit a rokonoktól nem, azt a *hamamban*, a fürdőben bizonyosan megtanulja a fiatalasszony.

26 Acıpayamlı, Orhan 1974.18.

Házassági szerződés (*Çeyiz defteri*)

Az iszlámhívők a házasságkötést nem tartják szentségnek, bár a Korán szerint ünnepélyes esemény lévén, van valamiféle szent karaktere. Sokkal inkább a felek között létrejött szerződésnek tulajdonítják.

A házassági szerződés meglehetősen gyakori az anatóliai kultúrában. A szerződés alapvető részét adja a hozomány, amelyre a menyasszonynak élete végéig joga van. Tulajdonképpen a fiatalokat védte a csódtól, mert ha nem sikerült a frigy, a hozományt mindenki visszavitte. Susuz faluban nem is olyan rég még élő szokás volt a *Çeyiz defteri* írása, amiben felsorolják azt, hogy ki mit vitt a házasságba. (Erdélyben néhol ma is szokás *parafernumot* (házassági szerződést) írni, a történeti Magyarország délvidékén a Bácskában, valamint a Kunságon a móringlevél ugyanezt a célt szolgálta.) Tény, hogy a nomád vándorló társadalmakban alakult ki az a szokás, hogy az asszony minden vagyontárgyát, ékszereit, magán hordta, ezzel is jelképezte a személyes vagyont, s ha mennie kellett, magával vihette ami rajta volt. A gazdagság jelképe is egyben a díszes ruha, sok ékszer, lehetőleg nemes fémekből, vagy tallérokából felfűzve, amit a népviselet jól tükröz. Törökországban a ma látható népviselet, az ünnepi viselet, az egykori menyasszonyviselet mutatja. Csak újabban változott meg a menyasszonyi ruha színe fehérre, a '60-as évektől, de néhol a vörös fátyol használatát megőrizte a hagyomány.

Hozomány (*çeyiz*)

A lányok stafírunkját már a megszületésüktől kezdve gyűjtik a családok. A kézimunkákat maga a lány varrja, tulajdonképpen ezen tanulja meg a hímzést, horgolást, csipkeverést, amit minden török nőnek illik is tudni. Némelyek művészi fokon művelik, aminek számtalan bizonyítékát láthatjuk a részben múzeumokban, részint a bazárok vagy utcai árusok kínálatában.

A házasulandó lány hozományába hagyományosan két garnitúra ágynemű, takarók, törölközők, asztalterítők, házieszközök voltak és kendők, 60-70 db is, hiszen a kendőviselet, annak

színválasztása tükrözi az asszony aznapi hangulatát. Ma már bútorokat, háztartási gépeket, szőnyeget adnak hozományba. Előfordul, hogy a vőlegény is ad nászajándékba vendégszoba-berendezést, mosógépet, varrógépet. A menyasszony ágyához a rokonok is adnak gyapjút, szokás azt közösen (menyasszony, vőlegény és a rokonok) kimosni, kivenni, fellazítani, majd a derékajába tömni. A hozományt az esküvő előtt egy héttel szokást közszemlére bocsátani, ennek előkészítése a menyasszony barát-nőinek és rokonainak a feladata. Bárki megnézheti, mustrálgathatja és természetesen kibeszélheti...

Korábban az volt a szokás pl. *Ağlıcik* faluban, hogy számár-ra, vagy szekérre rakták az ajándékba szánt tárgyakat és úgy vitték a lányos házhoz. Ebben a faluban 5 takaró, 5 párna, rézedények, tűkör tartoztak a hozomány alapidolgai közé. A legény ajándékát külön ugyan, de lány holmijai mellé teszik. A nászajándékba kapott tárgyak felmutatása a lakodalmass események egyik fénypontja, amikor is nemcsak az ajándékot kiáltja kis és mutatja meg a lakodalmass gazda, hanem az ajándékozó nevét is tudatja.

6. Menyasszony
Necatiye faluban 1991.

Ígértétél (söz kesme)

A lakodalmass eseménysor voltaképpen az ígértétéllal kezdődik, bár sokszor hetek, hónapok múlva következik be a *nikáh* (a frigy elhálása). Ez alkalommal kéri meg a leendő menyasszony kezét, szóbeli megállapodást kötnek a házasságról és tisztázzák az elvárásokat. *Ağlıcik* faluban a szülők határoznak a házasságról. A kiszemelt lány szüleinek üzennek, majd látogatóba mennek a legény rokonai a szokásos *lokum*, és *baklava* átadása után megegyeznek, végül a lány tudtára adják a dolgot. A család idős férfitagjai beszélnek meg az eljegyzés körülményeit, az ajándékokat. A menyasszonynak néhány karkötőt, a lányos házhoz háziesszközöket, a menyasszony ágyához 5 kg. gyapjút kérnek. (A falvakban gyapjúval tömött vastag derékaját használnak ágyként. A menyasszony ágyához való gyapjú lazítása külön feladat a család asszonyai számára. Módot ad a vaskosabb tréfákra is, egyfajta felvilágosítás is ilyenkor történik.) Az ígértétél után 2-3 héttel az *ima-ünnep* jön el, ami voltaképpen a *kihirdetést* jelenti.

Az esemény a menyasszonyos háznál történik, ide gyűlnek össze a rokonok. Ha nagy imára készülnek, a reggeli imaidőben gyűlnek össze, ha szűkebb körben imádkoznak, az esti imaidőben jönnek a rokonok. A lány felveszi a jegyben kapott ajándékokat. *Ekkor kötik be a lány fejét, ezen túl hajadonfővel nem járhat.* (Jóllehet, a mélyen vallásos családokban a kislányok fejét is bekötik, tehát a kendőviselet természetes a muzulmán nőknél. Azonban a kendő színében teljesen eltérő hajadon lányok és a menyasszonyok esetében. A kendő színével az asszonyok olykor a hangulatukat, örömeiket, bánatukat is jelzik a faluközösség felé.)²⁷

Nisan

A mátkaság a jegyváltással kezdődik. A *nisan*, az igazi eljegyzés idejét a szülők határozzák meg, s általában vasárnaponként tartják a kézfogót. Az ünnepre mindig a menyasszonyos háznál kerül sor. Szóban hívogatják a vendégeket. *Ağlıcık* faluban a *nisan* ünnepségen korábban nem vehetett részt a vőlegény. Újabban ez a szokás is megváltozott, ma már egymás mellé ültetik a fiatalokat, és a jegygyűrűt a rokonság valamelyik vénje húzza a fiatalok ujjára. Gyűrűhúzás után a falu imámja áldást mond, bőséget és boldogságot kíván, s ezzel hivatalosan is kezdetét veszi a mátkaság. Szokás ilyenkor, hogy a rokonok gazdag ajándékkal, leginkább arannyal kedveskedjenek a menyasszonynak. A lány apja karkötőt ad, nagybátyja, sógorai egy-egy arannyal lepik meg. Az asszonyok kendőt terítenek a menyasszony fejére. A leendő anyós pénzt tűz a ruhájára. Tulajdonképpen a drága ékszerek, pénz, kendő a gazdagság jelképe, s egyben ez is a hozomány része. Nem jellemző, hogy a jegyességet felbontják. Ha még is előfordul, az a férfi számára nem jelent semmit, de a lány nem talál könnyen másik párt magának. A jegyespár szülei igyekeznek jó kapcsolatot tartani, családi ünnepségekre hívják egymást, igyekeznek közelebbről megismerni a másik felet. Egyre nagyobb értékű ajándékokkal pecsételik meg a barátságot. Ezen felül a kendőpénz (*kalım* egy részét is törlesztik a lány családjának. Ha azonban a jegyesség felbomlik, a költségeket nem kell feltétlenül

7. A vőlegény ruhájára pénzt tűznek, hogy mindig legyen elég a háznál (Necatiye, 1991.)

27 Yıldıırım, Ayşe B.T. 212. H.B. Ankara Üniversitesi 2001.81.

megtéríteni. Ezt minden esetben a faluközösség íratlan szabályai szerint rendezik. Az elvárás a népi jogszokás szerint azonban az, hogy a „bűnös”, a jegyesség felbontását akaró fél megfizeti az addig beinvestált költségeket. A vitás ügyeket mindig a helyi jogszokás szerint rendezik el.²⁸

8. A menyasszony kocsija
(Edirne, 2002.)

Yeşilyamaç faluban eljegyzési ajándékként pénzt, három db. nazarbondzsukot, aranyakat adnak és gyűrűt húznak a fiatalok ujjára. Itt szokás, hogy a legény egy zsák cukrot küld a lány házához. Az eljegyzésre felkért hívogatót fogadnak, aki körbejárja a rokonokat, ismerősöket és tudatja az esemény helyét, idejét. *Ocak* faluban az eljegyzési ajándék gyűrű és karkötő. A vőlegényt a *kirve* (a keresztény kultúrkörben a keresztapának felel meg), kíséri a menyasz-

szony házához. *Aksöğüt* faluban az eljegyzési ünnepségre az egész falu hivatalos. *Çit* faluban nem különböznek a szokások a többi félnomád falutól, eljegyzési ajándékkul arany ékszert adnak a menyasszonynak. *Ergü* faluban az eljegyzésre kiválasztott nap a *szerda* vagy a *szombat*. A *nazargyöngy* mellé *vörös* szalagot is ajándékoznak. (A szerda, a néphitbéli szerda-asszony oltalma alá tartozó szerencsés nap, a nazar gyöngy távol tartja az ártó szemekeket, gonosz gondolatokat, a vörös szín pedig ugyancsak óvó, termékenységaráztató szín, maga az élet szimbóluma. A szokásban az anatóliai néphit szép archaikus adatai maradtak ránk.) *Esence* faluban azt tartják, hogy az eljegyzési serbet szerencsét hoz, *Çit* faluban a legény háromszor megy lánynézőbe, utolsó alkalommal listát kér a kívánt ajándékokról. Meglehetősen tarka képet láthatunk a belső-anatóliai falvak szokásvilágáról. Csupán egyetlen dologhoz igazodnak, a vallási előírásokhoz, a Koránnak azonban többféle olvasata létezik. Mindig az adott ökológiai-gazdasági körülmények határozzák meg miként merülnek költekezésbe a felek. Sokszor éppen azoknál látunk erőn felüli tehervállalást, akik nem engedhetnék meg maguknak.

Menyegző

Hívogatás

Igyekeznek megőrizni a szóbeli hívogatás hagyományát. Akihez el lehet küldeni a *hívogató embert* (*okuyucu*) mert közel lakik, szóban hívják, aki távolabb él, telefonálnak, vagy postán küldenek meghívókat, amiket nyomdai úton állítanak elő. *Sivasban* 15-20 nappal a lakodalom előtt hívják a vendégséget. Délkelet-Anatóliában és a Toros hegység mentén az a szokás, hogy poharat, törülközőt küld a hívogató a közeli hozzátartozóknak, akik ebből a jelzésből már tudják a kötelességüket. Nagy ajándékkal illik a lagziban menni.²⁹

Leánybúcsú (*Kına gecesi*)

Agilcik faluban pénteken, a zászlók kitűzésével kezdődik a lakodalom. A lakodalmas jelképeket a vőlegény, vagy annak testvére tűzi ki. Az első napon elkészítik a lakodalmas ételeket. *Cubukban* (félnomád falu) szakácsot hívnak a főzéshez. Máshol rendszerint a rokonság tapasztalt, ügyesen főző asszonyai vállalják a násznép ellátását. A lakodalmas jelképeknek, úgy, mint a zászlóknak a nomádok hagyományvilágában maradt meg a különös jelentősége. A *Honamlı yörüköknél* is a lakodalmas zászló kitűzésével veszi kezdetét a lakodalom. Három ágú botra hagymát és almát (termékenységi szimbólumok) valamint vörös szalagot kötnek, s voltaképpen ez a lakodalmas zászló. Két zászlót használnak, a másik a félholdas

9. Szent kút, a rituális mosakodás helye
(Konya, 2004.)

29 Gazi, Arslan im. 89.

10. Díszkút az edirnei
Szelimiye dzsámi udvarán

nemzeti lobogó. A hagymás-almás lakodalmas jelkép mindig az események irányítójának, a lakodalmas gazdának a kezében van, egy percre sem teheti le, mert különben ellopják és csak tetemes váltságdíj ellenében kaphatja vissza. Ha eltűnik a zászló, nem folytatódhat a lagzi. Ha valaki betette a lábát a lakodalmas

sátorba, három napig onnan el nem mehet. A harmadik nap elteltével, a zászlótartóval az élen, elindul a lakodalmas menet. Amint célba érnek, leszállnak a lóról a sátor fő sarkába, a feldíszített helyre ülnek. Ha van olyan, aki későn érkezik, várja valaki és a helyére kíséri. (Hívás nélkül a nomádokhoz kiváltképp nem illik vendégségbe menni. A hívatlan vendéget a sátor legtávolabbi sarkába ültetik.) A vendégek megérkezésével tüzet gyújtanak és kezdődik a szórakozás. Mindenki nem vehet részt a lakodalmon, ezért a távolmaradóknak másfajta szórakozási alkalmat teremtenek, pl. birkózó versenyt, vagy vaddisznóölő versenyt rendeznek, ahol más törzsből valókkal mérik össze az erejüket.³⁰

Ağlıcik falu bizonyos értelemben modellértékű a lakodalmas szokásokat illetően, más faluban, a helyi szokáscelemekenyek színezik a képet. Szombaton tartják a *leánybúcsút*, amire ajándékokat kap a leendő menyasszony. Az eseményt rendszerint a *hamamban* tartják. A török fürdő a közösségi élet színtere. Itt történnek a nők számára igazán fontos dolgok. Felkészítés a házasságra, felvilágosítás. Itt hallhatók a gyermeknevelésre vonatkozó tanácsok és egyéb, az élet nagy dolgaira vonatkozó javaslatok. A leánybúcsú során a leendő menyasszony számára nagyon fontos esemény. Ekkor lép át életének abba szakaszában, amelyben már más feladatot kell ellátnia, legfőképpen a gyermeknevelés nem könnyű, de annál szebb dolgát. A lánybúcsú fénypontja a *rituális mosakodás*, amikor is *hennával* (*Lawsonia inermis*, rituális növény, aminek rontáselhárító szerepet tulajdonítanak) kenik meg a tenyerét, lábát, mellét, szeméremtestét. Ezért is mondják a

30 Tanyıldız, Ali 1990.117.

lánybúcsú ünnepére, hogy a „henna éjjele” (*kına gecesi*). A hennát először a dzsámiba, majd *zurna* és dob kíséretében a lány házához viszik, onnan az ünnepség színhelyére. A rituális mosakodás előtt gyertyát gyújtanak, jobbról egy hajadon lány, balról egy boldog házasságban élő asszony közrefogja a menyasszonyt. A porrá őrölt hennából és vízből készült masszával a vőlegény családjából való nagy tiszteletnek örvendő nő festi meg, a már említett módon, miközben szép menyasszonysiratokat énekelnek a barátnői. A menyasszonysiratók a népköltészet gyöngyszemei. Arról szólnak, hogy a lány elhagyja a biztonságot jelentő fészket, a szülői házat. Némely sirató témája a beteljesületlen szerelem, a keserű sors, amolyan szomorú búcsú a leányélettől. Az egész ünnepség azonban inkább vidám, hiszen a házasság fontos lépés a leány életében, és ez az, amit minden nő szeretne. A *henna éjjelét* követően tisztán áll az új élet kapujában. Ez az az éjszaka, amikor még utoljára ő áll a középpontban, neki, érte szól a zene. A leánybúcsúval rendszerint egy időben tartják, a legénybúcsút, amikor is a legényt az *abdest* (rituális mosakodás után) szintén hennával festik meg.

11. Fiatalok az ankarai Tv-toronyban, 2002-ben

Termékenységarázslás

A lakodalmas eseménysor bővelkedik a termékenységarázslásban. Az oldás és kötés az anatóliai néphit alapja. Az iszlám gondolkodás szerint a szerelem lényege a legteljesebb egység a két nem között, testi és lelki értelemben egyaránt. A szexuális érintkezés minden formáját megengedhetőnek tartja, kivéve annak anális módját. A potencia, a szexuális készítés sokkal fontosabb része a török kultúrának, mint azt a felületes szemlélő gondolná. Az *afrodiziákumok* (serkentők, aljószeretek) egész sorát tartja számon a népi növényismeret. A legtöbb gyógynövényről azt is tudják, hogy „szaporítja a magot”, vagy éppen vitamintartalmánál

12. Termékenységaráztató lakodalmos életfa

13. Lakodalmos életfa

fogva serkenti a vérkeringést, növeli az általános erőnlétet. Nem véletlen, hogy az „*Ezogelin çorbasi*” a menyasszonyleves vörös lencséből, zöldségekkel, főleg zellerrel, mentával citromlével készül. A lencse vas- és cinktartalma vértisztító és vérszaporító hatású, a zeller méregtelenítő hatása tudott, a cinkről pedig közismert (a középkori alkimisták fedezték fel, amikor az életvizét, a vágy serkentőjét keresték), hogy fokozza a tesztoszteron-termelést, tehát stimulálja a férfi nemi hormonokat. Más növényekről is tudják, így a borsmentáról, édeskömény, fagyöngy, fahéj, ginseng, koriander, petrezselyem, sáfrány, szegfűszegről, zöld ánizsmagról, vaniliáról, hogy sok szeretőt tett naggyá. De nemcsak a férfiak illetően növényismerete gazdag, hanem az asszonyoké is, azzal a különbséggel, hogy ők a gyógyhatáson túl a legtöbb növénynek mágikus hatást is tulajdonítanak. Belső-Anatóliában a kakukkfű virágját a gyermeket akaró asszonyok a méhük fölött hordják. A mastix-fa (*Pistacia lentiscus*, *sakiz ağacı*, *meneviş*, *sakizlak*) már a középkorban is kedvelt növénye volt az ültetvényeknek. Aljószerként úgy használják, hogy porrá tört levelét mézzel keverik.³¹ A borsmentát (*Menthae piperita-náne*) Kelet-Anatóliában *Erzurum* vidékén termékenységfokozó növényként tartják számon, teáját fogyasztják. *Bergama* környékén hatásos háziszser a fehérüröm (*Artemisia absintium-pelin otu*, *peryauşam*, *poyauşam*) főzete és a kosbor (*Salep tuber*) gumója, mert növeli a szexuális aktivitást.³² A népi gyógyászat kedvelt növényeként ismert csalán (*Urtica diorica*, *ısırgan otu*) leveleit összevagdala tejjel fogyasztják, mert fokozza a nemzőszervek működését. Ordu környékén a gyermeket akaró asszonyt csalán, kakukkfű, és fokhagyma gőzére ültetik.³³ *Bergama* vidékén az ánizs (*Pimpinella anisum-anason*) a férfinép kedvence, fokozza az erőnlétet. (A belőle főzött pálinka, a *raki* meghozza a kedvet is.)

31 Yıldız, Ramazan 1998. 222.

32 Yıldız, Ramazan 1988. 426.

33 Acıpayamlı, Orhan, 1974. 16.

A lakodalmas eseménysor egyik leglátványosabb eseménye a lakodalmas menet vonulása. A menetnek rendje van, meghatározott helye van a jengéknek (sógornők), a szülőknek és barátoknak. A sorrendet a rokonsági fokoknak megfelelően alakították ki. (Olyan jelentős a lakodalmas menet rendjének alakzata, hogy pl. *Döşemealtı-Kovanlık* faluban készült szőnyegek középmotívumait is erről mintázták.) A menyasszonnyal együtt viszik a hozományát is, amit az előre elkészített szobában helyeznek el, ahol meg lehet tekinteni.³⁴

Vasárnap viszik a menyasszonyt. Korábban csütörtökön vitték az új otthonába, de a munkanapok miatt ez a szokás is megváltozott. A lakodalmak ideje lerövidült. A nomádok szokásai lassabban változnak, így a lakodalmas menet is sok szép archaikumot megőrzött. A menyasszonyt felékesítik, madártollas sarut húznak a lábára, az arcát is lefátyolozzák. A lovat, amire ültetik nagyon gondosan választják ki, ugyanis, ha makrancos lenne és ugrándozna, rossz előjel lenne a házasságra. Gyönyörűen feldíszítik a lovat. A legdíszesebb nyeregbe ültetik a lányt. Mielőtt elindulnak, körbefuttatják a lovat, amin a menyasszony fog lovagolni, majd útra kelnek. A lakodalmat irányító gazda hangosan kikiabálja, hogy felkészült a menyasszony, hangos énekléssel, lövöldözéssel búcsúztatják. Apja kíséri el és adja át a vőlegénynek.³⁵

A menyasszonyt azok a barátnői öltöztetik, akik a leánybúcsún egész éjjel vele voltak. Fejére vörös fátylat tesznek.³⁶ Kelet-Anatóliában, Erzurumban szokás, hogy a leánybúcsút a lakodalmas gazda, a *sağdıç* házánál tartják és innen indul a nászmenet a vőlegény házához.

34 Gazi, Arslan B.T.63.1993.93.

35 Tanyıldız, Ali 1990.115-116.

36 Yıldırım, Ayşe B.T. 212.2001.90-95.

14. A meszheti török menyasszony kezét mézbe mártják, hogy bőség legyen a házban, majd a befogadáskor a mézes kezével meg kell érintenie az ajtó szemöldökfáját (Kazakisztán-Merki, 1998.)

Befogadás

Amint megérkeztek, a menyasszony a befogadó szülőknek kezet csókol és a vendégfogadásra kijelölt szobában a fal mellé állítják, ott várja idős nőrokonai társaságában, hogy az érdeklődő szomszédok felhajtván a fátylát, megtekinthessék az arcát. Itt ekkor szokás átadni az ajándékokat is, ami általában értékesebb állat, pl. tehén, vagy házieszközök.³⁷

A menyasszony-nézés fontos mozzanata a lakodalmasseményeknek, hiszen a messziről jött rokonok, ismerősök még nem látták. A befogadásnak egy különös szokását láttam 1988-ban egy meszheti török lakodalomban, Kazakisztánban. Amikor a menyasszony átlépte a leendő otthona küszöbét, a talpát az áldozati bárány vérével kenték meg, majd bevezették a szobába, ahol a leendő rokonai várták. A szoba küszöbénél a kezét mézbe mártották (termékenység, bőség varázslás) a mézes kezével meg kellett érintenie az ajtó szemöldökfáját. Ezt követően mindenkinek kezet csókolt, végül kivezették a lakodalmassátorba és a sátor főhelyén az anyósa és egy *yenge* között állva nézte végig, ahogy egész éjszaka mulatozott a násznép.³⁸ A *Honamli* nomádoknál a nászmenet megérkezésekor a menyasszony addig nem száll le a lóról, amíg az após és az anyós erre engedélyt nem ad. A befogadás jeléül az após néhány állatot, juhot, kecskét ajándékozik a menyasszonynak. Amint leszáll, hagymával és almával dobják meg, amit nem szabad elkapnia. Amint leszáll a menyasszony a lóról, puskalövések tudatják, hogy megtörtént a befogadás.³⁹ Néhol szokás aprómagvakkal, lencsével, búzával megszórni a menyasszonyt, hogy termékeny legyen. A gazdagság megidézéseként helyenként aranyat és pénzt tűznek a ruhájára.

37 Başar, Zeki 1972.15.

38 A meszheti, vagy ahiska törökök az Oszmán Birodalom idején Anatóliából kerültek Grúziába, majd 1944-ben Sztálin deportáltatta őket Kazakisztánba. Jelentős lélekszámú dinasztia él Almati környékén és a kazak-kirgiz határon, Merki városában. Endogám házassági kapcsolatok jellemzik a csoportot, szokásaikat erősen őrzik. Vö. Bartha Júlia 2002.121-124

39 Tanyildız, Ali 1990.117.

Nászéjszaka (Gerdek gecesi)

A nászéjszaka elhálásával történik a házasság végleges megpecsételése. A Korán, az iszlám szent könyve a házasságba átélehető szerelmi gyönyörökre buzdítanak, elvetik a nemiségnek a földi örömeiből való száműzését. A hit és a nemiség összefonódásáról így szól:

*„Mikor egy férfi hitvesére néz, s az visszanéz reá,
Allah kegyelemmel tekint rájuk. Mikor megfogják
Egymás kezét, bűneik ujjaik között távoznak. Mikor
Együtt hálnak, angyalok állják körül őket a földtől a
Mennyboltig. A kéj és a vágy olyan szépek, mint a
Hegyek. Ha a feleség viselő lesz, jutalma annyi, mint
Mint a bűjté, az imáé és a szent háborúé együtt.”⁴⁰*

A nász éj elhálására az előre elkészített, feldíszített szobában kerül sor. A menyasszony kint várakozik amíg a szobát, a nászágyat a vőlegény rokonai elkészítik. A menyasszonyt valamelyik sógornője kíséri a nászi szobába, a vőlegény a barátai viszik a párjához. A nászéjszakát számtalan hiedelem veszi körül. Necatiye faluban szegfűszeget tesznek a szoba sarkaiba, hogy távol tartsa az ártó szellemeket, megvédje a frigyét. A legfontosabb kívánság a termékenység, ezért mindenféle praktikát bevetnek, hogy a frigyből mihamarabb utód szülessen, s azért is, mert a fiatalok négy szemközt intim környezetben általában először találkoznak, s rá kell hangolódniuk az elkövetkezendő együttlétre. Mindenki jó tanáccsal látja el őket. A legényt először a dzsámiba viszi a hódza, hogy feloldja az esetleges rontás ellen, nehogy impotensnek bizonyuljon. *Susuz* faluban a nászéjszaka előtt a legény a szomszédban várakozik, majd a barátai kísérik át a nász-szobába.⁴¹ A nagy várakozás olykor olyan tehetetel a fiatalemberen, s bizony gyakran előfordul az átmeneti tehetetlenség, ami alól ismét egy tekintélyes hódza megpillantása oldhatja fel... Sok helyen szokás hallgatózni is az ajtó előtt, nehogy a születendő gyermek „süket”

40 Léderer György fordítása. Muhammad al Nefzawi 1983.9.

41 Yıldırım, Ayse B.T. 212. 2001.125-126.

legyen... Számtalan babonás cselekmény jellemzi az eseményt, a néphit bővelkedik a megoldásokban is.

A lepedő felmutatásának szokása egész Anatóliában jellemző. A lepedő felmutatásával mindenki számára bebizonyosodik, hogy a menyasszony szűz volt, a vőlegény is megtette a tőle telhetőt, így mindenki nyugodtan múlathat, majd hazamehet. A nászéjszaka után a menyasszony kezét csókol az anyósának és az apósának, s ezzel a befogadása végleg megtörtént.⁴² *Susuz* faluban szokás, hogy a vőlegény a nászéjszaka után aranyat tesz a párna alá... Este felé az imám, vagy valamelyik köztisztvisletben álló rokon megtöri a jegyességet és sor kerül a *nikáh*-ra, a frigy elhálásának szentesítése.

A szertartáson a vőlegényen és a menyasszonyon, valamint azok szülein kívül, csak a két tanú vehet részt. A hodzsa háromszor megkérdezi a feleket, hogy elfogadják-e egymást férjül és feleségül. Háromszor kell igent mondani. A tanukat is ugyanúgy háromszor kérdezi, hogy jelenlétükkel egyetértésüket adják-e a házassághoz. A szokásrendben nagyobb hangsúlyt kap a vallási szertartás. Az alkotmányos jog nem fogadja el a *nikáht*, ezért a köztársaság törvényei szerint, polgári házasságkötésre is kötelezi a feleket. A polgári esküvő nagyon szerényen zajlik a falvakban. Nem is öltöznék menyasszonyi ruhába, csupán csak ünneplőbe és a két tanú valamint a szülők jelenlétében zajlik a szertartás.

A lakodalmak, ha minden eseményt egymásba fűzünk így is napokig eltartanak. Néhol az egész faluközösség hivatalos az eseményekre. Mindenkit persze nem lehet asztalhoz invitálni, ezért számukra programokat rendeznek, versenyeket, birkózást, célba lövést. Hangsúlyoznom kell, hogy a lakodalmas szokások terén is, mint a népi kultúra más területén változásokat látunk, s a városi és a falusi szokások gyakran távol esnek. Városban némiképp egyszerűsítik az eseménysort, a lakodalmas násznép megvendégelésére szalonokat bérelnek.

A Honamli yörüköknél a nász miatt az apa sátrát, a családi sátrát, a fiataloknak adják át. Ali Tanyildiz írja le az a szertartást, ahogyan a vőlegény megközelíti párját, egyben a nomád nők kiszolgáltatott helyzetét is jól érzékelteti: „Miután beesteledik, a vőlegény bemegy a sátorba, ahol már elkészítették a nászágyat.

Fehér lepedőt terítenek le. A menyasszony állva várja jövő-dő urát és fátyollal takarja az arcát. A férj üdvözni párját, de az nem válaszolhat... Miután a vőlegény megtette a kötelességét, a feleségétől kézcsókot kap, (a megadás és a tisztelet feltétlen jelét), majd megnézi a lepedőt. Ha véres, szűz volt a menyasszony, minden rendben, ezt puskaövéssel adják hírül a kint várakozóknak. Ha

15. Az ajándékok felmutatása a lakodalmi események egyik fénypontja (Edirne, 1991.)

nem így lett volna, a következő reggel már az apjánál találta volna a menyasszonyt.”⁴³ A jövevény státusát a családban a legkifejezőbb módon az mutatja, hogy a nászéjszakát követő reggelen a család apraja-nagyjának kezét kell csókolnia, és nem beszélhet senkihez csak az urához. Csak akkor szólhat, ha azt megengedik neki, erre engedélyt a család legidősebb férfi tagja adhat. Először a gyerekekkel válthat szót, s közben 5-10 évvel is eltelhet! Ha a tilalom ellenére beszélgetne, nagyot vétene az íratlan törvények, a tisztelet ellen.⁴⁴ Olyan erős a kontroll a nomádoknál, hogy a fiatalok közötti „pásztoróra” is komoly szervezést igényel. A népes család megnehezíti a dolgukat. Amikor mindenki dolga után lát a nyáj körül, a férj bemegy a sátorba, de előtte a köpönyegét a bejárati oszlopra akasztja. Mindenki tudja, hogy ez azt jelenti: nem szabad zavarni. Ez persze csak télen szokás. Nyáron mindig van alkalmas fa, ami elrejt a kíváncsi tekintetek elől. Mivel sokan élnek együtt, a „vizes ibrik” mindig kézben van. A fiatalok az első néhány napot kivéve az atyai sátorban laknak. A nomád életmódból adódóan a nagycsalád együtt él, lehetetlen, hogy a fiatalok új sátrat verjenek maguknak. A nyáj őrzése sok gonddal jár ezért a családban minden dolgos kézre szükség van. Ha a nehezen betörő menyecske netán megszökne, visszahozzák. A nagycsalád és a nyüzsgés nem nagyon ad alkalmat arra, hogy meghitt órákat töltsenek együtt a fiatalok. Legfeljebb csak percek lehetnek

⁴³ Tanyıldız, Ali 1990.118-119.

⁴⁴ Tanyıldız, Ali 1990.120-121.

együtt, azt is lopva. Ha valamivel kedveskedni akar a férj a feleségének (leginkább édességgel) a párna alá dugja. Éjszaka, miután mindenki elcsendesedett, előkerülnek a párna alá rejtett kincsek és a pár csendesesen eszik...

A vánkos alja, a nomádok rejtekhelye, tiszteletben is tartják egymás párnáit, s szinte versenyeznek azon, hogy kinek van több „rejtegetnivalója”.⁴⁵

A házassági kapcsolatban a feleség alárendelt helyzete, eltarzott szerepéből adódóan nyilvánvaló. Azért az átlag török családban is az asszonyok pontosan tudják miként vívják ki maguknak a tekintélyt. Harmonikus családi légkörben az apát és az anyát is megilleti a tisztelet, nem érezhető a klasszikus társadalmi szereposztás felbomlása, még most sem, amikor a nők tömegesen állnak munkába és keresetükkel jelentősen hozzájárulnak a családi jövedelemhez. Akár városi, akár falusi családról van is szó, azt mondhatjuk, hogy csendes szóval, de erős kézzel az asszony fogja össze a családot.

Ami a *házastársi kötelezettségeket* illeti, a férfiak pontosan tudják, hogy az apró ajándék, az arany kiváltképp hathatós kedvcsináló. Az anyák idejében felkészítik erre asszonylányaikat.

Lakodalmas tisztségviselők

Követ

A lánykérés idején jut szerephez, azután nincs feladata. Rendszerint ő puhatolja ki a lányos család szándékát, majd nyíltan megkéri az eladó lány kezét a vőlegény számára. Követ bárki lehet, aki jó beszédű, talpraesett, hiszen nem kevesebb a dolga, mint az, hogy ékesszólóan ecsetelje a leendő vő jó tulajdonságait, dőlceg termetét, a család nagyságát, nemes erényeit. Voltaképpen a neme nem kikötés, de a tapasztalat szerint követnek a vőlegény valamelyik barátját, nagybátyját választják.

45 Tanyıldız, Ali 1990.121.

A lakodalmias gazda, aki felügyeli, koordinálja az eseményeket. Mindennek tudja a helyét, idejét. Valóságos irányító. Az ő kiválasztásával kezdődik a lakodalom tervezése. A vőlegény választja, neki segít a lebonyolításban. Rendszerint a fiatal házaspár közül, leginkább a vőlegény közeli barátja jöhet számításba. Ankara körzetében, csupán egyetlen faluban, Ocak faluban szokás a kirve (keresztkoma-féle) fiát megkérni lakodalmias gazdának.⁴⁶ A lakodalom során el sem mozdulhat a vőlegény és a menyasszony mellől. A vőlegény házánál irányítja az eseményeket, mert a fontosabb történések ott zajlanak.

A *sağdıç* fogadja a vendégeket, a jó kívánságokat tolmácsolja. Amikor a nászmenet vonul, viszik a menyasszonyt, szokás az út elkötése. Ilyenkor a bahsist, ami ára a feloldásnak, a *sagdic* fizeti. Egin faluban a vőlegényt szokás ilyenkor elrabolni, a *sagdic* kötelessége őt kiváltani. Általában férfi a lakodalmias gazda, de lehet nő is. Fő, hogy rátermett, jó szónok legyen. Agilcik faluban két lakodalmias gazda teszi a dolgát. Egy gyermek-lakodalmias gazda (vőfély), aki a vőlegénynek közeli rokona közül kerül ki és a nagy-vőfély, akit a menyasszony választ ki a vőlegénye baráti társaságából.⁴⁷

Yenge

A menyasszony mellett nincs más segítség, csak a *yenge*, a sógornő. Ő készíti fel a nászéjszakára, őrzi a menyasszonyládá kulcsát, készíti a nászágyat és jó tanácsokkal látja el a menyasszonyt. Minden bajával, örömeivel hozzá fordulhat a menyasszony, hiszen gyakorlatilag nem is engednek közel hozzá mást. De maga a sógornő is igyekszik átélni a helyzet adta komoly szerepét, nem kevesebb dolga van, mint, hogy a menyasszony gátlásait lehetőleg jobban feloldja, ha annak bármire szüksége van, azonnal előteremtse.

46 Kanbur, Esra B.T. 177. 2000.87. Ankara Üniversitesi, Halk Bilimi.

47 Yıldırım, Ayşe B.t. 212. 2001,89. Ankara Üniversitesi Halk Bilimi.

A törökök vendégszeretete közismert, s az is, hogy a török házban mindig étellel kínálják a vendéget – amit nem elfogadni a legnagyobb illetlenségnek számít. A lakodalom végül is a legnagyobb dolog az ember életében, olykor az egész faluében is, rengeteg pénzbe kerül, mert mindenki ki akar tenni magáért. Egy-egy menyegző hosszú ideig beszéd tárgya a falvakban. Mivel mindenkit lehetetlenség vendégül látni, csak a közeli rokonokat, barátokat kínálják étellel. A többieket a lakodalmas háznál csak süteménnyel, édességgel kínálják.

Az esti étkezés számít főétkezésnek, ez alól csak a lakodalom utolsó napja, a házasságkötés (*nikáh*) napja számít kivételnek, amikor már délben elkezdődik a lakoma, és a kora esti órákig tart az étkezés. Főétel a tyúkhúsleves, ami tejfölös habarással készül. A levesek általában joghurtos habarással készülnek, a meleg éghajlat miatt savanykás ízeket kedvelik. Ünnepi alkalmakkor, így lakodalomban is a juhhús a legkedveltebb, piláfot, (rizses juhhúst), esetleg kecskehúst fogyasztanak. Marhát csak a jómódúak vágnak. Egy-egy lakodalomban hat, nyolc féle ételt tálalnak, pörkölteket, sülteket salátával, köretként burgonyát, *bulgurt* (hántolt főtt búza), rizst fogyasztanak. A főételek sorát mindig édesség, tejberizs vagy sütemények zárják. Italként *raki* (ánizspálinka) és serbet, újabban sör és a divatos üdítőitalok járják. Fontos, hogy édességgel zárják le a lakodalmas ételek sorát, ezzel is „megédesítsék” az ifjú pár jövőbeli életét.

Irodalom

ACIPAYAMLI, O.

1961 Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Erzurum

1963 İptidailerde Ölü gömme İle İlgili Bazı Pratikler ve İzahları In: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi

XX. 3-4. (Ayrıbasım)

AKSOY, Ö.A.

1968 Atasözleri ve Deyimler (Elkitabı), Ankara

1969 Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler, Ankara

AL, E.

Uzuntarla köyü çerkeslerinde evlenme ádetleri Ankara

Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Halk Bilimi Bölümü

Lisans tezi.

ALTINTAŞ, B.

2003 Mendile, simite, boyaya, cöpe....:Ankara sokaklarında çalışan çocuklar İstanbul

ALTUNTEK, N.

1993 Van yöresinde akraba evliliği Ankara Kültür Bakanlığı

ANDREE, R.

1981 Zur Volkskunde der Juden, Bielefeld und Leipzig

ANDREWS, P. A.:

1992 Türkiye’de Etnik Gruplar, Ankara.

ARIES, P.:

1987 Gyermeek, család, halál (Tanulmányok), Budapest

ARPASLAN, A.:

1992 Ünlü Türk hattatları, Ankara (Türk Büyükleri Dizisi. 143.)

ARSLAN, I.

Ankara'ya bağlı bazı köylerde...sünnet adeti ve çocuk ile ilgili
 Inanç, ve uygulamaların halk bilimsel değerlendirilmesi (Lisans
 Tezi) Ankara Üniversitesi Dil –ve Tarih Coğrafya Fakültesi
 Halkbilimi Bölümü BT-211. Ankara, 2001.163.

AŞKUN, V.C.:

1943 Sivas Folkloru, Cilt II. Sivas

ATAMAN, S.

1992 Eski Türk düğünleri ve evlenme ritleri Ankara, Kültür
 Bakanlığı

AYANOĞLU, I.

1958 FATİH devri rıcalı mezar taşları ve kitabeleri, Ankara

AYDIN M.

1982 Konya Ermenek bölgesinde yaşayan inancları. In:
 Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri Ankara

AYNUR.H.

1995-97 Salıha Sultan'ın düğünü anlatan surnameler/1834
 inceleme, tenkitli metin ve tipkibasım Cambridge, Harvard
 Üniversitesi Yakındoğu Delleri ve Medeniyetleri Bölümü

BACQUE-GRAMMOANT, J.:

1990 Stelae Turcicae II.: Cimitieres de la mosquee de sokolla
 Mehmed
 Pasa a Kadirga Limani, de Bostancı Ali et du turbe de Sokollu
 Mehmed Pasa a Eyub.

BARTHA E.:

1982 Etnikai különbségek és vallások integráló ereje. In.
 Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon Miskolc

BARTHA J.

1997 Adatok az anatóliai törökök rokonsági rendszeréhez.
 In: Fogzó hold Tanulmányok a török népi kultúráról /Folklor és
 Etnográfia 95./ Debrecen

- 1998 Keleti tanulmányok Karcag / Keleti örökségünk 5./
Barbaricum Könyvműhely
- 2002 Az etnicitás problémája a közép-ázsiai meszheti (ahiska)
törököknél. In: Az ember és környezete (Tudományos ülés 1999.
nov. 21-23.) Szolnok, 2002.121-124.

BARLAS, U.

- 1974 Anadolu düğünlerinde büyüsel inanmalar /Karabük
Halk Eğitimi Derneği İstanbul
- 1975 Hakkarı evlenme töre ve terenleri Karbük

BARTHOLD, W.:

- Türkler'de ve Moğollar'da Defin Merasimi, Belleten, Sayı 43,
Ankara

BAŞAR, Z.:

- 1972 Erzurum'da tıbbî ve mistik folklor araştırmaları, Ankara

BAŞOĞLU, H. F.

- 1959 Islâmiyetde Cenaze, 2. Baskı, Ankara

BAZRI, M. H.

- 1947 İstanbul Folkloru, İstanbul

BAYAT, A.

- 1982 Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'sinde Saray dışı sünnet
merasimleri In: Milletlerarası Türk Folklor Kong. Bildirileri An-
kara

BAYKAL, A.

- 1995 Safranbolu'da Yörük köyü ve düğün adetleri İstanbul

BAYKURT, S.

- 1976 Türkiye'de folklor, Ankara

BELLÉ I.

- 2001 Turkish region: stare, market & social identities on the east
Black Sea coast Sanata Fe, N.M. School of American Research
Press

BILMEN, Ö. N.

1962 Büyük İslâm İlmihalı, İstanbul

BORATAV, P. N.

1982 Folklor ve edebiyat, İstanbul

BORAWSKI, P.: - DUBIANSKI, A.:

1986 Tatary Polsey. Dzieje obrzgdz legendi traditije Warsawa, Iskey

BROMLEJ, J.

1986 Ethnosz és néprajz, Budapest

BOYATLI, O.

1944 Bergama'da Köyler, İzmir

ÇAY, A.

1983 Anadoluda Türk damgası. Koç heykeli - mezartaşları ve Türklerde koç - koyun meselesi, Ankara

1990. Türk milli kültüründe hayvan motifleri (Koyun ve keçi etrafında oluşan gelenekler) Ankara

CELEBI, E.

1969 Seyehatname İstanbul

DANIK, E.

1990 Koç ve at şeklindeki Tunceli Mezartaşları, Ankara

DUBEN, A.

1991 İstanbul households: marriage, family, and fertility 1880-1940 Cambridge-NewYork, Cambridge Univesity Press

ENGİN, İ. -H.

2004. Alevilik İstanbul Kitap Yayınevi

EREN, N.:

1984 Hece tahtaları: Antalya, Bordur, Bolu, Muğla Çevresi Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ERDENTUĞ, N..

- 1956 Halk Köyü'nün Etnolojik Tetkiki, Ankara
1959 Sün Köyü'nün Etnolojik Tetkiki, Ankara

ERÖZ, Mehmet

- 1990 Türkiye'de Alevilik ve Bektaşılık, Ankara

ESEN, B.

- 1943 Türk medeni hukuku elkitabı İstanbul

EYUBOĞLU, İ.Z.

- 1998 Anadolu inançları, Anadolu üçlemesi İstanbul

FINDIKOĞLU, Z. F.

- 1949 Folklor ve Etnografya Kılavuzu, Ankara

GARNETT, L. M.J.

- 1990-91 The women of Turkey and their folklore London

GENNER, Van A.:

- 1909 The Rites of Passage, Chicago

GEORGIUS, de H.

- 1972 Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438-58. In: Tardy L. (szerk.) Rabok, kalmárok az Oszmán Birodalomról Budapest, 64-66.

GLASENAPP, H.

- 1975 Az öt világvallás, Budapest

GOLDZIER I.

- 1980 Az iszlám, Budapest

GÖKALP, Z.

- 1923 Türkçülüğün esasları, Ankara

GREEN, T. M.

1992. The city of the moon goot religions traditions of Harran, New York

GUNDA B.:

1963 A kultúra integrációja és az etnikai csoportok alakulása.
In: Műveltség és Hagyomány, Debrecen

GÜLENSOY, T.

1966 Türkler'de 3, 7 ve 40 Sayıları, Ankara

HEKMAT, A

1997 Women and the Koran : the status of women in Islam
Amherst, N.Y. Prometheus Books
1982

HOWE, M.

2000 Turkey today a nation divided over Islam's revival
Boulder

HUNTINGTON, R.

1979 Celebrations of death: the anthropology of mortuary
rituals. New York. Cambridge University Press.
2004 A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása
Budapest

INAN, A.

1954 Tarihte ve Bugün şamanizm, Ankara

KALAFAT, Y.:

1990 Doğu Anadolu' da eski Türk inançlarının izleri, Ankara
1998 Balkanlar'dan Uluğ Türkistan'a Türk Halk İnancları I.
Hazar, Karakalpak, Karapapak, Dagistan, Nogay, Kabartay,
Karaçay, Ahıska, Bulgar, Gagauz, Başkurt, Çuvaş, Altay, Kazak,
Tatar Türkleri. Ankara

KARAHAN, A.

1951 İslâmiyette 40 Adedi Üzerine, İst. Üniv. TDE. Dergisi,
Cilt 4, Sayı: 3 bul

KARDEŞ, M.

1961 Tortum'de Halk İnanmaları, İstanbul

KEMÉNYFI R.

2002 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban In: Ethnographia 113(2002)189-244.

2003 Földrajzi szemlélet a néprajztudományban. Etnikai és felekezeti terek, kontaktzónák elemzési lehetőségei Debrecen,

KITZINGER, L.

1965 Brauchium, Sitte und Sprachgut in Kollbachtal, Arnsdorf

KOŞAY, H. Z.

1939 Etnografya ve Folklor kılavuzu, Ankara

1939 Ankara Budun Bilgisi, Ankara

1951 Anadolu'nun Etnografya ve Folkloruna Dair Malzeme, Alaca-Hüyük

1952 Halkbilgisi kılavuzu, İstanbul

1974 Makaleler ve Incemeler, Ankara

1976 Türk Folklor Araştırmalarında Mukayese ve Tarihi Metoda Yöneliş. In: Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri I. C. Genel Konular, Ankara

1982 Hoppál M.- Novák L.

KÖSTÜKLÜ, N.

1996 Sosyal tarih perspektifinden Yalvaç'ta aile, 1892-1908: bir Osmanlı örneğinde Türk ailesinin temel bazı özellikleri Könya

KUDAT, A.

1974 Kirvelik, Ankara

LEWIS, B.:

1979 Isztambul és az oszmán civilizáció, Budapest

MADLINE, C.

1997 Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern women in the early Modern Era New York : Brill

MARCHESE, S.

1999 I contratti matrimoniali di Lesbo e l'harem Ottomano: la mediazione femminile tra Oriente e Occidente Napoli

MAZAHÉRI, A.

1989 A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-13. századig. Budapest

MEYER, C.

1884 Der Aberglaube des Mittelalters Basel

MUALLIMOĞLU, N.:

1985 Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler İstanbul

MURPHY, P.

2004 Global media studies: ethnographic perspectives New York.

NÉMETH Gy.

1990 A mohamedán vallásgyakorlat népi formáinak ismertetése. In: Törökök és magyarok II. (Szerk. Kakuk Zsuzsa) Budapest

OĞUZ, B.

1976 Türkiye halkının kültür kökenleri: teknikleri müessesesi, inanç ve adetleri.

1983 Mezartaşında Simgelesen inançlar İstanbul

OKUTAN, H. T.

1949 Sebinkarahisar ve Civari Giresun

ÖĞET, İ.

1938 Çocuk mahkemeleri nasıl teskil edilmelidir?

Çocuk mahkemelerine merbut yardımcı servesler nasıl tanzim edilmelidir? İstanbul 1938.

ÖRNEK, S. V.

1971 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane,

Istanbul

1971 Etnoloji Sözlüğü, Ankara

1971 Anadolu folklorunda ölüm Ankara

1977 Türk halkbilimi Ankara

1981 Sivas ve Cevresinde Hayatın Çeşitli Safhalarıyla ilgili

Batıl İnançların ve Büyüsel İşlemin Etnolojik Tetkisi.

In: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi. 2. Baskı.

Ankara

ÖZBAŞ, Ö.

1958 Gaziantep Dolaylarında Türkmen ve Bayraklar,

Gaziantep

ÖZDER, M. A.

1980 Türk halkbiliminde düğün evlilik-akrabalık terimleri

sözlüğü Ankara

SAPMAZLI, H.

1943. Çocuk haları ve himaye müesseseleri Ankara

SAINTYVES, P.:

1951 Folklor Elkitabı İstanbul

SAN, S.

1947 Dün ve Bugün Muş Kayseri

SARTORI, P.:

1910 Sitten und Brauch, Band I, Leipzig

SERDAZOĞLU, S.

1972 Aile çevresi : kadın-erkek ilişkileri İstanbul

SIMON R.:

1987 Korán. A Korán világa, Budapest

ŞEŞEN, R.:

1975 Onuncu aşırda Türkistan'da Bir İslam Seyehatı, İbn

Fazlan Seyehatnamesi İstanbul

SÖĞÜT, M.

2003 Sevgili Doğan Kardeş İstanbul

SUNGURLUOĞLU, İ.

1958 Harput Yollarında, Cilt 4, İstanbul

TANYILDIZ, A.

1990 Honamlı yörükleri, Isparta

TANYU, H.

1967 Ankara ve Çevresinde Adak ve Adak Yerleri Ankara

1968 Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar Ankara

TEZCAN, M.

1981 Kültürel antropoloji açısından başlık parası geleneği
Ankara

1998 Türk kültüründe başlık parası geleneği : kültürel
antopolojik Yaklaşım Ankara Kültür Bakanlığı

TURGUT, E.

1999 Ankara'nın ilçelerinde doğum, sünnet ve çocuk
oyunları üzerine bir İnceleme (Lisans tezi,)B.T. 170. Ankara
Üniversitesi Dil-ve Tarih Cografya Fakültesi Halkbilimi
Bölümü Ankara 165.s.

TÜRKDOĞAN, O.

1965 Erzurum ve Çevresinde Sosyal Araştırmaları Ankara

UĞUR, S.

1948 İçel, Folkloru, Cilt II, Ankara

ULUG, N.:

1938 Tunceli, İstanbul

ÜLKÜTAŞIR, M. S.

1971 Cumhuriyetle Birlikte Türkiye'de Folklor ve Etnografya
Çalışmaları, Ankara

WARNOCK, Elizabeth

1995 Children in the Muslim Middle East Austin: Universiti
of Texas pr.

VEZİROĞLU, İ.

1976 Kibrista ölümlerle ilgili gelenekler. In: Türk Folklor Araştırmaları 326. İstanbul

WHITE, D.

2005 Network analysis and ethnographic problems: process models of a Turkish nomad clan Lanham, Lexington Books

WHITE, J. B.

2002 İslamins mobilization in Turkey: a study in vernacular politica Seattle, University of Washington Press
2003 Money makes us relatives: women's labor in urban Turkey New York , Routledge

WIEGELMANN, G.

1964 Wandel und soziale Unterschiede bei den Speisen zum Totenmahl, 336-564, Marburg

WOLF, Diane

1996 Feminist dilemmas in fieldwork Boulder, Colo.

WUTTKE, A.:

1900 Der Deutsche Volksaberglaube der Gegenwart, Berlin

YAŞA, İ.

1961 Türkiye'de kız kaçırma geleneği ve bununla ilgili bazı idare meseleler Ankara

YASIN-i

Serif Selat Tefriciye ve Seçme Dualar İstanbul (Senyildiz Yayınevi évszám nélkül)

YILDIRIM, N.

1995 Türk aile sistemi içinde Edirne ailesinin sosyal yapı özellikleri Edirne

YILMAZ, A.

1948 Tahtacılar da Gelenekler Ankara

YENER, E.:

1960 Etnografya Kılavuzu Ankara

YÜKSEL, M.:

1991 Trabzon'da Türk İslam eserleri ve kitabeler, İstanbul

ZERA, F. A.

1998 Deconsicting images of „the Turkish woman”
New York St. Martin Press

ZEYTİNOĞLU, S.

2001 Çalışan çocukların ıstısmarı ve ihmalı Bornova İzmir
Ege Üniversitesi

ZÜBEYDE, E.

1995. Ankara Cubuk Kargın köyünde doğumla ilgili âdet ve
inanmalar Ankara

Lélek a török hagyományban

A természethez közel élő népeknél a test és a lélek harmonikus egységet alkot. Érthetetlen, hogy a civilizációs ártalmak miért nyomják el az ember természetes ösztönét, miért halkul el az a bizonyos belső hang, ami olykor a nagyveszélyt is jelzi, s amelynek hatására sorsunk is fordulatot vehet. Egy biztos, ma már az orvostudomány is elismeri azt, hogy a lélek nem hagyható figyelmen kívül, ha a test bármely bajára gyógyírt keres. A 21. század a lélekbúvároké és az agykutatók évszázada lesz, legalább is a klinikai medicina ezt jósolja. A keleti népek kultúrája mindezt már felfedte, de a kódot csak az ismerheti meg, aki egységben vizsgálja a kultúrát.

Érdeemes végig tekintenünk azt, hogy a népi kultúra miként vélekszik a lélekről. A népszokások vizsgálatánál meg is kapjuk a választ. A lélekhit köré szerveződnek a szokások, e körül alakulnak ki a rítusok. A vallás pedig beépíti saját szokásrendjébe, és mint népi vallásossági elem tovább él a szakrális hagyományokban is.

A török kultúrában – itt nem csak a törökországi törökökre gondolok, hanem 'a törökségi' kultúrára – valami rajongással teli szeretet veszi körül a gyermekeket. Mindegy, hogy nagy a család, a születendő gyermek egy éhes szájjal több, akkor is végtelen öröm tölti el a szülőket. Természetesen ismert a születetés-szabályozás, a nem kívánt terhesség elleni védekezésnek sok módja. Mint mindenütt a világon, a törökökre is illik az a mondas, hogy egy asszony két dologért képes mindenre: azért, hogy legyen gyermeke, és azért, hogy ne legyen. Azonban azt tartják, hogy termékenység az égi áldások egyike, a nő értékét,

*1. Az elhunyt emlékére emelt
diszkút Alanyában*

2. A mágikus kör biztosítja
a holt nyugalmát (Ankara, 1991.)

3. A hantot mágikus körrel kerítik körbe,
hogy ne tudjon kísértetni a halott lelke
(Kemer, 2004.)

társadalmi megbecsültségét az adja, hogy tud-e gyermeket szülni. Ám gyermeket csak *megőrzésre* kapják Alláhtól a szülők, ezért a szeretetteljes nevelés Istennek tetsző dolog. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy a lélekemelő érzés, a szerelem az iszlám kultúrában gát alatt lenne, pusztán csak a gyermeknemzést szolgálja.

Az iszlám gondolkodás szerint a szerelem lényege a legteljesebb egység a két nem között, testi és lelki értelemben egyaránt. Csak úgy Istennek tetsző, ha a nemi kapcsolat házasságon belüli és nem csak a gyermeknemzés és örömszerzés a lényege, hanem magasabb rendű misztikus jelentéssel is bír. A nemek találkozásának egyedüli és elfogadott módja a házasság útján létrejött egyesülés – *nikáh* - volt, ami vallási kötelességnek számított és a kölcsönös kielégülés törvényes módját jelentette. A házastársi megszólítások egyike a *yarım*, lelkem fele, feleségem, dzsanım (*canım*), lelkem kifejezések.

A Korán, az iszlám szent könyve a házasságban átélhető szerelmi gyönyörökre buzdítanak, elvetik a nemiségnek a földi örömeiből való száműzetését. A hit és a nemiség összefonódását a próféta szavai a következőképpen érzékeltetik:

„Mikor egy férfi hitvesére néz, s az visszanéz reá, Allah kegyelemmel tekint rájuk. Mikor megfogják egymás kezét, bűneik ujjaik között távoznak. Mikor együtt hálnak, angyalok állják körül őket a földtől a mennyboltig. A kéj és a vágy oly szépek, mint a hegyek. Ha a feleség viselő lesz, jutalma annyi, mint a böjté, az imáé és a szent háborúé együtt.”¹

Általános felfogás, hogy a fogamzástól számított *négy hónap és tíz nap* alatt fejlődik ki a magzat. Ekkor egyesül a *test* és a *lélek*. Ezt követően tilos minden, ami a magzat életét veszélyezteti.²

A kisázsiai török népi kultúrában a halál átmenet a földi világból az égi világba, ahol ki-ki földi élete alapján nyeri el a jutalmait. Ha harcban esett el, ha jó ember volt, legfőképpen pedig eleget tett az iszlám öt alap-pillérének számító kötelességeinek (napi ötszöri ima, az egyházadózó megfizetése, a böjt,

1 Léderer György fordítása. Muhammad An-Newzani 1983.9.

2 Fetiye Senol, 62.éves Necatiye falu, Trákia, Törökország,1991. Bartha J.

alamizsna a szegényeknek, zarándoklat Mekkába, vagy valamelyik kegyhelyre) akkor egészen biztosan a Paradicsom lesz a végső nyughelye, ahol Allah külön kertet biztosít számára. Ha valaki meghal, *kiszáll belőle a lélek, elszáll, mint a madár, vagy a pillangó, méh, galamb...* vallják a türkmének, cserkeszek Kirsehir, Konya, Kayszeri, Maras Sivas, Usak és Erzurum vidékén.³ Álomban és

a halál pillanatában hagyja el a testet. Általános az a felfogás, hogy a szájon vagy az orron át távozik. Mondhatni az egész anatóliai néphitre jellemző az a felfogás, hogy a lélek betölti az egész testet. Kelet-Anatóliában, Erzurumban és Kastamonuban azt tartják, hogy a szívben, a mellkasban, a hasüregben és a csontokban lakik. Nincs szemmel látható formája, amolyan lebegő valami, *szellem*, amely maga *az élet*. A szó, amivel jelöli a nyelv kettős értelmű, dzsan (*can*), lélek, de ha valami megelevenedik, étellel telik meg, dzsanlandirmek (*canlandirmek*) „lélekkel töltődik”, mondják.⁴

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a lélekhit kutatása mennyire fontos területe a folklórnak. Magyarázatot kapunk általa minden fontos területére a népszokások alakulásának. Egy biztos, hogy ahol a visszajáró lélekben hisznek, ott nagyon erős a szakrális szokások, az erkölcs és az életritmus szabályozása. A halotti szokások rítusa a visszajáró lélek kártétele elleni védekezést szolgálja. Ezért ügyelnek olyan kínosan arra, hogy a temetkezési szokásokat a hagyomány alapján, a faluközösségben kialakult sorrend szerint betartsák. Nagyon ügyelnek arra, hogy a rítus minden mozzanatát pontosan hajtsák végre. Mindenek előtt a halottas háznál imádkoznak, a ház a Korán hangos olvasásától zsong. Helvát osztanak a rokonoknak és a szegényeknek, ételt,

4. Mándoky Kongur István halotti tora
(Almati, 1992.)

3 Bartha Júlia 1996.22.

4 Türkçe Sözlük 1988.243.

pénzt, cukrot adnak a szomszédoknak, feltöltik a vizes edényeket, áldozati állatot ölnek, kifizetik az elhunyt adósságait, helyére rakják a szerszámaikat és elrendeznek minden félbenmaradt dolgot.⁵

Érdemes ezt a kérdést közelebbről megvizsgálni. A török néphit azt tartja, hogy a lélek a másvilágon tovább él, *negyven napig visszajár*, a halált követő 52. napon költözik végleg a mennybe. Ezért a negyvenedik, az ötvenkettedik napon is szokás megemlékezni a halottról. Ez a megemlékezés vagy a családi fészekben, vagy a temetőben történik. Változó a különféle etnikai csoportoknál. A negyvenedik és az ötvenkettedik napi megemlékezés mindig torral jár együtt. Ezt szokás *kirk ekmeğine*nek, (a negyven kenyere) *can aşı*-nak (a lélek tora) nevezni. A halotti tor ősi kulturális örökségként ha eltérő formában is, de napjaink hagyományvilágában is él. Szép archaikus példáját adják a Beltir törzs tagjai, aki a temetést követő harmadik napon rendezett ünnepségre nem hívnak sok vendéget. Az elkészített étel és ital felét a halott lelkéért a tűz szellemének ajánlva tűzbe vetik, majd a temetést követő hetedik napon az egész família, nők és férfiak együtt - ez máshol nem szokás - kimennek a temetőbe a sírhoz. A sír jobb oldalán nagy tüzet raknak s a magukkal vitt ételekből, italokból a tűzbe vetnek majd a sírra *rakit* (ánizspálinka) öntenek és ételt dobnak.⁶ A temetés huszadik napján a házban ülnek

tort. A tűznek ekkor is mutatnak étel-áldozatot. A negyvenedik napon újra a temetőben ismétlik meg a már leírt szertartást. Hat hónap elteltével újra lakomát csapnak, de a legnagyobb megemlékezést az első évfordulón tartják. A szertartás az altaji törökség halottkultuszának emlékét idézi fel, benne az ősvallás elemeire ismerhetünk. A Beltirek alavita vallásúak, az iszlám periferiáján találjuk őket. Törökországban a Torosz hegységben élnek, kevésbé érintette meg őket a

5. Megkötés a visszajáró lélek ellen
(Kazakisztán, Kaszkelen, 1996.)

5 Bartha Júlia 1996.23.

6 Örnek, Sedat Veyis 1991.89,91.

szunnita irányzat, nem beszélve a „civilizáció” egyéb hatásáról.

A török népek hiedelmében általában jó és rossz lélekről tudnak, akik *szellem* formájában járnak vissza. A jó nyugodtan bolyong, a rossz pedig büntetni jár haza... A ház körül bolyongó lélek ha fényt lát, egészséget, örömmel távozik. Ha nem ezt látja, szomorúan távozik és megüli a rokonok lelkét, gondolatait. A kazakok néphitében olyan elevenen él a visszajáró lélek képze, hogy a mindennapok életében is szerepet kap. Azt tartják, hogy ha a lélek csütörtökön érkezik meg. Ha kenyér illata leng, akkor pénteken elégedetten fog távozni. Ezért az asszonyok csütörtökön kenyeret sütnek, vagy kovásztalan lepényt. Ha a másvilágon nyugodt, elégedett a holt lelke, a hozzátartozók is kellemesen gondolkodnak rá, de, ha valami kívánsága volt, amit nem teljesítettek, nyugtalan lesz, megbosszulja a sérelmeit.⁷

6. Kóbálvány

(Kunkovác László nyomán)

Az tartják Anatólia szerte, hogy a bolygó lélek pénteken jár haza. Megnézi füstöl-e a kémény... Ezért pénteken begyűjtanak a tűzhelyekbe, faggyút, mogyorót dobnak a tűzbe, hogy az illata messze érezzen.⁸

A lélek, madár képében él tovább. Madárként jár a túlvilágra és vissza. A lélekmadarat megtaláljuk a közép-ázsiai népeknél is. Egészen korai ábrázolásokat ismerünk: az híres „arany ember”, az Iszikkurgan leletének fejfedőjére gondolok, ami ie. 5. évezredből való, Közép- Ázsia legkorábbi fejedelmi lelete. Az életfa tetején madár-ábrázolást láthatunk. (Kazak Nemzeti Múzeum alma-atai állandó régészeti kiállításán láthatjuk.) Ugyancsak a Kazak Nemzeti Múzeum kiállításán láttam egy olyan sírszobrot, *bálványt*, (*balbal* a régészeti irodalom orosz-török szóval *kamennaja babanak* nevezi) ami a kezében áldozati csésze helyett madarat tartott. Ezek a mi fejfáinkhoz hasonló ember alakú szobrok nem a síron, hanem attól valamivel távolabb helyezkednek el. Haláleset alkalmával állították őket feltehetően azért, hogy a halott lelke, ha visszatér a túlvilágról

7. A kóbálvány (balbal) száját vajjal vagy

faggyúval kenik ételáldozatként

(Kunkovác László nyomán)

7 Bartha Júlia 1998.48-66.

8 Kalayci, Mustafa 1970. 37-40.

8. Kóbálványok a 8.századból Merki múzeumában. A fekvő alak madarat tart a kezében (Bartha J.1996.)

9. A lábtól való kő helyén vízgyűjtő csészét alakítanak ki a madarak itatására (Ankara, 1990.)

beköltözhessen mint emberi testbe, s ne gyötörje az élőket. Kazakisztánban néhol még ma is szokás, mintegy áldozatként faggyúval megkenni a szobrok száját.... Ezek a kóbálványok rendkívül érdekesek a tudomány számára. Egy népcsoport vándorlását lehet általuk végig követni. Bajbaszimov Kuzenbay kazak régész térképre vitte a kóbálványok előfordulási helyét a VII. századtól kezdődően.⁹ Az Altajtól kiindulva a mai Kazakisztán déli részén át Nyugat felé haladva egészen a Kaukázusig megtaláljuk ezeket a sírszobrokat. A kipcsak-törökök vándorlásának irányát jelzik. Nagy kérdés, hogy a Magyarországra költözött kunok állítottak-e ilyen szobrokat. Felelethetően igen, de nem maradt meg, tehát nem kőből, hanem fából lehetett. Minden esetre van szavunk rá : *kunkép* nevű határrész emlékeztet Orgovány mellett.¹⁰ Ugyancsak Györffy hívja fel rá a figyelmet, hogy Karcag és Füzesgyarmat közötti a határ egy szegletét *Nagy képek* neveztek. De más adat is lehet, Abdulkadir Inan, a samanizmus kitűnő kutatója írja le öt kiadást megért szép művé-

ben, hogy „ a kipcsakoknak megvolt az a szép szokásuk, hogy ha ellovagoltak egy kóbálvány előtt, tiszteletből odanyilaztak.”¹¹ (Ezzel analóg az, hogy a Kerekegyháza és Ágasegyháza közötti Kolkakorhana halmon – annak csúcsán nyílveesszőket találtak.¹²

Mint a kultúra minden területe, természetesen a népszokások is átalakulnak. A kisasziasai törökök temetkezési szokásai- ban napjainkban egy különös változást tapasztalhatunk. A sírra, amikor maradandó síremléket állítanak, a lábtól való kő helyén vízgyűjtő csészét alakítanak ki az ég madarainak itatására...

9 Bajboszinov, Kuzenbay 1996.5.

10 Györffy István 1926.94.

11 Inan, Abdulkadir 1995.179.

12 Bognár András 1987.100.

*10. Zászlós sír –lélekküldő
(Kazakisztán, Merki, 1998.)*

*11. A szent ember (marabu)
síremléke az algériai határnál
(Tunézia, 2006.)*

BARTHA JÚLIA Az anatóliai törökök temetkezési szokásai. Debrecen, 1996.

Keleti tanulmányok. Karcag, 1998.

A Kunság népi kultúrájának keleti elemei Debrecen, 2002.

BOGNÁR ANDRÁS Kun helynevek és személynévek Bács-Kiskun megye

Földrajzi nevei között In: Adatok Kiskunhalas történetéhez (szerk. Szakál Aurél) Kiskunhalas, 2000.

INAN, ABDULKADİR Tarihte ve bugün samanizm. Ankara, 1995.

KALAYCI, MUSTAFA Ölü ve ölümle ilgili inanclar. Ankara 1970.

KALAFAT, YAŞAR Doğu Anadolu'da eski Türk inanclarının izleri. Ankara, 1990.

LÜKŐ GÁBOR A magyar lélek formái Budapest, 2003.

MUHAMMAD AN-NEFZAWWI Illatos kert Budapest, 1983.

ÖRNEK, SEDAT VEYİS Anadolu folklorunda ölüm Ankara, 1971.

Szünnet - A metélkezés, mint avatási szertartás az anatóliai törököknél

Az iszlám kultúrkörben általánosan elterjedt szokás a metélkezés. Napjainkban az iszlám vallás egyik alap-pillérének számít, azonban nagy valószínűséggel jóval korábbra tehető a szokás eredete. Anatólia régi néphitében nincs a meglétére utaló jel, egyes kutatói vélemények szerint „bizonyos totemnek bemutatott áldozatról van szó, ami a vitézség egyik fokmérője, tudniillik ha hang nélkül kibírja a legény, hogy lemetszik a peniszen túlnövő bőrdarabkát, vitéz lesz belőle.” véli Ismet Zeki Eyuboğlu, török kutató.

Mazahéri a középkori muszlim életről szólva írja, hogy „a sémi népek és a feketék régóta metélkeznek, a sémiták még a lányokat is körülmetélték, kivágták a klitoriszt.”

A termékenységi áldozatnak tartott rítus jellemző volt a komoly sémi hatás alatt álló területeket, úgymint, Szíriában, Egyiptomban, Afrikában és Mezopotámiában. Perzsia és a többi iráni kultúrkörhöz tartozó területek sokáig ellenálltak, végül csak a fiúk esetében maradt meg a körülmetélés, de, hogy különbözzenek a zsidóktól, későbbi időre, a gyermek 7-13 éves korára tették a metélkezés idejét. (A Kilimandzsáró lábánál élő törzseknél, a maszájok némely csoportjánál ma is metélik a lányokat. A hét évenként rendezett rituális metélés kegyetlen, és a higiéniai követelmények teljes mellőzésével végzett beavatkozás sok áldozatot követel.) Régészeti leletek nem utalnak arra, hogy az iszlám felvétele előtt az anatóliai kultúrában élt volna a metélkezés szokása. Herodotosz híres történelem könyvében az egyiptomiak metélkezéséről ír. Nagyon valószínű, hogy a szokás az egyiptomi kultúrából terjedt el az arabok között, tőlük a zsidók vették át és a Szíria felől érkező zsidóktól került a kisázsiai török kultúrába.

1. Rituális mosakodás a Szent kútnál
(Konya, 2001.)

Mivel az egészségügyi szempontok indokolták, a forró égővi országokban hamar elterjedt, s a térhódítás az iszlám vallás felvételével könnyebb volt. György barát írja a középkorban : „ nekem úgy tűnik ezek inkább azért metélkeznek körül, hogy mosakodásuk – amikor is az egész testüket leöblítik vízzel, ne legyen érvénytelen csak azért, mert maradt egy darabka száraz terület a fityma alatt. És ez az oka annak is, hogy szorgosan levágják a körmüket és a hajzatukat. „ (A rituális mosakodásra utal persze,

2. Rituális mosakodás után
(Edirne, 2002.)

de valójában a napi ötszöri mosakodás is népegészségügyi célokat szolgál, csak másodlagosan épült be a szakrális szokások közé.)

Noha a Koránban nincs külön kitétel arra vonatkozóan, hogy ajánlatos a valás követőinek metéltetni magukat, - az első írásos forrás az arab irodalomból való – Mohamed próféta hasznosnak találta és szorgalmazta hívei számára a metélkezést. A muzulmán vallást elfogadóknak 717-721 között Abdülaziz idején tették kötelezővé. Abdülaziz halála után Eszrasz idejében, hogy növeljék a hívek számát, adómentességet az iszlám követők számára. Aki elfogadta a vallást, körbemetélésével igazolta megtérését. Ezentúl a megtértek számára kötelező volt imádkozni és a Koránt olvasni.

3. Iskolás fiúk

Idővel új szokások jelentkeztek. A gyermekeket nagy ünnepség keretében metélték. A szünnet ünnepségeit szerájokban vagy városokban, falvakban a külön erre a célra feldíszített helyeken rendezték. A metélkezés ünnepe a férfivá avatást is jelentett egyben . A fiúgyermekek életük legnagyobb eseményének tekintették. Általánosan elfogadott nézet volt a középkorban , hogy a 7 évesnél fiatalabb gyermek még nem képes felfogni a vallás lényegét, így nincs értelme a beavatásának, ezért 7-12 éves

kora között végezték el a beavatkozást. Amíg a metélkezés ideje el nem érkezett a fiú és lánygyerekek együtt nevelkedtek a háremben. A szünnet után a felnőttek maguk közé fogadták a „férfivá” avatott kisleányt, iskolába írták vagy tanítót fogadtak mellé. Az Oszmán Birodalomban az a szokás alakult ki, hogy a gazdag családok a szegény vagy árván maradt kisleányukat saját gyermekeikkel együtt metéltették. A történeti irodalomból ismerünk olyan esetet, amikor is: „1758 szeptemberében Sadrazam Ragip Pasa, Ali Pasának árva gyerekével együtt 10 napig tartó ünnepség keretében 800 gyermeket metéltetett.” A beavatkozást végző szünnetdzsi (szünnetci) a középkorban a zsidó vallásúak közül került ki. Evliya Cselebi csupán Isztambulban a céhekbe tömörült szünnetdzsik számát 400 főre, az általuk fenntartott üzleteket 300 főre taksálta. A szünnetdzsi amolyan felcserféle, vagy borbély a faluban, de olykor az imám is végezte, és teszi ma is ezt a feladatot. A szünnet szokássora a középkorban alakult ki és a rítus megtartó erejénél fogva szinte napjainkig ugyanúgy maradt. A metélkezés alkalmával selyem inget adtak a gyermekre, fejére díszes fejfedőt tettek olyat, amelyet az oszmán szultáni palota apródjai viseltek. Széttárt lábbakkal állt a gyermek, kezét hátul összefogták, lábait erősen tartották, amíg a felcser tette a dolgát a beretvával. Közben a kint lévők éktelen zajt csaptak, részint azért, hogy az ártó gonosz szellemeket távol tartsák a gyermektől, részint pedig azért, hogy ne hallják annak ordítását. Óvták a gyermeket a nazar (rontás, szemmelverés) ellen írással is, a mellén átvetett selyemszalag Masallah felírat azt jelenti: Allah óvja... Szemmelverés ellen úgy védték még a gyermeket, hogy lányruhába öltöztették, arcukat fátyollal takarták el. Az ünnepi ruhába öltöztetett gyereket lóra ültették és elvezették rokonlátogatásra. Ez a látogatás 3-4 napig is eltartott, közben körül járták a város minden fontos helyén. A rokonok juhot ajándékoztak, aminek a szarvát befestették vörös festékekkel és feldíszítették. A felékesített juhot körbesétáltatták a ház körül

4. A szünnet ünnepi viseletébe öltözött kisleány Edirnében, 2002-ben.

és csak ezután ölték le, mint áldozati állatot. A korabeli leírások hozzávetőleg így szólnak az avatás rítusáról, ami akár a mai eseménysor leírása is lehetne. Oly annyira, hogy a vörösre festett szarvú kos termékenységi szimbólum, s mint áldozati állat az anatóliai lakodalmak szokásokban része a récents kultúrának. A vőlegény kost ajándékozik a menyasszonya családjának. A kos szarvát vörösre festik, mindenféle díszet raknak rá, majd a családból egy nőtlenségi fiatalember levágja. A beavatkozás után ugyancsak nazar (igézet, szemmelverés) ellen védte a gyereket az ágyba széthintett çörek otu (Nigella sativa- kandilla). A vérzést

különböző módon csillapították a középkorban. : olajba mártott gézt tettek a sebre, homokot szórtak, vagy kréaport, meszet hintettek rá, fügefafa levéllel borították.

Kevés változás történt a szokásban, az eltérés inkább táji jellegű, a helyi szokások formálták. Anatóliában ma már nincs pontos szabály arra nézve, hogy mikor kell elvégezni a metélést. Ezt rendszerint a család anyagi helyzete dönti el. Általában az iskolába kerülés és 15 éves kora között esik át rajta a gyermek. Teljesen egyértelmű, hogy jelentős fordulópontot jelent az életében, ami után megváltozik a családban betöltött státusa, amilyen férfivá avatási szertartás ez.

Amíg a középkorban a vallási jelleg dominált a szokássorban, napjainkban inkább a legénnyéválás ünnepévé lépett elő, illetve a legényavatásnak a régi török szokását a vallás beépítette szokássorába.

Ettől kezdve kikérik a véleményét a családban. Gyakran a testvérekkel, rokon gyerekekkel együtt metélkeznek. Úgy tartják, a legmegfelelőbb nap erre a csütörtök, péntek, és a vasárnap, az évszakok közül pedig a tavasz és az ősz, nyilván azért, mert a por és a meleg miatt a fertőzésveszély ebben az időszakban a legkisebb. Ami a pénteket illeti, nem kétséges, hogy szent nap lévén, minden, a vallással kapcsolatba hozható dologra alkalmas, ráadásul a hátralevő hétvégén jut elegendő idő a nagy ünnepelés okozta fáradalmak kipihenésére. Eltérések csupán annyiban

5. Az ünnepre készülve

mutatkoznak, amennyiben a helyi közösség, a gazdasági élet jellegéből adódóan saját életmódjához illesztette a szokást. Elmapinar (Belső-Anatólia) faluban a nyári betakarítás után időszakban, őszbehajlóan tartják a szünnetet. Egyre népszerűbb, hogy nem a háznál, hanem a közeli nagyvárosban, Ankarában kibérelnek egy szalont, vagy kerthelyiséget és ott ünnepli a né-

pes família a gyermek felerdülését. A levágott bőrdarabkának sorsvető szerepet tulajdonítanak: ha a kórház kertjébe dobják, orvos, ha az iskola udvarára, tanár lesz a fiúból... Ahirlikuyu faluban rendszerin 5 éves korukban metélik a fiúkat, mert azt tartják, hogy minél korábban történik annál hamarabb elfelejtik a gyerekek a rossz élményt. Itt fontos szabálya a faluközösségnek, hogy olyan férfi, aki nem esett át a szünnet szent szertartásán, nem ölhet áldozati állatot. Ebben a faluban a borbély végzi el a beavatkozást. Ha a gyermek szegény családban él, a rokonok segítenek az ünnepség (sünnet düğünü) megrendezésében, hogy a társadalmi helyzetéből adódóan semmiféle hátrányt ne szenvedjen a gyermek. Az ugyancsak belső-anatóliai falu, Bosnak-Kesikkavakban az aratás és a kerti munkák befejezésével tartják az ünnepet. Rendesen szünnetdysi, vagy doktor, esetleg valamelyik egészségügyi dolgozó végzi el a beavatkozást. Itt a lakodalmas eseményekhez hasonló ünnepség keretében történik a metélés, megelőzi a kina gecesi a 'henna éjjele' amikor is a teljes megtisztulást célzó rituális mosakodás keretében hennával festik meg a gyermekeket. A hennának (*Lawsonia inermis*) itt szakrális szerepet tulajdonítanak, a vallásos szertartás része az, hogy a porrá tört és vízzel elkevert tartós bőrfestékekkel jelet tesznek a gyermekekre. Az emberéletnek valamennyi jelentős fordulóján az rituális mosakodásnak ezt a formáját gyakorolják. Lezárása ez egy életszakasznak, és kezdete az újnak.

6. Iszpartai gyerekek a nagymamával
(1998.)

A metélkezés olyan fontos fordulópontja a gyermek életének, amelynél a kirve (a keresztény kultúrkörben a keresztapához hasonlítható személy) is fontos szerepet kap. Ő tartja a gyermeket a metélő-beretva elé, ő veszi az ünnepi ruhát is.

7. Kurd táncosok Edirne utcáján (2002.)

Az ilyenkor szokásos viselet alig változott az elmúlt évszázadokban valamit. Az egykori szultáni hadsereg apródruháját hordják a gyerekek, fehér pantallót, kabátkát, hozzá vörös vagy kék perelint fehér prémmel és turbánt, esetleg valamilyen „mundért” amit Atatürk seregében viseltek. Újabban a rokonok és a barátok aranyat vagy ezüstöt tűznek a gyermek ruhájára. A legnagyobb ajándékot és a szünnet teljes ruházatát, beleértve a hosszú selyem-hálóinget is, amit a gyerek a műtét után visel, a kirve veszi és az ünnepség költségeinek javarészét ő állja. Haymana-Burunsuz faluban a kirve az esemény fő szervezője és szertartásmestere is. Azonban vannak Törökországnak olyan vidékei, ahol nem ismert a műrokonságnak ez a formája Kars, Sivas, (Kelet-Anatólia) és Mersin (a Földközi-tenger partvidéke) nem

más, mint a gyermek névadóapja tartja a fiút a műtét idején. Más területeken, így Emirdağ, Afyon, Amasya, Giresu, Artvin, Kirsehir, Narman, Erzurum, Diyarbakir, Tunceli, Urfa, Gaziantep vidékén, ahol meglehetősen vegyes etnikumú a lakosság, jelentős a kurd népesség ugyancsak a névadó személy fogja a gyermeket. Samsun, Amasya vidékén a sağdıç (a lakodalmas gazda), vagy, mint Sebinkarahisar, Giresu, Bar vidékén a lakodalmas gazda mellett segédkező, amolyan „kiszőfőly”, a bacanak fogja le a gyermek kezeit.

A szokássornak fontos mozzanata az ágy előkészítése. Mint valami szentélyt, úgy rendezik be a szobát, selyemmel, csipkével borítják az ágyat, ahol pihennek a gyerekek. Mivel nagy vendégsereg hivatalos, ígykeznak mindent beleadni, olykor

egymás túllicítálva adnak a külsőségekre. A gyermek drága ajándékokat kap, a ruhájára aranyakat tűznek. A vendégek a városokban a kibérelt szalonokban szórakoznak. Kivétel néhány falu, mint Ayas, ahol igen szűk a résztvevők köre, csak a közeli rokonok és szomszédok vannak jelen, s a nők a férfiaktól elkülönülve mulatják az időt.

A metélkezés a legelső nagy esemény a gyermek életében, amikor a társadalmi elvárásoknak kell eleget tenni. Nagy bátorságpróba ez, ezért a esemény előtt komoly pszichológiai felkészítés folyik. Már jó előre tudatják a gyermekkel, hogy milyen fontos állomása ez az életének.

A műtétet közvetlenül megelőző napokon már az ünnepi ruhájában lóra ültetik, vagy autót fogadnak és azzal viszik körül a falun, városon, hogy mindenki lássa milyen esemény előtt áll a kislegény. A pénteki istentiszteletre minden rokon férfi elmegy a dzsámiba, ahol az imám külön imába foglalja a gyermek nevét és azt, hogy milyen különleges esemény előtt áll. Így mire elérkezik a beavatkozás ideje, szinte eufórikus állapotba kerül és valóban úgy éli meg az eseményeket, mint életének legjelentősebb napját. Valóban az is, hiszen innen átlép a legénykorba, amikor is más családi státusz jár, a társadalmi elvárások is mások. A felnőtt, férfikor a felövezéssel (kuşaklamak) 17-18 éves korában jön el.

8. Iskolások a Kékmeccet előtt

9. Nomádok a Taurusz déli lejtőjén
(2003.)

BARTHA JÚLIA: Adatok az a török nép etnobotanikai ismeretéhez In Keletkutatás, 1993

Szünnet.A metélkezés,mint avatási szertartás az anatóliai török kultúrában. In: Ethnographia,114.évf.(2003)3-4.Sz.305-313..

BAYAT, ALI HAYDAR: Osman Imperatorlugu Türkiye'sinde saray disi sünnnet merasimleri In: Milletlerarasi Türk Folklor Kongr. Bildirileri. Ankara.1982.

ÇELEBI, EVLIYA : Seyehatname . Istanbul, 1969.

EYUBOYLU, ISMET, ZEKI: Anadolu Inancлари, Anadolu Üclemesi I.Istanbul, 1998.170-171.

GEORGIUS de Hungaria –a Szászsebesi Névtelen: Értekezés a törökök szokásairól, viszonyairól és gonoszságáról 1438-58. In: Tardy Lajos: Rabok követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról Budapest, 1977.

MAZAHÉRI,ALI: A muszlimok mindennapi élete a középkorban a 10-től a 13. századig. 1989.

Gül

Rózsa a török hagyományban

A közel-keleti népek közül a perzsák már az ókorban fejlett kertkultúrával rendelkeztek, valószínűleg a rózsza ismeretét és szeretetét is tőlük vették át a törökök. A perzsa birodalom jól szervezett államigazgatása gondoskodott mindenről, még arról is, hogy a királyi posta útvonala mentén parkosítsák a tájat, komoly tájrendezést végeztek, ahol az utazóknak pihenő helyeket rendeztek be. Sok rózsát és ibolyát ültettek. Ezek a növények aztán elterjedtek, a mediterrán kertek legfontosabb növényei lettek. A világon ismert 115 rózsafaj közül a legtöbbnek őshazája Ázsia. A török hódoltság korában a 16-17. században a főúri kertekben is pompázott sokféle virág. Zrínyi Ilona munkácsi kertjében több rózsafajta, teljes szegfű, szarkaláb, izzóp zsálya, ibolya, és szegfű virított.

A magyar olvasó, ha a török „gül” szót meghallja, azonnal a Rózsadombon lévő Gül Baba türbére gondol, nem is jár messze a valóságtól, hiszen a Rózsa apó síremlékének és az azt körülengő legendákból szép csokrot lehetne összeszedni. Az egykori dervis, az utókor megszépítő emlékeztetésében a rózsáit gondozgató, Allahnak tetsző életet élő aggá szelídült képe olyan mélyen megmaradt a köztudatban, hogy a dombot, amelyen egykor a kolostora állott, Rózsadombnak nevezték el.

A legtöbb legenda a rózsakertész Gül Babához fűződik. Közülük egy így szól: egy öreg zarándok a Tigris folyó mellől elhatározta, hogy a Mekka után az iszlám legészakibb szent helyéhez, a budai Gül Baba-sírhoz is elzarándokol. Földijének tudta az egykori dervist, s azt is tudni vélte, hogy valaha illatszerárus volt, akinek boltjában csókot édesítő cédruskenőcs és persze rózsaoilaj is volt. Egy napon azonban nem nyitott ki

*1. Gül baba szobra
a budai Rózsadombon*

2. Gül baba sírja

a bolt. Ajtajára tevét pingáltak, ami annak jele volt, hogy a tulajdonos zarándokútra ment. Ám nem tért haza, hanem elindult, hogy ellesse a bolgároktól a rózsaoajj készítésének titkát. Megtanulta, hogyan kell a rózsaszirmokat leszedni holdas éjjelen, esővízben miként hevítik, s hogyan szűrik le a tiszta rózsaoajjat. Az igazi rózsaoajjhoz szüksége volt egy bizonyos kazánliki fajtákra is: a feketére, ami az apát, az erőt jelentette, a pirosas színűre, az anyára, amely a jószágot, a vérszínű fiúra, amely a kedvet, és a halvány fehér rózsára, a leányra, ami a különös bájt adta a rózsaoajjnak. A bolgárok azonban féltve őrizték a rózsákat, mindenkit megmotoztak aki elhagyta a várost. A mi emberünket is, még a turbánját is lecsavarták, de ő csak tűrte és szorgalmasan morzsolgatta a tesztipjét (olvasó), a motorzók nem is gondolták, hogy az olvasó harminchárom szeme egy-egy rózsamagot rejt.

De rosszul számolt, mert minden színből tíz-tíz szemet tett, csak a feketéből hármat. A monda szerint ezért nincs ereje a budai rózsaoajjnak. Nagy szerencse érte a zarándokot, a budai pasa neki ajándékozta azt a dombot, amit ma Rózsadombnak hívnak, hogy ott honosítsa meg a bolgároknál tanult mesterséget. A rózsái után őt magát is Rózsa apónak, Gül Babának nevezték.

A bektasi szerzetesként ismert Gül Baba nevében a rózsza a tisztaságot jelentette, mivel dervisünk Vámbéry Ármin feljegyzése szerint igen szerette a rendet maga körül.

A szerzetesrendet a 13. században Mevlána Dzseláleddin Rúmi konjai (Konya, belsőanatoliai város, a mevlevi kolostorról híres) szerzetes alapította. Az ismert török világutazó, Evlia Cselebi azt írta a mevlevi kolostorról, hogy a heti vallásgyakorlaton részt vevő dervisek mindegyike egy-egy kertnek a „gül”-je, vagyis rózsája. Ugyanilyen misztikus értelemben szerepel Evlija, Gül Baba tiszteletére írott versében is:

*„Az egyenesség és igazságosság rózsaligetjének rózsája.
Szenteknek szentje a budai Gül baba.”*

Más hagyomány szerint a rózsának kitüntetett helye van a bektasi szerzetesek és az alevik (síita szekta, Ali követői) között. Himnuszaikban gyakori a rózsacsokor kifejezés, ami arra emlékezteti a renchez tartozókat, hogy Ali közvetlenül a halála előtt rózsát kért...

A folklór és a népetimológia azonban a legritkább esetben cseng össze, legvalószínűbb az, hogy a dervisek a gül (rózsa) szó misztikus értelmét használták, véli Ágoston Gábor turkológus.

Egy angol esztéta megvizsgálta 2200 török költő verseinek világát s egy sem volt, aki ne említette volna meg a rózsát. A szépség leírásánál a leggyakrabban használt szimbólum. A virágnyelv keleti eredetű, belőle sarjadt a népköltészet számos műfaja. Legkorábbi rétege a mítoszok világába vezet, a folklór a virágnyelv folyamatos feltöltődését továbbélését hozza. A kedves megszemélyesítője, a szerelem jelképe a népköltészetben. A szerelmes „gülüm”-nek, rózsámnak nevezi kedvesét nemcsak a török kultúrában, hanem szerte a világon.

A vallási életet sem hagyta érintetlenül a rózsza kultusza, bár közvetlenül a vallási rituálékban nincs jelen. Azonban az iszlám templomok, mint általában a templomok a közösségi élet színterei is egyben, így nem számít meglepetésként, hogy egy hagyomány szerint a nagymecsetek előtt illatszerárúsok látták el kicsiny üvegcsekben tartott illatszerekkel a híveket. Az ingyencsek a legnagyobb élvezettel szippantották be a királyi jázmin, a perzsiai rózsza, a nárcisz, a kámfor, az albán tavorózsza illatát. A prófétának igen kedvére való volt ez, hiszen mint ismert, a szépasszonyoknál jobban csak az illatszereket szerette. Úgy tartotta, hogy a rózsza, a jázmin, és a jácint lehelete néma imádság...

3. Rózsza a turbánon
(Alanya, 2003.)

4. Gül baba türbėje a Rózsadombon

A rózsza kedvelt növénye a népi gyógyászatnak is. Levelét, virágját és magját egyaránt használják. Sok fajtáját termesztik de leginkább a vörös rózsát kedvelik. Májbajok ellen 2 dirhemnyi (8 gr.) rózsalevél forrázatát kell meginni. A rózsaszirmokat összegyűjtik és megszárazítják. Gyakran kemencékben szárítják és úgy teszik el vászon zacskókban. Teaként fogyasztva a belek működését segíti, gargalizálva a mandulagyulladás hatásos ellenszere. Szárazított rózsaszirmokat rágcsgálva erősödik a fogíny.

A Taurusz hegység lejtőin megbúvó falvakban rózsalekvárt is főznek. A szirmaiból készült rózsavíz illatosító szerként használják, a mindennapok szépítőszerei. Törökország legismertebb rózsaultetvényeiről messzeföldön híres városa Isparta. A város főterén áll egy hatalmas rózsaszobor. Aki nyár derekán arra jár, elbódul a rózsairattól. Legyen az közép-ázsiai vagy kisázsiai török, (vagy akár magyar), a rózsára gondolván a szerelem, a szépség, maga az élet jut eszébe.

ANDREWS, PETER ALFOD

Türkiye’de etnik gruplar İstanbul, 1992.

ÁGOSTON GÁBOR – SUGÁR BALÁZS

Gül Baba és a magyarországi bektasi dervisek Budapest, 2002.
Terebess Kiadó

KALAFAT, YASAR

Balkanlar’dan Ulug Türkistan’a Türk Halk Inanclari I. Ankara,
2002.

SURÁNYI DEZSŐ

Kerti növényeink regénye Budapest, 1985.
Mezőgazdasági Kiadó

YILDIZ, RAMAZAN

Sifali bitkiler ve hastalıklar İstanbul, 1983.

Török népi építészet

A török építészetéről általában kevés európai forrás van, a meglévők is elsősorban a mecsetek, fürdők építési bravúrjainak leírására térnek ki. A népi építészet kevésbé került az érdeklődés homlokterébe, ami érthető egyfelől, hiszen az építmények milyensége, funkciója szorosan összefügg az életmóddal, ez pedig hosszas megfigyelést kíván.

A téma iránt érdeklődő kutató haszonnal forgathatja a török hódoltság idején írott követjelentéseket vagy az elhurcolt rabok utóbb előkerült értekezéseit. Így fogalmat alkothat a középkori állapotokról, bizonyos épület-típusok már akkori meglétéről. Ezek a források mindenképpen fundamentumát jelentik a további kutatásoknak, mert bár az utóbbi évszázad, a 20. század hozta Törökország életében a legnagyobb léptékű fejlődést, az alaptípusok sokkal korábban alakultak ki és a mai népies építkezésben is fellelhetjük jó néhány sajátosságukat. Dolgozatom a terjedelmi korlátok miatt sem vállalkozhat a török népi építészet teljes bemutatására, csupán a jellemző épület-típusokra szeretném felhívni a figyelmet.

A középkori források között igen becses a Szászsebesi Névtelen, Georgius de Hungária 1438-58 között írott értekezése, amelyben a török építészet egyszerűségét jegyzi meg: „... Városaikban csak ritkán akad kőből épült ház, a főrangú urak, a templomok és a fürdők építményén kívül házaik általában inkább fából és földből készülnek. (...) Ha éppen nincs hadbaszólítás ideje, nyáron kimennek a ligetes helyekre és mit sem törődve lakóházaikkal, vászonsátrukban laknak, s szakadatlanul vadászattal és egyéb szórakozással foglalkoznak csupán.”¹ A jürüökökről, Törökország mai nomád vagy félnomád életmódot folytató, türkmén származású etnikai csoportjáról így szól: „... ezek megszámlálhatatlanul

1. Faház a 18. századból Edirne, 2003.

1 Tardy Lajos 1977.81.

sokan vannak, mégpedig olyan formán, hogy szétszórtan élnek Törökország egész területén és már alig tudja a föld befogadni őket barmaik és egyéb jószágaik sokasága miatt. Ezek semmit sem törőnek a lakóházakkal, az épületekkel: bejárják az ország egész területét és olyan kényelemben, amit a legelők és az állatok java éppen megkövetel. Télen levonulnak az ország alsóbb, meleg éghajlatú területeire, nyáron ismét visszamennek a felsőbb tájakra.”²

2. A hagyományos városi építészeti örök a jellegzetes török építéstílust Alanya, 2012.

A Fekete-tenger partvidékének népies építkezéséről szóló első híradások egyike Rubigally Pál írása, amikor is 1540-es konstantinápolyi utazásának történetéről szól: „ez a török tömeg mindazt, ami most megvan és épül, másként nem is tudja felépíteni, csak fából.”³

Törökország néprajzi kutatásai kis fáziseltolódással egybe esnek az európai néprajztudomány kezdeteivel. A török magyar néprajzkutatásnak vannak ugyan közös pontjaik, így például a 20. század első felében a Györffy Istvánnal kezdődik a török népi kultúra iránti érdeklődés. Kulcsmbere volt a török-magyar tudományos kapcsolatok szervezésének, s az, hogy a török néprajzkutatás intézményrendszerét magyar mintára szervezték meg, nagy valószínűséggel az ő hatása volt.⁴ Györffy részt vett a Lenád-féle kisázsiai expedíció munkájában 1918 őszén. Feljegyzései, a török településszerkezetéről, népi díszítőművészetről és a népi építészetről nagyon hasznosak, jóllehet, csupán az egykori észak-bythiniai részt járta be. Hagyatékából nemrég került elő az a házfelmérés, ami az első, és mindeddig egyetlen magyar forrása a lakótorony-szerű háztípusnak.

A 20. század óriási változásokat hozott a török társadalom életében, s ezek természetesen kihatottak az életmódra, a lakáskultúrára is. A ma közel 77 millió lélekszámú ország fiatal

2 Tardy Lajos 1977.195-207,

3 Rubigally Pál: Konstantinápolyi utazásom története 1540. Tardy L. 1977. 195-207.

4 Bartha Júlia 1997.75.

nemzetnek számít minden statisztikai szempontból. A munkaképes lakosságnak több, mint fele harminc év alatti, és a kötelező iskolai oktatás miatt a társadalom műveltségi szintje is megemelkedett. Noha, a szokásokban, házasságban és a népi jogszokásokat illetően igen hagyománytisztelők a törökök, de az Atatürk-féle program, alkalmazkodás az európai kultúrához alaposan megváltoztatta a népeletet. Ma ugyancsak a reformtörekvések idejét élik a törökök, hiszen az Európai Unióhoz való csatlakozás érdekében meghirdetett reformok szintén nem hagyják érintetlenül a népi kultúrát sem.

Életmód

Ha a megélhetés helyben biztosított, a családi gazdálkodás megengedi, a fiatalok helyben maradnak és a családi munkaszervezetben az ügyességüknek, koruknak megfelelő munkát végzik. A földművelésből élő családoknál a paraszti munkaszervezet a hagyományos keretek között él. A család legidősebb férfi tagja a családfő, ő dönt mindenféle dologban, ami a család életét meghatározza. Amikor hajlott kora ér, a gazdaságot átadja az akkor legidősebb férfinak. A fiatalok házasságkötés után új hajlékot nem építenek külön, csak később, amikor megerősödnek anyagiilag, esetleg a család fiatal felnőtt férfi tagja új alapokra akarja helyezni a családi életét. Addig a szülői háznál laknak a fiatalok is, külön szobácskában ugyan, de egy háztartásban a család többi tagjával.⁵

Ha nincs helyben megélhetési lehetőség, esetleg szakmát tanult a fiatal, főleg, ha egyetemet végzett, elhagyja a szülői házat és a faluját, s nagyvárosban próbálja az életet. Ilyenkor lakást bérelnék, aminek a bérleti díja általában a havi fizetés egyharmad része. Általánosnak mondhatjuk, hogy a diplomás fiatalok elhagyják

*3. A városi építészet megőrzi
a népi diszítőelemeket
Alanya, 2005.*

⁵ Eröz, Mehmet 2000.

a falut, a könnyebb megélhetés érdekében városokba költöznek. Jelentős munkamigráció indult meg az 1990-es évek végén az Öböl-háború hatására. Főként Délkelet-Anatóliából indult meg a vándorlás a nagyobb városok felé. Ankara és Isztambul lakossága ekkor növekedett meg, (Isztambult ma 15 millió ember lakja), s ezzel megjelentek a város pereméhez ragasztott „bádogvárosok”, ugyanis a „gedzsekundu” jogszokása ma is él a törököknél. (*Gecekundu* az egy éjszaka alatt felhúzott hajlék, amit senki emberfia le nem rombolhat.)

A települések szerkezetéről általában elmondható, hogy halmozott jellegű, zengugos utcácskák jellemzik a városokat, noha az építészeket urbanisztikára is oktatják, a városképen ez nemigen látszik. A falvak pedig teljes mértékben alkalmazkodtak a terepviszonyokhoz, a helyi gazdálkodási szokásokhoz és a nagycsaládos szervezethez. A település tervezésének mindenféle megnyilvánulását nélkülözik.

A falvaik kicsinyek, amelyekben 30-50 ház van, az már elég tekintélyes falunak mondható. A falvak közel, 2-3 kilométernyire vannak egymástól ott, ahol jó termőföld van. Belső-Anatólia olyan vidékén, pl. az Obruk-fensíknak azon a szakaszán, ahol csak állattartásra alkalmas a vidék, Konya és Seydişehir között ritka a településhálózat. A nomád jürüköket elsősorban itt találjuk, illetve a Torosz hegység déli lejtőin, Antalya, Alanya, Mersin, vidékén.⁶

Nagy a kontraszt a város és a falu élete között. A népi építészeti sajátosságokat a modern falusi házaknál, de még a városi építészetben is megfigyelhetjük, ami mindenképpen a törökök hagyománytisztetének köszönhető. Gyakran láthatjuk a városi házaknál a hagyományos török építészet egyik jellegzetességét, a fából épített balkont, ami valójában olyan keskeny, hogy csupán két szék fér el rajta, állandóan résnyire nyitott zsalugátereik mögül kémlelték a ház asszonyai az utcai történeteket. A hajlék milyensége, elosztása elsősorban az életmód függvénye.

6 1988-2012 között számos alkalommal jártam Belső-Anatóliában, olykor hosszabb időt is töltöttem ott. Tanulmányaim alapja elsősorban saját gyűjtés.

A lakótorony, mint háztípus

A házakat a Törökország-szerre jellegzetesnek mondható lakótornyos formára építik. A lakótorony-szerű épület Győrffynek is felkeltette a figyelmét, megjegyzi, hogy „A törökök háza fából épül és mindig emeletes. Fölszínten van az istálló, emeleten a lakószobák. A török lakás legalább is két szobából áll, egyikben a férfi lakik, a másikban az asszony. Az asszony szobáját háremnek hívják.”⁷ Ez a háztípus ma is megtalálható Törökország mondhatni egész területén. Eredetét tekintve eltérőek a vélemények, Günay Reha szerint közép-ázsiai eredetű háztípusról van szó.⁷ Azonban az, hogy korai híradások a lakótorony-szerű házakat faházaknak írók, az elterjedés inkább Észak felől, a Kaukázus irányából történt,⁸ a kaukázusi népeknél, így az oszétoknál hasonló háztípus található,⁹ feltételezzük, hogy ebből az irányból érkezett a kisázsiai törökökhöz.

A lakótorony alsó szintjét nem lakják, azt tároló-helyiségnek használják, vagy teázót nyitnak benne. Ahol állattartás adja a család megélhetését, ott istállónak használják a földszintet.

A magasföldszintet lakják, ahol nagy balkont alakítanak ki, mert hiába van kertje a háznak, a kényelmet az ülepárnákkal berendezett balkon illetve az ezzel szervesen összekapcsolt lakószoba, nagyobb házak esetén a társalgó „oturma odasi” – *ülöszoba*, *társalkodó*, *nappali* jelenti számukra. Olyannyira jellegzetes része a balkon a török háznak, hogy még a városi lakásokat is ennek az igénynek megfelelően alakítják ki, sőt, a modern házakat már úgy építik meg, hogy a balkon egyik sarkában a grillező-kemencét is elhelyezik. Közös kémény fut fel, amihez csatlakoznak a kis grillsütők füstelvezetői.

4. Lakótorony típusú ház
Saratlikirgöz faluban 2004-ben

7 Günay, Reha 1998.

8 Baykal, Ari Riza 1995.23-25.

9 Selmeczi László 1992.126.

5. Lakótorony Kappadokiában 2004.

6. Barlanglakások Kappadokiában 2004-ben

A lakótorony-szerű háztípus olyan jellegzetessége a török népéletnek, hogy még Kappadokiában, a barlanglakásoknál is megfigyelhető ez az elosztás. A Göreme-völgy, Zelve, Üçhisar barlanglakásai között is több olyat találtam, aminek az alsó szintjén meg volt az istálló. Az etető vályúkat és az itató csészéket is kivájták a vulkáni kőzetből. Némelekben még nem is régen ott tartották az állatokat, a nyomokból erre lehet következtetni. Az istálló felett volt a lakószoba, ahová kívülről lehetett felmenni.

A lakószoba belseje nagyon kényelmesen van kialakítva, az ablak előtt padka, amelyre párnákat tettek és napközben azon ülve, beszélgetve, kézimunkázva jól lehetett látni a lenti eseményeket, vagy éppen azt, hogy közelít-e valaki a hajlék felé. A fal mélyedéseiből arra lehet következtetni, hogy mécsestartó, vagy

polcokat alakítottak ki belőlük. Az ablakdíszeket napsugaras motívummal díszítették. Jellemző díszítése ez a Göreme-völgy barlanglakásainak. Egyosztatú házakról van szó, ha bővült a család és már nem fértek, akkor a lakás melletti sziklából vájtak egy másik szobát. Egész lakórendszert lehet látni. Tökéletes kényelmet biztosítottak a barlanglakások, hiszen a vulkáni tufa olyan puha kőzet, amit nagyon könnyen lehet faragni, így minden tároló helyet a falba vájva alakítottak ki. A kőzet jól tartja a meleget, ami minden bizonnyal fontos szempont, hiszen az időjárás meglehetősen szélsőséges. Nyáron a hőmérséklet eléri a 40-45 fokot, télen pedig nem ritka a – 20 fok.

A természet nem kényezteti az itt lakókat, hiszen a gyér növényzetből látszik, alig van állattartás, legfeljebb kecskét, néhány lovat lehet látni. Több olyan barlanglakást láttam, ahol egy-egy család élt. A szokásos teraszt is kialakították maguknak, a berendezésből ítélve nem a jómódúak közé tartoznak. Çavusi (Csavusi) falu teljesen lakott, utcáit számozzák és a zezgugos „kecsijolu” (gyalogosvények) mentén villanyvezeték fut, tehát közvilágítás is van.

7. Sziklabár, internet 2004

8. Lakótorny
Saratlikirkgöz faluban
2004.

Üçhisar (Ücshiszár) a legmagasabban fekvő része Kappadokiának. Innen a legszebb a kilátás az egész területre.

9. Cavuslu – számozott utcák,
közvilágítás 2004

Fenséges és torokszorító is egyben a látvány, a szélformálta vulkáni tufa változatos formákban mutatja meg magát. Mivel a világon páratlan természeti jelenség ez, sokan kíváncsiak rá, ezért a tehetősebb török családok már kiszemelték maguknak egy-egy „tündérkéményt”, (a vulkáni képződmények neve : peribadzsali, ami tündérkéményeknek fordítható) , egy-egy barlangocska elé csinos kis *szelámlíkot* húznak és nyaralónak használják. A törökök nemcsak szükségből, hanem különködésből is építkeznek itt. A friss építmények alkalmazkodnak a táji adottságokhoz, jól illeszkednek a környezethez, de ismerve a zabolázhatatlan emberi természetet, ha nem történik valami komoly természetvédelmi szabályozás, féltő, hogy idővel megtörrik a varázs. Ezenlőre úgy tűnik, hogy a megélhetés diktálja azt, hogy az odalátogató turisták kiszolgálására az

egyik barlangban az „*Ezeregy éjszaka* „ nevű motelt rendezték be, máshol teázó várja a látogatót, de *Kaya bar – Internet* feliratot is olvashatunk. A török ember leleménye felülmúlhatatlan! A végletek országa Törökország. Lovas szekér és Internet várja Kappadokiában az odalátogatókat. Néhány vállalkozóbb kedvű turista felül a parasztszekérre és arról gyönyörködik a tájban. Az itt élők egyik jövedelem-kiegészítése ez, mások apró ajándéktárgyakat árúsítanak.

A vulkáni tufa könnyen faraghatósága régen ismert. Kappadokia egykori lakói a 8. században földfelszín alatt hoztak létre tizenöt várost, még hozzá úgy, hogy többségük 5-8 emelet mélységig lement. A keresztény lakosok ide menekültek az iszlám vallás elterjedése kezdetén az arab betörések elől. A különböző szinteken a védekezés bravúros módjait öltötték ki. A kiismerhetetlen labirintusnak beillő alagútszisztémában egészen hosszú

ideig el lehetett élni. A felső szinten voltak az állatok, vagy a kórház, lejjebb a tárolóhelyiségek, lakófülkék, konyha. Halottait a padlózat alá temették. A régészek egészen nagy területen tárták fel a földalatti városokat, több esetben a *tandirt*, a földbe mélyített tűzhelyet is pontosan lehet látni. Ezek a földalatti városok később is menedékkül szolgáltak, ma már azonban csak turista-látványosságnak számítanak.

Háztető formák

Éghajlati zónánként változik a tető formája illetve a tetőfedésre használt anyag.

Törökország északi részén, Trákiában nyeregvetős, cseréppel fedett épületeket láthatunk, délen, a Földközi-tenger partvidékén, ahol a csapadék csupán a ritkán hullott eső jelenti, sátozott építményeket húznak, meglehetősen alacsony, alig 30 fokos lejtéssel. Belső-Anatóliában, az Obruk fennsíkot elhagyva, a félsivatagos területeken megbúvó falvakban, ahol az évi csapadékmennyiség alig éri el a 400 mm-t, kétféle tetőszerkezet jellemző. Az egyik a *dongás*, *dongaboltozatos*, amelyről azonnal leszalad a csapadék, a másik a *lapos tető*, amit letapasztanak. Az utóbbit rendszerint úgy képezik ki, hogy középen lejtős és vízkiöppő csővel vezetik le az esővizet. Utóbbinál hordókban felfogják és öntözésre használják. Mind a dongaboltozatot, mind a lapos tetőt ezen a vidéken törekes agyaggal letapasztják.

A tapasztott tetejű házak az Obruk fennsíkot átszelő, egykor karavánút mentén megbúvó, szó szerint rejtőzködő falvak jellegzetes házai Konya és Aksaray között. Ezekben a falvakban a házakat vagy vulkáni tufából kifaragott kövekből építik, vagy vályogtéglából. Ha vályogból húzzák a falat, betapasztják, de

10. Dongaboltozatú tető
Saratlikirkgöz faluban 2004-ben

11. Tapasztott tetejű ház
Seydisehirben 2004-ben

nem meszelik. Ha vulkáni kőzetből készül a ház, nem vakolják és természetesen nem meszelik kívülről. A házak teljesen beleolvadnak a környezetbe. Messziről egyáltalán nem látszik, hogy hol van település, nem világítanak az apró házak. Minden bizonnyal oka van annak, hogy így alakult az építő gyakorlat. Az, hogy milyen veszélyek fenyegették az utazókat a karavánutak mentén, jól ismerjük az útleírásokból. Az sem véletlen, hogy meghatározott

12. Karavánszeráj a kősvatagban
2004

távolságra éppen ezen az útvonalon - az egykori Selyemút - mentén épültek karavánszerájok. Szerájok persze máshol is voltak, azonban itt feltűnően „sűrűn” található a többségében 11-13. században emelt épület. Ma már természetesen biztonsággal halad a jármű a kitűnő állapotban lévő nemzetközi főútvonalon, de a településszerkezetet és a népi építészetet kutató szemnek feltűnik ez a jelenség.

A törököknél a tanya ismeretlen dolog, mert a gazdálkodás nem olyan rendszerű, hogy igényelje dologidőben is az állandó jelenlétet. A nadrágszj-parcellák a települések határain vannak, onnan hazajárnak esténként. A nagy táblás búza, kukorica vagy cukorrépa földeket pedig egy tagban művelik, immár gépesítve, a munkákat a faluból vagy a közeli városokból irányítják.

A déli területeken, a mediterrán éghajlatú falvakban, városkáiban az elmúlt 10-15 év fellendült turizmusát kielégítendő, melegágyas kertészettel foglalkoznak, és citrom, banán és gránátalmaültetvényeket telepítettek. Jórészt ez adja a falvak megélhetésének alapját. Azonban délen ugyan, de a Földközi-tenger Kelet felé eső partvidéken, Mersin környékén, ahol igen köves a talaj, szinte csak félnomád falvakat lehet találni, itt nyaranta az állatokkal felvonulnak a fennsíkokra és csak az őszi beszorulást követően térnek vissza az enyhe éghajlatú falvakba. A nyári szállásokon már nem sátrakban, hanem házakban élnek. A nomád sátrat, a barna gyapjúból szövött csérgével borított sátrakat ma már csak ritkán lehet látni, még a kopár fennsíkon is egyre több a kőből épült pásztorhajlék. Ezek persze már állandó nyári szállások lehetnek. A fekete sátrat Isparta vidékén, főleg a Honamli-jürükök, valamint Keleten, a

Kars és Diyarbakir környékén használják.¹⁰

A török falusi ház berendezése nagyon egyszerű, de a kényelem minden fontos szempontját megtalálhatjuk. Mindenek előtt meg kell jegyeznünk, hogy belülről rendkívül tiszta. A lábbelijét a török ember mielőtt a szobába lépne, az ajtó előtt leteszi és harisnyában vagy papucsban, kötött saruban lép be. A szoba padlója tiszta, mint a patyolat. Szép szőnyegekkel merevül beborított. Bútorok nincsenek, csupán a fal mentén futó ülepárnák sora. Asztaluk csak egy kerek tálcaszerű korong, melynek lába alig 10-15 centiméter, a neve *szini*. Nem is áll a szobában, hanem étkezéshez megterítve szokták behozni. Evés után újból kiviszik.

A hagyományos lakásberendezésből hiányzik a ruhásszekrény, sőt ágys is. A ruha és ágyneműt a falba mélyített ajtóval ellátott üregben tartják. Talán a mi fali tékáinkhoz hasonlíthatnánk. Ágyat a szoba padlózatára szoktak vetni, vastag, gyapjúval tömött derékaljakkal.

Van a hagyományos török lakószobának egy különös tartozéka: a fürdőfülke. Ez a szoba egyik sarkában áll, szinte alig nagyobb egy tusolófülkénél, csak állni lehet benne és vödörből merik magukra a vizet. A mosdófülke mindig is része volt a falusi háznak, hiszen a törökök vallása az iszlám, előírja a napi ötszöri rituális mosakodást, naponta egyszer a teljes test lemosását folyó vízben.

A 20. század végén a televízió elterjedésével a falusi házak berendezései is változtak. A ház egyik szobáját városi ízléssel rendezik be, asztallal, székekkel, esetleg fotelekkel, s szalonnak nevezik. Azonban ezt nem használják csak ünnepek alkalmával a vendéget ültetik le itt. Maguk a hétköznapiakon a lakószobát használják, ott étkeznek és ott alszanak.

13. Galambdüç a sziklában,
Kappadokia, 2004

14. Lakóház Kuzdere-ben
2004

10 Kutlu, Ramazan 1987.

15. Kuzdere egyik modern labóháza
2004-ben

Tüzelőberendezések

„Kályhájuk nincs, hanem valami kandallóféljük van, ahol a nagy hasáb fa ég éjnek évadán, szigorú időben. A szoba nem hideg, mert az alatta lévő istálló melegíti anélkül, hogy az istállószag feljönne.” – írja Györffy István.¹¹ A módosabb házaknál szépen faragott füstelvezető, *pendelykémény* volt, újabban takaros vaskályhákat állítanak be, de csupán egyetlen helyiséget fűtenek, fával. Egyre elterjedtebb a modern berendezésű falusi házaknál a központi fűtés, amihez a meleg vizet napkollektorok segítségével nyerik. Hihetetlen ellentmondásnak tűnik, hogy a rendkívül szerény kinézetű falusi házak tetején a napenergia-átalakító berendezéseket látunk.

A konyhai tűzhely kisméretű, a földtől alig 50 cm magas kályha, vagy téglából rakott alacsony tüzelőberendezés. Általában nem

a lakótérben, hanem egy külön helyiségben van a konyha, ahol az ételeket elkészítik, de a szobában terítenek az étkezéshez.

A törökök az építészet terén is ragaszkodnak a hagyományaikhoz, még a modern városi építészetben is jelen vannak a népies motívumok. Mindig készek a hagyományos formákat újszerűen megjeleníteni. Egyik titkuk és erősségük éppen ebben rejlik

16. A régi és a modern jól megférnek
egymás mellett,
Kappadokia, 2004

11 Györffy István 2000.69.

17. Szobabelső Necatiye faluban 1988.
Mangal – faszénparázs-tartó, a szoba
melegítésére

18. Utcarészlet Alanyában 2003.

19. Alanyai látkép 2005-ben

20. Mahmutlar, 2003.

BARTHA JÚLIA

1997 Kartográfiai törekvések a török néprajztudományban
In: Fogó hold. Tanulmányok a török népi kultúráról. Debrecen,
72-81. /Folklór és Etnográfia 95./

BAYKAL, ALI RIZA

1995 Safrnabolı'da Yörük köyü ve Düğün adetleri İstanbul
Eröz, Mehmet
2000 Türk ailesi İstanbul /Milli Eğitim Bakanlığı yayınları
3403/

GÜNAY, REHA

1997 Tradition of The Turkish House and Safranbolu
Houses. İstanbul
Ismertette: Bozsaky Dávid Ethnographia, 113. 2002.171-174.

GYÖRFFY ISTVÁN

Írásai a Balkánról és Törökországról a szerző saját fotográfiáival
Budapest

KUTLU, RAMAZAN

1987 Honamli yörükleri. Isparta

SELMECZI LÁSZLÓ

1992 Építménytípusok a Nagy-kunság és a Jászság középkori
településein In: Régészeti és néprajzi tanulmányok a jászokról és
a kunokról. Debrecen /Folklór és Etnográfia 64./

TARDY LAJOS

1977 Rabok, követek, kalmárok az Oszmán Birodalomról.
Budapest

Két világvallás határán, Európa peremén: A Gagauzok

Aligha van másik olyan néptöredék Európában, amelyről oly keveset tudunk, mint a gagauzokról. Kultúrájuk kutatása nem érdektelen a néprajztudomány számára, mert egy olyan szláv környezetbe ékelt török eredetű népcsoport, amely a 13. század végén, 14. század elején keresztény hitre tért ugyan, de minden asszimilációs törekvés és más szorító kényszer ellenére nyelvében, identitástudatában a törökséghez kapcsolódik. Írásbeliségük csak századunk közepétől létezik, kultúrkincseik java a szájhagyomány révén maradt fenn. Kutatásuk azért sem érdektelen számunkra, mert történelmük egy epizódja a besenyők és kunok déli vándorlásához kapcsolódik. Tadeus Kowalski¹ szerint a Balkánon megtelepedő, a Fekete-tenger északi partvidékeiről származó besenyők, űzők, kunok és karakalpakok leszármazottjai a gagauzok. Azon kis török népek egyike, amelyet a nagy történelmi népmozgások szórtak szét. Önálló államuk sohasem volt, a nemzetté válás folyamatában elakadtak, illetve, mint a legnagyobb lélekszámú diaszpóra esetében - a moldvai gagauzok -, autonóm területtel kellett beérniük. Moldvai kirajzásuk 1770-ben kezdődött, Csadir és Orak falvak megülését, majd a 19. század eleji migrációs hullám idején a csadiri gagauzok Csadir-Lunga, az orakiak Avdarma falvakat hozták létre 1818-ban. A Dobrudza felől érkező rajzás eredményeként 1812-ben Düzgündzse, Kazajakli, Baurcsi, Tatár-Kipszak, Vulkanesti, 1814-ben Besalma, Bolboka, Taspunar, 1820-ban Csoltaj, Tomaj, Hajdar, 1821-ben Szatilikhadzsi (Alekszandrovka), Dimitrovka, 1830-ban Basköj, és Bolgarlika nevű települések jelzik a vándorlás irányát. Újabb migráció századunk elején indult meg Közép-Ázsia irányába: 1909-10-ben Dél-Kazakisztánban Aktyubinszkban telepszik le, majd 1925-ben egy csoportjuk Taskent környékére vándorol.

1 Kowalski, T. 1933. 27.

A II. világháború idején Dobrudzsa romániai részéről a gagauzok egy csoportja Argentínában és Brazíliában kereste a boldogulást.² A maradék, hozzávetőleg kétszázezres lélekszámú népesség Moldova, Románia (az Al-Duna mentén), Bulgária (Várna és Balcsik) között oszlik meg; arányairól csak becsült adataink vannak.

Eredetüket illetően megoszlanak a vélemények, több teória született: Radloff, W., Moszkoff, V. úzoknak tartja őket, akik a besenyő töredékekkel már 1048-ban a Duna-mentére vándoroltak. Újabb hullámuk a mongol támadások után, 1224-ben telepedt Dobrudzsa északi részére. Bolgár történészek egy csoportja, élükön Peter Mutavciewel, eltörökösödött bolgároknak, a görög származású kutató, Amatos és a román Georgescu, F. görög eredetűnek tartja őket. Más vélekedések szerint, II. tzeitin Keykavus (1238-1278) szeldzsuk szultán vezetésével Anatólia felől vándoroltak Dobrudzsába.³ A nyelvészeti kutatások az utóbbi feltevést erősítik.

Miként eredetük, úgy népvük is vitatott. Török kutatók, maguk a gagauzok által is használt etnonimet az Aga - úz ~ úz atya; Gök - úz ~ égi úz, eredeti úz; Kara - oguz ~ fekete úz; gaga - úz - Kipszak - úz (Kipszak országból való úz) jelentésű szavakból vezeti le. Nyelvészeti kutatások a „Keykávus”-ból eredeztetik.⁴ Nyelvük a törökség mai legnagyobb számú ágához, az oguz nyelvekhez (délnyugati csoport) tartozik, így legközelebbi rokonai a török, az azerbajdzsán és a türkmén.⁵

Kultúrájuk vizsgálatánál nem hagyható figyelmen kívül a keresztény vallás hatása. A 13. század végén, a 14. század elején ortodox keresztények lettek, az isztambuli görög patriarcha fennhatósága alá tartoztak. Személynévadási szokásaikban keresztény példát követnek, családneveik török eredetűek, miként etnikai tudatuk és nyelvük is. Vallási szokásaik és népszokásaik terminusai keresztény hatást mutatnak, de a szokások több eleme az iszlám vallású törökségi kultúrához kötődik. A kettősség szembevető példája, hogy a keresztény vallási ünnepeket és a

2 Güngör H - Argunşah, M. 1991. 14

3 Az eredetükről szóló teóriákat ismerteti Güngör, H 1991 2-19

4 Pusztán nyelvészeti vizsgálatokra épülő feltevés, történeti adatok nem támasztják alá, de a kutatók jó része és az újabb szakirodalom ezt fogadja el. Kárpát, K. 1976. 163-177

5 Kakuk Zsuzsa 1985. 12.

mohamedán áldozatünnepet is tartják, de az áldozati állat vérével keresztet festenek a ház különböző pontjaira és a gyermekek homlokára. Vallási szokészetükben számos görög szó található, ami azzal magyarázható, hogy a 19. század második feléig görög nyelven folyt az istentisztelet. A Bulgáriában élők esetében a bolgár nyelvi hatás természetes, hiszen bolgár környezetben élnek, az iskoláztatás bolgár rendszerű. Ugyanez vonatkozik a Romániában (Moldvában) élőkre is, tehát román és ukrán, illetőleg orosz jövevényszavak tarkítják olykor az anyanyelvet, amit valójában csak közösségen belül használnak.

Minden szempontból a Moldvában élők szolgálnak mintául, lévén ők a legnagyobb lélekszámú diaszpóra. 1957-től saját, 29 betűből álló, latin betűs abc-t használnak, napilapjuk, az Ana Sözü (Anyanyelv) latin írással jelenik meg.

Folklórgyűjtések jóformán csak népdalokra, négysoros szerelmi dalokra, találós kérdésekre, közmondásokra és némely szokás vizsgálatára vonatkoznak.⁶ Szemelvényünket az emberélet fordulóihoz fűződő szokásokból és közmondás gyűjteményükből⁷ válogattuk, miután ezek adják sajátos helyzetük legszemléletesebb példáit.

1. Férfiak egymás között
(Alanya, 2001.)

6 Kiemelkedő munkát végzett Zajackowski, W., Kárpát. K. A folklórkutatások eredményét hozó munkákat a bibliográfiában sorolom

7 Gílgör, Harun-ArgunŞah. Mustafa a gagauzok nyelvét, történelmét szokásait és népi irodalmát bemutató gyűjteménye Ankara, 1991 Születési szokásaik

2. Piacon (Alanya, 2001.)

Születési szokásaik

Azt tartják igazán áldásnak, ha fiúgyermekkel szaporodik a család. Az elsőszülött fiú az apja nevét kapja. Hogy az újszülöttet megóvják a rontástól, a születést követően, amint lehet keresztelik. Amíg keresztvíz nem érte a gyermeket, nem maradhat egyedül, felügyelet nélkül. Ha más megoldás nincs, a nagymama keresztel a templomból hozott szenteltvízzel.

A gyermekágyas szobájába idegen nem léphet be, ha mégis be kell mennie, a küszöbre tett parázson kell átlépnie, ily módon óvják a gonosz szellemek okozta gyermekágyi láztól. A rontástól való félelem miatt a gyermekágyas születés előtt és után 3 napig nem vehet vizet magához (pálinkát iszik) - nem is mosakodhat. Negyven napig tart a gyermekágyas állapot, ez idő alatt nem mehet ki

a házból sem az anya, sem a gyermek. A negyven nap elteltével első útjuk a templomba vezet, ahol a gyermeket bemutatják az Istenanya ikonja előtt és imát mondanak felette. A fiúgyermeket kétszer mutatják be a Mária-ikon előtt és az anya a nagymamának adja át.

Az újszülött köldökére kenyeret tesznek, majd egy darabkáját faekére akasztják, hogy szorgalmas, jó földműves váljon a gyerekből.

Házasságkötés

A házasság a két szülő közötti megegyezés alapján történik, a vagyoni helyzet döntő szempontnak minősül. A nőrablás útján létrejött frigy ritka. A legkisebb fiúgyermek marad a szülőkkel, asszonyt csak ő visz a házhoz. Ha több fiútestvér él a családban, az idősebbek külön költöznek. A házasságkötés a keresztény

hagyományoknak megfelelően zajlik, törökös elem a leánybúcsúztató csupán, amikor is a menyasszonyt hennával (*Lawsonia inermis*) festik, hogy megtisztulva lépjen az új életbe. A bulgáriai gagauzok között szokás még a völegényes házra kitűzni a lakodalmas zászlót.

Temetkezési szokások

Temetkezési szokásaik az iszlám és a keresztény vallás sajátos keveredését mutatják. A holtat borral mossák le, fejét fehér gyolccsal bekötik, tiszta ruhát, zoknit és új cipőt adnak rá, zsebeibe pénzt tesznek, majd halotti leplet terítenek rá, amelyen fekete kereszt látható.

A halottas házhoz virággal érkeznek a részvétnyilvánítók. Virasztanak az elhunyt mellett. A hozzátartozók marék földet dobnak a sírba, „Allah nyugosztalja, legyen könnyű a földje” - szavakkal vesznek búcsút tőle. Sírjelként fakeresztet szúrnak a feje felől. Az öngyilkosok nem részesülnek egyházi temetésben, halálukról hírt sem adnak. Nem prédikál pap, nem gyújtanak gyertyát, és csupán jól összekötözve lepedőbe csavarják, nehogy kísérletként visszajárjon. Holttestét az ablakon át adják ki, és a temetőn kívül temetik el. Bármely napon temethetnek, húsvétot és karácsony első napját kivéve. A moldvai gagauzok rögtön a temetést követően ülik a halotti tort. Kenyérrel kínálják a részvétnyilvánítókat (*Dzsan pideszi* -> a lélek kenyere, a lélek pitéje). A dobudzsaiak a temetést követően a kilencedik napon ülik a halotti tort, amelyre papot is hívnak. A huszadik napon újra összeülnek, kenyeret és bort kínálnak. A negyvenedik napon újfent. A pap pohár vizet vesz a kezébe és a halott leikéért a földre önti. A tor után, ha férfi az elhunyt, a férfiak, ha nő, a nőrokonok mennek a pap kíséretében meglátogatni a sírt. Kancsó bort vagy vizet visznek magukkal, megöntözik a sírt, nyugalmat kívánva a holtnak. A Bulgáriában élők hét év elteltével felszedik a csontokat, borban átmoszák és újra eltemetik.⁸ Negyven napos gyászt tartanak, a gyász színe fekete. A férfiak fekete inget viselnek és a gyászidő alatt nem borotválkoznak.

8 Güngör, A 1991 35-37

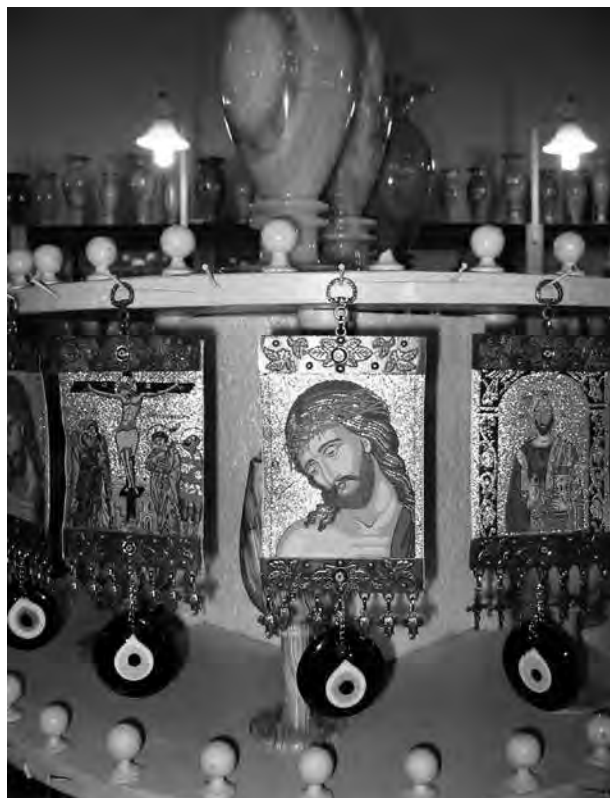
A temetkezési szokásokban a tilalmi napok - a keresztény nagyünnep - valamint a kenyér és bor a keresztény vallás hatása, a negyvennapos gyász, a tor törökségi elemek, az iszlám szerinti rítus részei.

Áldozatiünnep

A két vallás egymás mellett élésének sajátos hatása mutatkozik a gagauzok áldozati ünnepén. Amíg az iszlám szerint a böjti

hónapot, a ramadánt követően tartott áldozatiünnepnek meghatározott napja van, addig a gagauzok az év bármely napján ünnepelhetik. Kikötés csupán az, hogy disznó és tyúk nem lehet áldozati állat (kakas vagy más szárnyas, pl. galamb lehet!). Áldozat előtt a pap megáldja a kiszemelt jószágot. Ha halott tiszteletére (évfordulóján) áldoznak, csak madár vagy bárány lehet áldozati állat. Szárazság idején vagy háború kezdetén esetleg családi katasztrófa alkalmával mutatnak be áldozatot.

A kiszemelt állatot külön tartják, ha lábasjószág, nem legelhet a többi között. Megütni vagy ellopni a legnagyobb bűnnek számít. Ha a faluban 6-7 áldozati állatot tartanak, külön pásztort fogadnak mellé. Bikát csak 7 éves korában áldozhatnak fel. Ritka a bika-áldozat, csak a jómódú családok engedhetik meg

3. Kegytárgyak: a keresztény és az iszlám jelképei egy tárgyon (Alanya, 2005.)

maguknak, ilyenkor a gazda öli meg. A hátsó combját magának hagyja, a többi részét szétoztja a vendégei között.

Hidrellez napján (a tavaszünnep) csak bárányt áldozhatnak. Az állat vérével keresztet rajzolnak a ház különböző helyeire.

Alább közmondásaikból válogatunk:

-
- * *Ne áss másnak kutat - magad esel bele.*
 - * *Hamar munkát a sátán rontja.*
 - * *Tanácsot adó sok - de kenyeret adó nincs.*
 - * *Esti dolgod ne, csak a mérged hagyd reggelre.*
 - * *A betört majom már nem tűri a kamcsit (ostort).*
 - * *A barát többet ér a pénznél.*
 - * *Nézd az anyját, vedd a borját.*
 - * *Körte nem esik messze a fájától.*
 - * *Tűz nélkül nem gyullad dohány.*
 - * *Oroszlán mellett a macska nem csóválja a farkát.*
 - * *A ló halad, a számár baktat.*
 - * *Fejétől büzlik a hal.*
 - * *A hal nem úszik szárazon.*
 - * *Fejed hajtsd árnyékba, de a lábad melegen tartsd.*
 - * *Elkezdett munkát ne halassz holnapra.*
 - * *Négy lábon jár a ló, mégis megbotlik.*
 - * *Etesd a varjút, kívájj a szemed.*
 - * *A bicska vágta seb begyógyul, a nyelv okozta soha.*
 - * *Barátból ezer is kevés, ellenségből egy is sok.*
 - * *Egy virág nem csinál nyarat.*
 - * *A hozzánk jövő (húzó) ránk hasonlít.*
 - * *Üres pajtára minek a tető.*

A gagauz folklór, különösképp a szokások vizsgálata választ adhatna arra, hogy a két világvallás határán milyen mélységű a kultúrávesztés folyamata; milyen erők munkálnak egy maroknyi népcsoport megmaradásáért, amely egy anyanyelvet mond magáénak, de a „haza” fogalmán négy országot értünk. A gagauzok sajátos színfoltot képeznek a kelet-európai kulturális palettán. Megérdemlik a figyelmet.

Irodalom

ACAROJU, M TÜRKER

1986 Gagauz Türk atasözleri ve deyimleri. The Gagauz proverbs and expressions. In: Türk Folkloru Arastirmalari, (1), 25-54

ARGUNŞAH, MUSTAFA

Gagauz Türklerinin manileri In: Türk Kültürü, 28 (332), 752-758 Arvesen, Veysel

1947 Gagauz halk türküleri. Musiki ansiklopedisi, (16), 3 Ekim

1947, 13.; (18), 3 Ekim, 14.; (19) 14 Kasim, 19.; (20), 1 Aralik 15.; (22), 1 1948 Şubat, 7.

BABAOĞLU

1969 Gagauz folkloru. - Ki^iniu, 260 Bigayev, R I. - P. A. Danilov, M U. Umarov

1961 Aspects du folklore des Gagaouzes de l'Asie Centrale Studia et Acta Orientalia, 3, 31-45

BIGAYEV, R. I. (BIGAEV, R. I.) - P. A DANILOV, M U UMAROV

1983 Orta Asyada yaşayan Gagauzların folklorları üzerube bur araştırma

BOZTUNA, ZAHLT

1937 Gagauz halk ebediyati. Varlık, 5 (99), 15 Agustos 429 ; 5 (102), 1 llkter^in 472

CEACHIR, MIHAIL

1935 Nunta la Gagauzi = Gagauzlarda düğün.

DERJAVIN, N. S.

1937 O naimenovaniy i etničeskoy prinadlejonosti gagavuzov. In: Gagauzların adi ve etnik mensubiyetine ait fikirler. Sovyetskaya Etnografiya (Moskova), (1).

CAZIMIHAL (KÖSEMIHAL), MAHMUT RAGIP

1940 Gagauz folkloru. Varlik, (10 (164), 1 Mayıs 516-518.

GUBOTJLU, MIHAIL

1987 Gagauz Türküleri. Renkler (Bükre?), 76-78.

GÍLNGÖR, HARUN

1987 Gagauzlar'da Tepegöz efsanesi. Türk Dünyası Tarih Dergisi, 1 (1), 15 Ocak 47-48

1988 Gagauzlar'da kurban kültü. Türk Dünyası Tarih Dergisi, 2 (18), Haziran 45-48.

1991 Gagauz türkleri. Tarih-Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı. Ankara

KAKUK ZSUZSA

1976 Mai török nyelvek I. Bevezetés (Kézirat) Tankönyvkiadó, Budapest

1985 Örök kőbe vésve. A régi török népek irodalmának kistükre a VII-tól a XV. századig. Budapest

KÁRPÁT, KEMAL H.

1976 Gagauzların tarihi mençei üzerine ve folklorundan parçalar Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi In: Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, 1 (I.: 23-30 Haziran 1975: İstanbul), I.e. (163-177.)

KOWALSKI, TADEUS

1933 „Les Turcs et la langue Turque de la Bulgarie du Nord-Est.” Polska Akademia Umcejetnosa, Krakowie.

Manov, Atanas

1938 Potekloto na Gagauzite technite obıçai i nravi. In Gagauzların menci adetleri ve törenleri. - Varna, 184

MARKOV, G. E.

1953 Materialui po etnografii Gagauzov Institut etnografii kratkie soobççeniya (Akademii Nauk SSSR), 55-67.

Marunovich, M V.

1975 Nekotorye osobennosti razvitiya narodnogo zhlischa gagauzov v XIX i nachale XX veka Sovyetskaya Etnografiya, (5), 82-95.

Mokov, V. A.

Gagauzi benderovskogo uzeyda. in: Bender bölgesi
Gagauzlari.

Etnografiçeskoye obozreniye (Moskova), 1900, 44 kitap; no. 1, 48, 49, 51 kitap; no. 1, 2, 52 kitap; no 4, 1902, 55 kitap; no. 11. 439

MOKOV, V. A.

1904 Gagauzi Obraztsi narodnoy literaturi Turkskih plemeni
In: The Gagauzy Examples of the folk - literature of the Turkic tribes - St Petersburg, 1904 - 10 c.

UYGUNER, MUZAFFER

1988 Gagauz TUrkləri ve iki tOrkUniin degi^ik bifimi
Turk Folkloru, (84), Temmuz 1988, 12-14 Zajaczkowski,
Włodzimierz

1956 Przyczynki do etnografii Gagauzów Rocznik
Orientalistyczny, (Krakbw, Warszawa), 20, 35-360 1960
Gagauskie teksty folklorystyczne Vezikovedsko - etnografski
izsledvamya v pamet na akad St Romanski - Sofia, 855-886
1964 Poslovitsi i pogovorki gagauzov iz Bulgarii. Folia Oriental«
(Krakow), 5, 127-163

1969 Gagauzkiye teksti folklorystzyne in: Gagauz folklor
metinleri - Kiiniu, 260 Zevrak, Petri

1939 Gagauz bilmeceleri Halkbilgisi Haberleri, 8 (89-90)
Mart-Nisan 113-114 1939 Gagauz TOrkUleri Varlik, 7 (139),
15 Nisan 240-243 , 7 (140), 1 Mayıs, 278-280 Halkbilgisi
Haberleri, 8 (87), Ocak 71-72 1939 Gagauzlar arasında
kullanılan halk ilaplari Halkbilgisi Haberleri, 8 (89-90), Mart-
Nisan 111-112.

Egy kaukázusi török népcsoport Közép-Ázsiában: a meszheti-törökök

Közép-Ázsia meglehetősen tarka etnikai képét a Sztálin-i deportálások tovább bontották. 1944 novemberében a szovjet-török határon élő más mohamedán vallású népcsoportokkal, így kurdokkal, türkménekkal, karakalpakokkal, azeriekkel és kemsili örményekkel együtt elrendelték a meszheti törökök Üzbegisztán és Kazakisztán sztyeppéire telepítését. Az ő esetükben nem a nácikkal való kollaborálás volt az ok, hanem „ön-nön biztonságuk érdekében” hucolták el őket. A közel 200 000 deportált közül már útközben legalább 30 000 fő életét veszítette.¹ A meszheti törökök történelméről kevés adatunk van.

Kazukázusi törökök, akik az Oszmán Birodalomban Ahalsik pasa fennhatósága alatt éltek a mai Grúzia területén lévő Meszheti vilájet Adigen, Aspidza, Ahalkalaki, Bogdanozka falvaiban.

Kálváriájuk a XVIII. században kezdődött, mikor is kétéosztották a tartományt: egyik felét az oroszok ellenőrizték, a másikat Törökország. 1928-ban újabb sérelem érte őket. A török és grúz iskolákat egyesítették, hivatalos nyelvként a grúz kellett használniuk és családneveiket is grúz nevek váltották fel. Mindezek ellenére vagy talán éppen ezért az együvé tartozásuk tudata méginkább erősödött, a nagycsaládi kötelékek szorosabbá váltak, saját kultúrájukat, nyelvüket és szokásaikat megőrizték, szép példáját adva ezzel a passzív ellenállásnak.² Sztálin parancsa 1944. november 14-én érte el őket. Két óra alatt bevagonírozták

1. A meszheti törökök temetője
Merkiben 1998-ban.

2. Temető török sírjelekkel.

A főtől, lábtól való fa állításának szokása él, még nincs név és életkorra utaló felirat a fejfán, virágkultusz sincs a temetőben.

1 BRUS-MILFORD, M. 1993. 158.

2 BEKIROĞLU, NESIB NAMAZ: 1992. 46.

a lakosságot, úgy, hogy semmit sem vihettek magukkal és senki sem tudta merre tartanak a tehervagonok. Először az Ural hegy-ségbe vitték őket majd Közép-Ázsiába. Becslésük szerint az út alatt

17 000 főt veszítettek, a hábo-rú végéig 27 000-re becsülik a meszheti törökök veszteségét. Közép-Ázsiában 12 éven át katonai felügyelet alatt éltek, ellenőrzésük olyan szigorú volt, hogy a szomszéd faluba sem mehettek a parancsnok-ság engedélye nélkül. A ,60-as években újra szétszórták őket, ekkor kerültek a most már véglegesnek tekinthető lakhelyeikre. Kazakisztánban

3. Halotti toron a meszheti törököknél.

Dzsambul megyében telepedtek meg legtöbbször, bár lélekszámuk-ra csak becsült adatok vannak. A kazak-magyar kulturális kapcsolatok miatt a figyelem központjába kerülő, a kazak-kirgiz határon lévő Merki, járási szerepkörű város meszheti törökjeinek lélekszá-ma hozzávetőleg kettőezer. A települések különböző pontjain lak-nak de mégis egy bokrban, megtartva a nagycsaládi köteléket. Az egyes városrészekben egész utcasorokat alkotnak, házaikat szorosan egymás mellé építik, olykor-olykor féltetőkkal összeeresztik, az így létrejött épületkomplexumok valóságos zárt udvarokat, belső ker-teket fognak közre. Generációk élnek egymás mellett. A vérségi köteléken alapuló családszervezet adja a megélhetés biztosítékát. Szorgalmas emberek, életmódjuk és lakáskörülményeik lényeges eltérést mutatnak a kazakokétól. A törökök közül kerülnek ki a környék építőmesterei és kereskedői. Lehetőség szerint törökor-szági egyetemeken taníttatják gyermekeiket abban a reményben, hogy az ott szerzett diplomával ott ragadhatnak, de Törökország csak az ígéret földje marad számukra.

A Merkiben élő török diaszpóra az etnicitás modern értel-mezésének minden problémáját magán viseli. Egyfelől töröknek vallják magukat, hiszen származásukat tekintve azok, a történeti hagyományaik, nyelvük a kisázsiai törökökhöz kötik őket. Hazá-juknak Grúziát tekintik, fél évszázada Kazakisztánban élnek, mégis gyökértelenek.

4. Menyasszony. A kezét mézbe mártják, hogy bőség és áldás legyen a házban, mely-nek asszonya lesz.

Házassági kapcsolataik révén igyekeznek megerősíteni az elveszett hazával való kapcsolatot. Feleséget vagy Grúziából hoznak, vagy a helybéli török közösségből választanak. Elvértve fordul elő, hogy kazak származású párt válasszon a török fiatal, pedig a vallási endogámia szabályai szerint ezt volna a törvényszerű, hiszen a kazak is, a török is iszlám vallású. (Talán a két nép között feszülő mentalitásbeli különbözőség lehet az oka.) Mindezekhez még hozzájárul az az el nem hanyagolható körülmény, hogy a közép-ázsiai török (kazak) és a kaukázusi illetőleg kis-ázsiai török kultúra valahol azonos gyökerekből táplálkozik, hagyományaik, szokásrendszereik csak annyiban térnek el, amennyiben az eltérő ökológiai körülményeik megváltoztatták azokat. De talán itt kaphatunk magyarázatot a török-kazak „ellentétre”. A török megtelepedett földművelő vagy kereskedő, a kazak nagyállattartó nomád életmódot folytat bizonyos tekintetben máig. Tudatában olyan mélyen gyökerezik az életmódjából eredő szabadságvágy, hogy a pusztai törvényeken kívül aligha ismer el más törvényt, így inkább szemlélője mintsem cselekvő részese a városi létforma megannyi furcsaságának. Nem elfogadja, csak eltűri a másságot. Ez a szemlélet olyan falat jelenthet a kazak-török etnikai kérdésekben amit áttörni lehetetlen, lebontani pedig szükségtelen, mert az élet már megmutatta a megoldást. Nem együtt, csak egymás mellett élnek. A kazakok számára a török „török testvér” de nem édestestvér, az érintkezés eszköze pedig a többnyelvűség. Hivatali ügyeik intézésére a közösség választ egy főt, aki képviseli őket és eljár a nevükben. A török diaszpóra a külső szemlélő számára úgy fest, mintha valamiféle szervezet lenne. A közösség vallási vezetője a molla, ottjártamkor 1998. októberében Heiroy Kazım Azizoğlu töltötte be e tisztséget, az egyéb, hivatali ügyeik intézésével pedig Temel Isa urat bízták meg, aki nagy igyekezettel

5. A menyasszony érkezésekor áldozati állatot ölnek a kapu előtt, aminek vérével megkenik a menyasszony talpát, hogy büntetlenül lépje át a küszöböt.

teszi a dolgát. A közösség életébe csak általuk lehet betekinteni. Meglehetősen zárt közösség a meszhet törököké. Egymás között a török nyelvet használják, etnikus tudatuk Törökország felé húzza, de az elveszett haza utáni sóvárgás Grúziához fordítja őket. Megmaradásuknak aligha lehet más útja, mint az, hogy gyökeret vernek a „sorsadta” hazában és kultúrájukat őrizve megmaradnak meszheti-ahiska törököknek.

6. Idős meszheti török asszony és a helybéli kazak múzeumigazgató, Mamaszirikova asszony a lakodalomban. (Merki, 1998.)

Irodalom

BEKIROI LU, NESIB NAMAZ:

Azeri ve Ahiska Türklerinin faciasi, Çorum, 1992.

BRUS-MILFORD, M. (FŐSZERK.)

Etnikumok enciklopédiája Budapest, 1993.

KURDAEV, TOFIK ASI MOI LU:

Kniga narodnoj pamjati, Almati, 1996.

Török elemek a magyar népi díszítőművészetben

A történettudomány mindezidáig nem tisztázta pontosan, hogy a török hódoltság milyen hatással volt a magyar művelődésre. Számos tanulmány értekezik ugyan a témáról, de elemzéseket aligha találunk bennük. Leginkább szórványadatokra szorítkozhatunk. Ez a tanulmány is csupán áttekintést nyújthat, és nem titkolt szándéka az, hogy elsősorban Magyarország keleti felének, különösképp a Nagykunságnak és a vele határos vidékeknek a díszítőstílusán át világítsa meg a török hatást. A Nagykunság, az én szülőföldem, ezért is merítettem innen a példákat, másrészt pedig azért, mert azért, mert a Nagykunság a középkortól, a kunok letelepedésétől kisebb-nagyobb megszakítással autonóm vidék volt, ami olyan fokú zártságot eredményezett, hogy jobban megőrződtek a hagyományok, mint más vidéken.¹ Ez a terület a Török Birodalom része volt, közel Erdélyhez, ami köztudomásúan a keleti áruk nagy elosztójának számított.

A török hódoltság idején nem álltak állandó harcban a felek, komoly kereskedelem folyt, melynek következtében ömlött a keleti áru az országba és a magyar felvevőkészség is igen érdeklődést

1. Gránátalmás párnavég

1 1239-ben kipszak török eredetű népcsoport települt a Kárpát-medencébe. Közel hatszáz éven át jelentős katonai haderőt képviseltek a magyar királyok oldalán, aminek fejében kiváltságokkal, jogi autonómiával rendelkeztek. Ez az autonómia a történelmi alapja annak hogy a Nagykunság és a Jászság, szinte máig őrzi kun és jász identitását, kultúrájának jelentős elemeit megőrizte. A kun nyelv ugyan a 16.században kihalt, de a kun műveltség számos eleme máig él és színesíti a magyar népi kultúrát. A szerző maga is kunnak vallja magát, kutatási területe a magyar népi kultúra és a török kapcsolatok kérdése.

2. Jellemzőes török motívumok,
amiket a régi magyar hímzés is
megőrzött

mutatott. Ez részben azzal magyarázható, hogy igen jelentős török polgári lakosság is élt a hódoltatott területen. Jelentős kulturális átadás-átvétel lehetett, hiszen a török berendezkedés az intézményrendszert érintetlenül hagyta, hiszen ez volt az érdeke, mert jó adófizetőket akart maga körül látni.

Jelentős volt tehát a kulturális átadás-átvétel. A táplálkozási kultúrában, elsősorban a fűszernövények terén, a zöldség és gyümölcs kultúrában is igen erős hatással számolhatunk. De az élet egyéb területén, így a népviseletben is jelentős befolyással bírt a török ízlés. Mondhatni alapjaiban változtatta meg a magyar népi díszítőstílust az a töménytelen mennyiségű színes keleti áru, ami a török hódoltság ideje alatt az országba került, s kezdetben a főúri udvarok dísz tárgyai, majd ezek hatására a népi díszítőművészet kedvelt, utánzásra érdemesnek tartott mintái voltak.

Bár kétségtelenül vannak a kutatásnak komoly eredményei, csak részterületekre szorítkozott az összehasonlító vizsgálat, s ennek nemcsak az a oka, hogy kevés a török anyag Magyarországon, hanem a kutatói szemlélet sem volt mindig elég nyitott erre a problémára.

Lássuk, miként vélekedett a magyar tudományosság a török kapcsolatokról:

A korabeli tudománytörténeti felfogás ² azt sugallja, hogy mivel két különböző kultúrájú és valószínű nép kapcsolatáról van szó, kultúrhatással nem igen számolhatunk. Bár éppen maga Szekefű Gyula írja, hogy „bármennyire is elzárkózott a magyarság a pogány török kultúrájától, fényűzés dolgában meghódolt előtte, s ebből a szempontból valóban elmondhatjuk, hogy a török világ kezdetével Magyarország számára is megnyílt a Kelet.” ³

2 HÓMAN Bálint - SZEKEFŰ Gyula 1935.451.

3 HÓMAN Bálint-SZEKEFŰ Gyula 1935. 209.

Szerencsére azóta a kutatási eredmények ismeretében több területről bebizonyosodott, hogy nem tartható ez az álláspont. Napjainkban meg kifejezetten megélénkült a két ország közötti kulturális kapcsolat is, ennek a tudományos eredmények sokszorozódása lesz az hozadéka.⁴

Török kereskedők, török textilek

A hadi cselekmények és a diplomáciai érintkezés útján sok török textilféle került hozzánk. A hódoltsági területeken megnyílt a lehetőség a török áruk számára. A kereskedelem révén számos nyersanyag és ruhanemű, háztartási cikk került az országba. De korántsem kell azt gondolnunk, hogy a keleti kereskedelem, az árucsera-kapcsolat csak a hódoltság idejében vagy azt követően volt jellemző. Nem, már jóval a hódoltságot megelőzően közvetítéssel ugyan, de került hozzánk török áru, különösképp az örmény kereskedőknek köszönhetően.

A hódoltság ideje alatt tömegesen érkezett török áru hozzánk, mert a katonaság mellett jelentős számú török polgári lakosság is élt itt, akinek az igényét ki kellett elégíteni. Erdélyben volt a legerősebb a török áruk beáramlása, Brassó volt a felvevőközpont, hogy azután innen terjedjen szét az ország más vidékeire. Az Alföldön is jelentős volt a török kereskedelem, jól példázza ezt az, hogy az 1569-ben Makón elhunyt Hüszein török kereskedőnek a debreceni polgárokkal is igen jelentős követelése voltak.⁵ A Szegeden letelepült török kereskedők is szép vagyona tettek szert.⁶ II. Mátyás pedig szerződést kötött velük, melynek értelmében a török kereskedők útlevéllel szabadon járhattak kelhetek az egész császári területen.⁷

A török hódoltság után a keleti kereskedelmet, a keleti áruk behozatalát a Keleti Társaság koordinálta és bonyolította le. A általa behozott 1668-ban Komáromba szállított áruk listáján az alábbi textilek szerepeltek: Damaszk, (damaszt) atlat

4 HORVÁTH Henrik 1936. 216-217.

5 Magyarországi török kincstári defterek, II. köt. 382.

6 Uo. 453.

7 TAKÁCS Sándor: 173.

GÁBORJÁN Alice 1940. 28.

(atlasz-selyem), selyemszövet, selyem, szőnyeg (vulgo Killiny) gyapot, török fonál, vánkoshéj(párnahuzat), perzsa fonál, szőnyeg (vulgo czafrang – nyereg alá való takaró, sabrak), selyemfüggöny, kecskeszőrfonal, abaposztó (vulgo aba, kallott, ványolt posztó).Bethlen Kata hagyatékában szerepel „három darab pádimentum takaró virágos és különböző színű török szövet, köznyelven kelevet...”⁸ Azt, hogy milyen pontosan ismerték a kereskedelemben szereplő áruk minőségét, és milyen nagy volt a behozatal, jól mutatja, hogy Bethlen Gábor árszabása a Keletről Erdélybe hozott bulya-vászonnak háromféle minőségét különböztette meg. (Bulya néven nevezik a százaszerű könnyű, fodrozódó vászonfélélet.)

Magyarország török hódoltságkori állapotára jellemző, hogy nemcsak idegen származású kereskedők foglalkoztak a török áruk behozatalával, hanem magyar kereskedők is, mégpedig olyan helyen, amely kívül esett a hódoltsági és az erdélyi területeken. A kassai kereskedők 1632.-évi céhszabályainak egyik pontja kimondja, hogy tagjai *török marhákkal is kereskedhetnek*.

A feljegyzésekben gyakran olvasható „az török áros” (árus, eladó) elnevezés, mely nem annyira a kereskedő török származását, hanem áruinak török eredetét jelenthette., mert pl. Kassán 1587-ben „az török áros Nagy Imréhtől” aki magyar ember volt, egyebek mellet az alábbi árukat vásárolták: 13 vég karmány, 10 selyem kanyica, 5 vég bogasia, 3 kötés török kányca. Szintén ő árul török muhart, török cérnát, török patyolatot, török hevedert is.⁹ (A felsorolt termékek a korabeli török elnevezések *magyaros* változatai.)

A vásznakon kívül nagy mennyiségben érkezett hozzánk a török hímezőfonál, a *skófum* is. A régi leltárakban gyakran találkozunk „török arannyal varrott „ megjelöléssel. A fémfonallal való hímezés igen kedvelt lett és a török ízlés elterjedésének tudható be. A *szkófummal*, *iskófummal* való hímezés a régi leltárak bizonyossága szerint igen gyakori , mind a török, mind a magyar anyagban. Ez a sokat emlegetett arany és ezüst skófum valójában fémszál, amivel a motívumokat kivarrták. Elsősorban a

8 TAKÁCS Sándor: VII.Magy. Gazd. tört. Szemle 173.1.
9 GÁBORJÁN Alice 1940.27.

bőrholmikon lehet látni, csizmák díszítéseként, lószerszámokon, utóbb a vászonféléken. Mivel olyan népszerű lett a szkófiummal való hímzés, nem volt elegendő a Törökországból behozott mennyiség, Magyarországon is foglalkoztak az előállításával. A Rákócziak Konstantinápolyból szkófiumhúzó (fémszállhúzó, fémszálsodró) török és örmény mestereket telepítettek be, és a munkácsi várukban szkófiumhúzó műhelyt rendeztek be.¹⁰ A magyar ruhaneműeknek gyakran nemcsak az anyaga, hanem a díszítőfonala is Törökországból származott. A régi leltárakban gyakran találkozunk ilyen bejegyzésekkel, hogy *török arannyal varrott* megjelöléssel. Valószínű, hogy ezekről ment át a selyem és a vászonfélékre is. Törökországban ma is szokás a fémszállal (arannyal) való díszítés.

A fémfonálon kívül gyakorta török volt a hímzésekhez behozott selyemfonal is.

A gombkötők is török nyersanyagot használtak. Abauj vármenye 1669. évi limitációjából (árszabály) tudjuk, hogy a török selyem mellett a „gazir selyem” (perzsa?) is használatos volt.¹¹

Magyarország a keleti művelődési áramlatoknak mindig közvetítője volt, mind a Nyugat, mind Észak felé. Erdély és Lengyelország igen élén kapcsolatot tartott a török hódoltság idején, a lengyel kultúrában igen számottevő területen mutatható ki a török hatás, kiváltképp a textiliákon. A török textilmunkáknak a lengyel vászonhímzésekre való hatása az elrendezés és a díszítmény tekintetében a magyarhoz hasonló.

Magyar közvetítéssel juthatott török áru a nyugati országokba, nagy divatja volt egykoron a török kelméknek. Erre ad jó példát I. Rákóczi György feleséhez írott levele, melyben azt írja, hogy állandó török portai követe éppen itthon lévén, annak *”örömet megmutatnám az arany fonállal szőtt szőnyeget, ha találna olyant, hozatnék vagy 4, ketteit (párat) jó volna császárnénak küldened édesem...”*¹²

Azt, hogy mennyire átvették a magyarok a törökök szokásait, műveltségi formáit és az ehhez kötődő tárgyi eszközök egy

10 Archeológiai Értesítő XIII.köt. 344.

11 Gazdságtörténeti Szemle I.évf. 92.

12 GÁBORJÁN Alice 1940.28.

részt is, bizonyítja Mikes Kelemen egyik levele, amelyben írja, mikor a fejedelem és kísérete meglátogatja a moldvai és havasalföldi vajdák feleségeit, akkor „a fejedelmet megajándékozták. ... bennünket is egy-egy keszkenővel”.¹³

. A török hatás a ruhák és házi eszközök területén is jelentős volt. Elsősorban az itt élő török családok révén kerültek magyar tulajdonba, különösen a törökkel baráti kapcsolatot ápoló főúri családok tulajdonába.

A díszítőművészetben leginkább a hímzés viseli magán a török díszítőstílus hatását. A török hímzésekről legkorábbi adataink a 16. századra nyúlnak vissza. Az, hogy régebbi munkák nem maradtak fenn, s a hímzések olyan díszítményeket dolgoznak fel, melyek bizánci és perzsa hatásokat tükröznek, valószínűsítik azt, hogy a ma ismert hímzésfajta oszmántörök közvetítéssel, csak Bizánc elfoglalása után (1456) bontakozott ki, és a Török Birodalommal terjedt át Európa népeinek kultúrájába. Mi magyarok is jelentős közvetítői voltunk az átvételnek. A kutatók a török hímzéseknek azt a típusát, amely a brokátművészet mintáival rokon, onnan eredeztetik, hogy a selymeket, arannyal díszített bársonyokat hímzéssel utánozták, a minták elrendezését variálták, négyyszögletes és kerek kendőkre, terítőkre átvitték.¹⁴

A Magyarországon előkerült török hímzéseket minden kétséget kizáróan úgy lehet azonosítani, hogy felirat található rajtuk. A Magyarországon fellelt darabok többnyire egyházi gyűjteményekben vagy főúri családok hagyatékában maradtak ránk, mintául szolgálva a későbbi úrihímzéses úrasztali terítőknek illetve az azok nyomán kialakult népi hímzésnek. Már Malonyay is rámutatott, hogy a népi hímzések kialakulásánál a törökös díszítőkincs az úrihímzés közvetítésével szállt alá a népi hímzésbe. Később Domanovsz György kítűnő monográfiája megerősítette ezt.¹⁵

13 ZÁGONI MIKES Kelemen törökországi levelei. Közzé tette: ToLdy Ferenc 1861.10.

14 GÁBORJÁN Alice 1940.32.

15 MALONYAY Dezső 1907.75.vö.Domanovsz György168-169.

A török ornamentika legfőbb jellemzője a növényi díszítés

A közös töről fakadó, minden ágon más virágot hozó díszítmény jellegzetes eleme a török hímzésnek. Az egész virágtő oldal elhajlik szintén kedvelt elrendezési mód. A virágokat erősen stilizálják, már szinte csak a középső szegfűt lehet felismerni. A hat vagy nyolc ágú forgórózsaszerű díszítményt, bár nem központi elrendezésben a régi magyar hímzőstílus is átvette.¹⁶

A négy apró díszítményt az egy töről fakadó száraz keresztezik. A virágok mögül kinövő apró levelek, kacsok (csigavonal) a török ornamentika szerves részét képezik.

Csin nevű, jellegzetes díszítmény: a három golyó a törökországi selyemhímzéseken és vászonhímzéseken a 16. század után fordulnak elő, rendszerint együtt a kínai felhőszalag –díszítménnyel, ami a török és perzsa textileken elmaradhatatlan motívum, amint azt török neve is elárulja, feltehetően Kínából, az ottani a selymek díszítéséből került a textilekre. A török hímzés jellegzetessége a két párhuzamos között futó, ritmikusan ismétlődő minta, fogazott szélű levelek, tulipán és gránátalma minta. Sajátossága még, hogy a nagyobb alakú díszítményekbe attól teljesen függetlenül apróbb díszítményeket helyeztek. *A minta tagolásának jellegzetesen török módja ez, amit a nyugat-európai hímzéseknél sohasem tapasztalunk.* –vallja Gáborján Alice.¹⁷

A török hímzések között a magyarországi anyagban az egyik legbecsesebb darab az 1728-ból való terítő, amit az Iparművészeti Múzeum őriz. Kétséget kizáróan török hímzésről van szó, s mivel ilyen csak a református templomok úrasztali terítőjeként

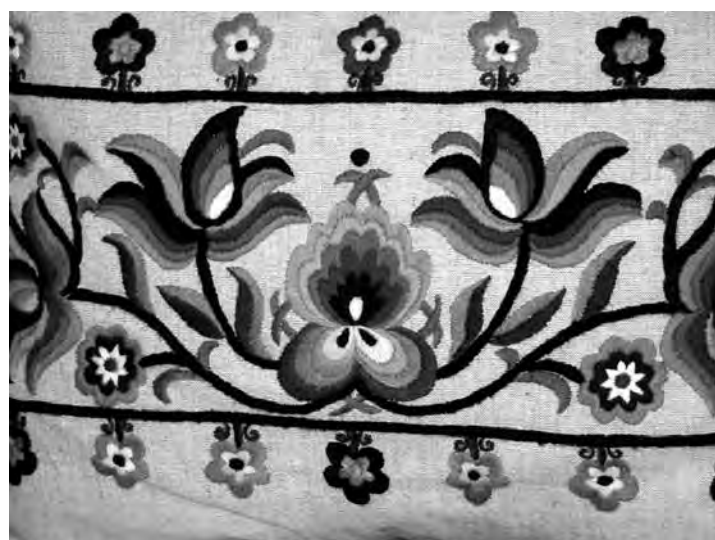
3. A magyar régi hímzés törökös elemei
(Gáborján A. nyomán)

¹⁶ GÁBORJÁN Alice 1940. 33.

¹⁷ GÁBORJÁN Alice 1940.35.

4. Kunhímzés mintarajz a karcagi
Nagykun Múzeumból

5. Kunhímzéses párnavég Kisújszállásról

használtak, bizonyosra mondható, hogy a protestáns egyház tulajdonában maradt fenn.¹⁸

Jellemzően török az aszimmetrikus díszítmények olyan térbeli elrendezése, hogy elhelyezésük módján részarányos mintákat képeznek, erősen stilizált virágmintát alkotnak.

A szegfűk szirmait hímezték vörössel, a szárat barnával hímezték. A díszítményeknek az alaptól elütő színnel való kontrasztja jellegzetessége a török stílusnak. A laposöltés a nyugat-európai hímzéseken ismeretlen, de a magyar munkákon török hatásra gyakran előfordul. Olyan átvétel ez, amely kétséget kizáróan bizonyítja a török eredetet. Azt is jól tudjuk, hogy bizonyos motívumok, mint pl. a gránátalma, a szegfű (a török szegfű és a fogazott levelek, csak a 16. század után jelennek meg a magyar díszítőművészetben, török hatásra.

A török kerámiában és a hímzésben egyaránt ismert jellegzetes török-vörös a *bolusvörös* (aminek alapanyagát a kermesztetű (kirmizi böcegi) örleménye adja, a törökök révén terjedt el) korábban az európai hímzőgyakorlatban ismeretlen volt.¹⁹

A mi vidékünkön, Jász-Nagykun-Szolnok megyében, csak Tiszafüreden maradt fenn két eredeti török textil, amely a Tiszafüredi Kiss Pál Múzeum tulajdonában található. A török kendő (véleményem szerint inkább asztalközépre való terítő, az sem kizárt, hogy utóbb úrasztali terítökként használták.²⁰ A 17. századból való. Finom lenvászonon, színes leöltögetett, lapos hímzéssel varrott gránátalma, szegfű és „perzsa öltéssel” készült „arab írás” díszíti a közepét.

6. Török kendő
a tiszafüredi múzeumból
(97.90.1.)

18 GÁBORJÁN Alice 1940. 35.

19 BARTHA Júlia 1997.50.

20 Leltári száma: 97.90.1 Méret. Négyzet, 91 x 91 cm Eredeti gyűjtője Hepp Ferencné budapesti lakos. Az ő felmenője egykor a Monarchia különböző országaiban szolgált katonatisztként, és így alakult ki a gyűjteménye.

Kis-Ázsiában készült kb. a 17. században. A készítés és a használat hely ismeretlen. Tiszafüredi adományozótól került a múzeumba, 1986-ban.

A másik szép darab egy asztali futó.²¹ Kék, piros és sárga, erősen fakult, pamutfonállal hímzett asztalközép, melynek mintája eredetileg lepedőszélen lehetett. A díszítőmotívum archaikus, „törökösnek” feltételezett. A széles csíkdíszítmény mintái szakszerűen ismétlődő, nagyobb virágba foglalt négy kisebb virágból, köztük négyes elágazású indákból és levelekből tevődnek össze. Minden oldalon egyszerű csipkedísz szegélyezi a terítőt, ami már nem kézimunka, hanem gyári csipke, nyilván valóan utólag lett rávarrva. A Lipcseyek családi (nemesi származású földbirtokos család Tiszafüreden az 1700-as évek elejétől) hagyománya szerint 1885 körül készült, mindig az asztali abrosz tetejére terítve használták.

Az eddigiekből jól kitűnik, hogy a régi magyar hímzés átvette a törökös elemeket, amik magyarrá váltak. A példaként bemutatott lepedővég alsó leveleinek alakja és a minta tagolása törökös, a száron ülő levelek és a virágok erősen stilizáltak, de az egész csigavonalas elrendezése ugyancsak török. Jó példa arra, hogyan él tovább a magyar népi hímzésben a török elem. A kalotaszegi írásos hímzés és a kunhímzés is szép példákat hozhat erre. A kunhímzés lapos öltéssel készül, a színvilága és a kompozíció elrendezése, a motívumokról nem is beszélve, törökös hatást mutatnak. A ma legrégebbnek tekinthető kunhímzéses darabok, párnavégek a 18. századból maradtak fenn a múzeumokban. Györfly István a Nagykunságról gyűjtötte be a legtöbb darabot a budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteménye számára. (Györfly István kötődése nem véletlen a Nagykunsághoz, mert maga is innen származott, Karcag szülőtte volt (1874-1939), s munkásságának jelentős eredménye az, hogy elindította a Nagykunság néprajzi kutatásait, és a török-magyar összehasonlító vizsgálatokat. Megjegyezzük, hogy igen kedvelte a törököket, Törökország első etnikai térképét 1918-ban ő készítette el, s közölte a Földrajzi Közleményekben, ami a 20. század elején a legszínvonalasabb földrajzi tudományos folyóirat volt. Több tanulmányt szentelt a török néprajznak.)

21 Lelt. száma: 79.32.1. Mérete: 190 x 28 cm.

7. Tóth –Harangozó Vera török szegfűs
kunhímzéses párnája Feketicsről

8. Kunhímzéses párna Feketicsről

Az Oszmán Birodalom térhódításával az addig görög területek török fennhatóság alá kerültek. A szabad utat kaptak a kereskedők a hódoltsági területeken. A Habsburg Birodalom és a Török Birodalom közötti békeszerződések a kereskedők számára nagyon kedvező feltételeket biztosítottak, ezért a görög kereskedők jelentős árucere-forgalmat bonyolítottak. Mivel a balkáni népek görögök, albánok, szerbek, örmények, bosnyákok egymás között közvetítő nyelvként a görög nyelvet használták, már a 18. században a lakosság számára a kereskedelem és a görög megjelölés fedte egymást. A 18. század elejétől pedig Velence helyett Nyugat felé irányult a balkáni kereskedelem, a vándorkereskedők központja Bécsbe és Pestre került. Lassan a nagyobb mezővárosokban is megjelentek immár nemcsak, mint vándorkereskedők, hanem bolttulajdonosok is. A görög kereskedők boltjaiban megjelentek a finom anyagú keleti kelmék.²² Folytatói voltak tehát, a török hódoltság idején megindult keleti kereskedelmet, s mivel többnyire török árut közvetítettek (a balkáni áruk is török hatást mutattak), kontinuisnak (folytatólagosnak) tekinthetjük a török hatást, még a 18-19. században is.

A vidékünkre, a Nagykunságra települő görögök a bolt helyiségét a várostól bérelték. A legkorábbi bérleti szerződés Túrkevéről maradt fenn, bizonyos Görög Mihály 1734. május 15-én egy évre kapott lehetőséget, „*s ha Isten maradást ad, és tetszik a lakás, és miközöttünk való maga alkalmaztatása, FRh. 20 – húsz Rénenes Forintokat esztendőnként fizessen...*” – szól a szerződése. A karcagi Görög János boltjában 1744-ben aba (kallott, ványolt szűrposztó), gyolcs cérna és galand, szattyán (finom kidolgozású bőr) ezen kívül selyem, kordován (színes bőr) állt a polcokon.

Karcagon 1791-ben a legjobban menő bolt Janovits Mihályé volt, aki maga jó módú, sikeres kereskedő lévén nem csak a karcagi, hanem a környékbeli kereskedők között is fontos szerepet vállalt. A kereskedők tehát a maguk módján nagyban hozzájárultak a színes, finom anyagok elterjedéséhez így a viselet megváltozásához is. Igaz, hogy a Jászkunság még jó ideig igyekezett ellenállni az új dolgoknak, így vándorkereskedelmet is fékezte. A Helytartó Tanács 1815-ben rendeletet hozott, mi szerint: „*zsidók, cigányok és egyéb csavargó népek ne telepedjenek be.*” Ezzel is a török árut

9. Gyermekszűr Kisújszállásról
(Damjanich János Múzeum Szolnok)

forgalmazó görög kereskedők malmára hajtották a vizet. Aminek az lett az eredménye, hogy az addig szinte kizárólag kék-fehér köznépi, vagy parasztviselet lassan színesedni kezdett, jóllehet, teljes pompájában csak a 18. században bontakozott ki.

A népviseletben egy különleges, a teljes magyar nyelvterületen elterjedt, de kimondottan magyar pásztorviseleti darabra, a cifraszűrre hívjuk fel a figyelmet. A szűr, ez a jellegzetesen

10. Csikós cifraszűrben Kisújszállás

magyar pásztorviselet szűrposztóból vagy abaposztóból készült nagy gallérú viseleti darab. A gubaszövetnél sokkal finomabb kidolgozású szövött anyag a szűrposztó, vagy abaposztó. Eddig még nem derítette ki a kutatás, hogy honnan ered a szűr, ez a jellegzetes pásztor-köppönyeg. A Képes Krónikában, de más középkori forrásokban sem ismerünk egyetlen szűrábrázolást sem. A szűr első írásos említése is csak 1570-ből való: „Nicolaus Zywwabó” tesznek említést a források.²³ (Gáborján Aliz: A magyar szűr eredetének kérdéséhez. A szűr (szőr) szó is kettős jelentésű. A 16-17. században az anyagot már nem, csak a viseleti darabot jelentette. Felmerült a „szürke” színből való eredeztetése is. Nagy a valószínűsége annak, hogy a török *sürü* - nyáj, nyájpásztor jelentésű

szóból származhat a szűr szavunk. Feltételezzük, hogy a magyar pásztorköppönyeg, a szűr a hódoltság idején török hatásra keletkezett, amit az abaposztó és a később kialakult díszítményei igazolnak. A szűr keleti eredetű szabását a 19-20. századi darabokról ismerjük. A 19. században már ünnepi viseletté

23 GÁBORJÁN Aliz 1979.179.

vált a szűr, a hatalmas szegletes gallér kínálta magát a díszítésre. Végül is a cifraszűr, ez a sajátosan magyar viselet úgy alakult olyanná amilyennek a múzeumokban ma látható, hogy alap-szabását minden bizonnyal keletről kapta, a szűrcsatok a hódoltságkori mentékről kerültek rá, gallérjain és az *elejen* látható asszimetrikus állócsokrok oszmántörök hatást tükröznek. A legarchaikusabb táji típust képviselő jászkunsági szűrök (pász-torköpönyvegek).

A szűr díszítményei közül a *rátétes* díszítés ugyancsak keleti hozadék, a dunántúli szűrök őrizték meg. A virágdíszítés, a *rozmaringlevelezés*, a rozetták és virágban virág tulipánok a tiszántúli szűröket jellemzik, közülük is a legrégiesebbnek a jászkunsági szűrök tűnnek. Az asszimetrikus állócsokrokat, fogazott szélű leveleket, töltött száracat, a virágok más színnel való kontúrozását, a virágban virágokat a kutatók oszmán-török eredetűnek tartják. A szűröket a *galléron*, az *elejen*, az oldaltoldásként szolgáló *aszajon* és az ujjak végén díszítették.²⁴

Fémművesség

Török fémművesség képviselői a mindennapi szükségleteket kielégítő, alapvető iparágak képviselői voltak. A kevés kivétel közé tartozott az ötvösség, amelynek iparosai már a 16. század második felében megjelentek Magyarországon. A muszlim lakosságot kiszolgáló új iparágak egyik jellegzetes példája a rézművesség volt. Anatólia gazdag rézbányái bőséggel szolgáltatták az alapanyagot az egyszerű eszközökkel is jól megmunkálható, könnyen szállítható réztárgyak számára. Azonban nem csak kereskedelmi úton jutottak el a hódoltságkori Magyarországra a török rézművesek munkái. Számos adat igazolja, hogy helyben is készültek ilyen tárgyak. Tudjuk például, hogy a budai várban a török rézművesek külön utcában megtelepedve, a mai Szentháromság utca környékén éltek, de más településeken, így az alföldi mezővárosokban is voltak később rézműves utcák, hiszen a mesterségnek folytatói voltak.

24 BARTHA Júlia 2002.149.Györffy István 1926.29-30.

A török hatást elemezve, nem hagyhatjuk figyelmen kívül a szőnyegkészítés technikáját. A Magyarországra került török szőnyegeknek két alapvető csoportját különböztetjük meg, a szövött és a csomózott szőnyeget. Magyar területre elsősorban ez utóbbi típus került. A 15. század végétől számos adat igazolja, hogy Erdély területére hatalmas mennyiségben hoztak be török szőnyeget kereskedelmi úton, kisebb mennyiségben pedig közvetlen konstantinápolyi vásárlások révén. Az erdélyi protestáns templomokban olyan nagy számban maradtak fenn szinte napjainkig török imaszőnyegek, hogy az ott őrzött - ún. „kettős imafülkés” - típust ma már világszerte „erdélyi szőnyeg” néven tartják számon. E szőnyegek valóságos készítési helye a nyugat-anatóliai Usak városa volt.²⁵

Fazekasság

A török hódítókkal, a nyomukban jövő délszláv eredetű népekkel új, magyar területen addig ismeretlen kerámia-típusok jelentek meg, amelyek mind formájukat, mind pedig anyagukat tekintve teljesen különböztek a korabeli magyar kerámiától.

Az újfajta edények eltérő étkezési kultúra megjelenését mutatták. A források arról vallanak, hogy kereskedelem révén nagy mennyiségű kerámia, főleg fazekastermék került az országba, de a várasatási anyag félkész edénytöredékei azt mutatják, hogy itt, Magyarországon is készültek török kerámiák. Tálak, főleg talpastálak, kiöntőcsöves edények készültek itt. A szolnoki vár ásatásából előkerült tálon mutatom be a hódoltág-kori török kerámia szín és motívumvilágát. A mindennapi élet egyszerűbb használati tárgyai mellett a módosabb törökök közvetítésével Magyarországon is megjelentek a keleti eredetű luxustárgyak: a Kínából hozott finom porcelántálak és csészek, vagy az Európában ritkaságnak számító zöldmázas kínai edények. A török kerámiagyártás

11. 16. századi török kerámia a szolnoki vár ásatásából
(Damjanich János Múzeum állandó régészeti kiállítása)

25 GERELYES Ibolya: Török kor Magyarországon (1526-1699). Török kézművesség www.turkinfo.hu/2011.09.29.

két kiemelkedő központjának termékei: az Európa-szerte híres és kedvelt izniki, majd később a kütahjai fajanszedények is eljutottak a hódolt Magyarországra. Az izniki kerámia gyártás leg-szebb termékeit, az épületek falait borító sokszínű mázas falcsempéket a török építészet nem alkalmazta Magyarországon.²⁶ A hódoltság-kori kerámia díszítése termékenyítőleg hatott a magyar reneszánsz kerámiára. Szinte azonos szín és motívumvilág jellemzi a reneszánsz jegyében született magyar és török kerámiát. A magyar reneszánsz kerámiának (hódoltságkori kerámiának) egy újabb hulláma virágzott fel a megújulni vágyó alföldi fazekasságnál. Éppen a szolnoki várasatások anyagát felhasználva Selmeczi László régész javaslatára egy karcagi fazekasmester, ifj. Szabó Mihály látott hozzá a reneszánsz jegyében fogant díszítőstílus újragondolásához. A szolnoki Damjanich János Múzeum kerámiagyűjteménye őriz számos szép darabot abból a korszakból, mely az 1970-es évek derekán készült. Az összehasonlítás önmagáért beszél, jól lehet, a mestertől gyakran hallottam, hogy ő nem török kerámiát csinál, hanem a magyar reneszánsz kerámiának megújításán dolgozik...

Már a 20. század elején a szecesszió művészeti stílusirányzata tudatosan nyúlt a keleti stílushoz, továbbéltetve azt az ízlésvilágot, ami a hódoltság idején már megalapozódott Magyarországon. A török terítőkön, kiváltképp a tiszafüredi eredeti török terítőkön található jellegzetes motívumokat látjuk viszont a magyar kerámián. Jász-Nagykun-Szolnok megyében két, a mezőtúri fazekas-központhoz kötődő mester, Badár Balázs (1855-1938) és a kunszentmártoni Bozsik Kálmán (1855-1938) munkáin jól érezhető a török és az ugyancsak török hatást mutató balkáni kerámián. A mai fazekas-hagyományokban tovább folytatódik a nagy elődök által teremtett stílusirányzat, s mint a népművészet területén lenni szokott, az egyéniségeket követik a

12. Magyar reneszánsz kerámia ifj. Szabó Mihály fazekas munkája Karcag (Damjanich János Múzeum Szolnok, lelt.sz. 66.169.1.)

13. Magyar reneszánsz kerámia
iff. Szabó Mihály fazekas munkája
(Damjanich János Múzeum Szolnok,
lelt.sz. 80.1.3.)

14. Magyar reneszánsz kerámia Ifj.
Szabó Mihály fazekas munkája (Damjanich János Múzeum)lelt.sz. 80.1.3.)

tanítványok és mind a hozott díszítőstílt a maga ízlése szerint, de a tanult szimbólumrendszerben tovább viszi. A mezőtúri Badár Balázs tanítványaként a kunszentmártoni Bozsik Kálmán, majd a következő generációban Mezőtúron Kovács Karola és a kunszentmártoni Bozsik-hagyományok továbbéltetőjeként Mucsi Ferenc viszi a mesterektől tanult díszítőstílust, és hagyományokat. Így beszámolhatunk arról, hogy a hódoltsághoz közeledő hatás a szecesszió által újraértelmezve, a hagyományok 20. század végi felélénkülésével napjainkig folytatódik. Az említett példáimat szigorúan arról a területről hoztam, ami egykor a Török Birodalom része volt: Kelet-Magyarország, Nagykovács.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a török hódoltságot követően a magyar paraszti kultúrában lényeges változások következtek be. Azt, amit ma paraszti műveltségnek nevezünk, a hódoltság idején alapozódott meg. Pontosabban az az alap, amire a 18. századi parasztpolgári stílus, a mai népművészet alapja megteremtődik, a török hódoltság idején alakult ki. Magán viselve a török kor hatásait, s beépülve a későbbi regionális stílusokba. A hódoltságot követő időszakokra a reneszánsz irányzata nyomta rá a bélyegét. Jól látjuk a magyar reneszánsz kerámia példáján, hogy szinte egyenlőségjelet tehetünk a hódoltsághoz közeledő török kerámia és a magyar reneszánsz kerámia motívum és színvilága között. (A szolnoki vár ásatása során előkerült kerámia és a magyar reneszánsz kerámia összehasonlító vizsgálata ezt jól példázza.)

A népi hímzések kialakulásának irányát úgy írhatnánk le, hogy a perzsa-anatóliai török díszítő elemek selymeken, szőnyegekben, brokát anyagokon az oszmán-törökök közvetítésével jutnak el Európába. A közvetítésben mi magyarok, magunk is részt veszünk, hiszen királyaink, főúri családjaink szívesen vásárolnak keleti kelmét, olykor a nyugati országok felé is szívesen ajándékozták.

15. Bozsik Kálmán kerámiája
Kunszentmárton

16. Bozsik Kálmán kerámiája
Kunszentmárton

Az törökös jegyeket hordozó, a török stílusban született úríhímzés a protestáns templomok úrasztali terítői által jut a nép körébe s válik a népi hímzés kialakulásának forrásává. Teljes pompájában a 18. században virágzik ki. A kunhímzés, a kunsági kisbunda szűcshímzése és a cifraszűrök virágban virág aszajmintái (eleje) bár helyi stílus jellemzi mindet, kiválóan megőrizték a török textilek által közvetített motívumkincset, ami időről-időre megújítottak. A 19. század végi nagy fellángolás, a népművészet megújítására való törekvés sokat lendített ezen. A népművészet időről időre megújítani akaró specialisták, népművészek, újabban népi iparművészek mind hozzájárulnak ehhez, hiszen mindnyájuk törekvése az, hogy a hagyomány újjáéledjen, a helyi stílusok virágzásnak induljanak. Már rég nem tudják, hogy a hagyományosnak ítélt stílus jó háromszáz évvel ez előtt került a magyar műveltségbe és olyan módon beépült a magyar kultúrába, hogy törökös eredetét csak a kutatás tudja kimutatni.

Irodalom**BARTHA JÚLIA**

1997 Fogzó hold. Tanulmányok a török népi kultúráról.
Debrecen

2002 A Kunság népi kultúrájának keleti elemei. Debrecen

2010 Népviselet a Nagykunságon. Karcag

BATHÓ EDIT

2003 A jász viselet. Jászberény

DOMANOVSZKY GYÖRGY

1981 A magyar nép díszítőművészete Budapest

GÁBORJÁN ALICE

1940 Oszmán-török elemek a magyar hímzésben Budapest

1979 A magyar szűr eredetének kérdéséhez Budapest

GERELYES IBOLYA

2011 Török kor Magyarországon(1526-1699)Török kézműves-
ség in. www.turkinfo.hu/tanulmany/index.php.-a letöltés ideje
2011.szept. 29.

GYÖRFFY ISTVÁN

1926 A magyar szűr . Néprajzi Értesítő 1926.29-30.

1930 Cifraszűr. Karcag

HÓMAN BÁLINT- SZEKFŰ GYULA

1935 Magyar történet. Budapest

Magyar török kincstári oklevelek I. kötet

MALONYAY DEZSŐ

1907 A magyar nép művészete Budapest

TAKÁCS SÁNDOR

A dunai hajózás a XIV.és a XVII. században.

Magyar Gazdaságtörténeti Szemle VII. évfolyam

ZÁGONI MIKES KELEMEN törökországi levelei. Közzé tette

Toldy Ferenc

1861 Budapest

Tartalomjegyzék

Ibrahim Müteferrika a török-magyar kultúra szolgálatában	7
Kalim – egy népi jogszokás továbbélése	21
Menyegző	31
Lélek a török hagyományban	71
Szünnet. A metélkezés, mint avatási szertartás az anatóliai törököknél	79
Gül. A rózsza a török hagyományban	87
Anatóliai török népi építészet	93
Két világvallás határán, Európa peremén: a gagauzok	107
Egy kaukázusi török népcsoport Közép-Ázsiában: a meszheti törökök	117
Török elemek a magyar népi díszítőművészetben	121

